

КИЇВСЬКИЙ ІНСТИТУТ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПСИХОТЕРАПІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему:
**Вплив сімейного виховання на ціннісно-сміслову сферу особистості
в юнацькому віці**

Здобувача (ки) 2 курсу ПМ-221 групи
Спеціальності 053 Психологія
Освітньо-професійна програма
Клінічна психологія
Гаврилук А.О.
(прізвище та ініціали)
Керівник
д.психол.н., проф.,
Максимова Н.Ю.
(вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

Робота рекомендована до захисту
рішенням кафедри клінічної психології та кафедри соціальної психології

Протокол № 10 від « 24 » червня 2024р.

Зав. кафедри клінічної психології

д.психол.н., с.н.с., Лисенко І.П.
підпис (наукова ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові)

Зав. кафедри соціальної психології

к.психол.н., Трофімова Д.О.
підпис (наукова ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові)

Київ—2024

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВПЛИВУ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА ЦІННІСНО-СМИСЛОВУ СФЕРУ ОСОБИСТОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ	8
1.1. Ціннісно-сміслова сфера особистості як об'єкт пізнання в психології.....	8
1.2. Особливості розвитку ціннісно-сміислової сфери в юнацькому віці в контексті вікових змін	16
1.3. Сімейне виховання як запорука формування ціннісно-сміислової сфери особистості.....	26
Висновки до розділу I	34
РОЗДІЛ II. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА ЦІННІСНО-СМИСЛОВУ СФЕРУ ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ	36
2.1. Етапи дослідження	36
2.2. Характеристика емпіричної вибірки	38
2.3. Характеристика психодіагностичного інструментарію	39
Висновки до розділу II	44
РОЗДІЛ III. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА ЦІННІСНО-СМИСЛОВУ СФЕРУ ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ	45
3.1. Результати вивчення особливостей сімейного виховання юнаків	45
3.2. Результати дослідження ціннісно-сміислової сфери юнаків.....	58
3.3. Встановлення зв'язку між сімейним вихованням і ціннісно-сміисловою сферою юнаків	71
Висновки до розділу III.....	114

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ	117
ВИКОРИСТАНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА.....	121
ДОДАТКИ	130

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Нині суспільство перебуває в тому щаблі розвитку, коли відбувається постійне зміна цінностей, і внаслідок цього існують протиріччя, пов'язані з переосмисленням та переглядом ціннісних характеристик.

У сучасних умовах «кризи цінностей» та відсутності загально визнаної ідеології уявлення про культурно схвалювану поведінку розмиваються, а вибір моделей поведінки спирається на ієрархію індивідуальних цінностей, життєві орієнтації особистості. Таким чином, вивчення цінностей та сенсожиттєвих орієнтацій особистості дозволяє отримати уявлення про тенденції у зміні соціальних норм, установок та стратегій поведінки. У зв'язку з цим особливу увагу привертає молодь, оскільки вона найбільш динамічна і чуйно реагує на соціальні зміни. Водночас у цьому віці активно розвивається система особистісних смислів та відбувається породження нових смислових структур.

Цінності є однією з найважливіших проблем, що розглядаються в науках про людину: філософії, психології, педагогіці, соціології, тощо. Незважаючи на те, що більшість визначень цінностей у психології спираються на філософські та соціологічні концепції цінностей та ціннісних орієнтацій, що мають давню традицію, психологічне розуміння особистісних цінностей суттєво відрізняється від інтерпретації цінностей в інших науках.

Проблема формування та динаміки ціннісних і смисложиттєвих орієнтацій особистості розглядається у дослідженнях у контексті загальних закономірностей психічного розвитку, у безпосередньому зв'язку з особливостями вікового розвитку на різних його стадіях. Дослідники представляють формування ціннісних орієнтацій особистості як результат взаємодії розумових структур, що розвиваються, з соціальним досвідом, який поступово розширюється

(Ж. Піаже); як результат інтеріоризації, переходу від інтерпсихічного (соціального) до інтрапсихічного індивідуального способу життя людини (Л. Виготський, Д. Леонт'єв).

Формування ціннісно-сислової сфери особистості забезпечується впливом різноманітних факторів, зокрема, соціальним оточенням, сімейним вихованням, освітою, релігійністю, економічними умовами, мас-медіа та культурними впливами, особистим досвідом. Ці фактори взаємодіють між собою, створюючи унікальну ціннісну систему кожної особистості. Проте, ми вважаємо, що ключовим фактором у визначенні цінностей та смислового сприйняття світу особистістю

є сімейне виховання, адже сім'я, як перше середовище, з яким стикається людина, надає їй основні уявлення про мораль, етику, культуру та соціальні норми. Тож, розуміння впливу сімейного виховання на цінності та смислове сприйняття є важливим для розвитку соціальної гармонії та підтримки позитивного розвитку особистості в сучасному суспільстві, оскільки від цінностей, які закладаються в кожного з нас, залежить майбутнє суспільства в цілому.

Теоретико-методологічне обґрунтування проблеми. В основу покладено теорії, що розглядають цінність (А. Маслоу, Л. Матвієнко, Г. Олпорт, К. Роджерс, В. Франкл, Е. Фромм, Ю. Шерковін та ін.) та сенс життя (В. Франкл, Д. Леонт'єв, О. Леонт'єв, М. Чиксентміхалі) та підходи до розгляду сімейного виховання як запоруки формування ціннісно-сислової сфери особистості (А. Іваниця, М. Пірен і О. Цілюрик, І. Пустовалов, С. Харченко, І. Шапошникова, ін.).

Об'єкт дослідження: ціннісно-сислова сфера осіб юнацького віку.

Предмет дослідження: вплив сімейного виховання на ціннісно-сислову сферу осіб юнацького віку.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити вплив сімейного виховання на ціннісно-смыслову сферу особистості в юнацькому віці.

Завдання дослідження:

1. Здійснити огляд інформаційних джерел по проблемі впливу сімейного виховання на ціннісно-смыслову сферу особистості.
2. Вивчити особливості сімейного виховання юнаків
3. Дослідити специфіку ціннісно-смыислової сфери юнаків
4. З'ясувати зв'язок між сімейним вихованням та становленням ціннісно-смыислової сфери юнаків.

Методи дослідження:

- 1) аналіз спеціальної та методичної літератури;
- 2) метод тестування: «Ціннісні орієнтації» (М. Рокіч); «Методика домінуючих ціннісних орієнтацій юнаків» (Х. Ніємі); «Тест сенсожиттєвих орієнтацій» (Дж. Крамбо и Л. Махолік); «Підлітки про батьків» (Е. Шефер); «Стратегії сімейного виховання» (С. Степанов); «Опитувальник батьківського ставлення» (А. Варга, В. Столін).
- 3) методи математичної статистики.

Характеристика дослідницької вибірки. Здобувачі середньої освіти у віці 15-17 років, з них 25 дівчат та 25 юнаків. Загальна кількість – 50 осіб.

Наукова новизна теми. Новизна дослідження полягає у комплексному підході до вивчення впливу сімейного виховання на ціннісно-смыслову сферу юнаків. Вперше в контексті українських реалій проведено емпіричне дослідження, яке включає різноманітні аспекти сімейного виховання та їх зв'язок з формуванням ціннісних орієнтацій та сенсожиттєвих установок у юнацькому віці.

Теоретична значущість роботи полягає в теоретичному обґрунтуванні та систематизації знань про вплив сімейного виховання на ціннісно-сміслову сферу особистості. Це дозволить розширити розуміння механізмів формування цінностей у людини з урахуванням сімейного середовища, а також виявити ключові фактори, які впливають на цей процес.

Практична значущість роботи полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані для розробки методичних рекомендацій для батьків, педагогів і психологів щодо оптимізації виховного процесу у сім'ї. Також отримані в ході дослідження результати можуть виступити підставою для розробки програм оптимізації сімейного виховання з метою формування ціннісно-сміислової сфери особистості. Це може мати позитивний вплив на соціальну адаптацію і розвиток особистості, сприяючи формуванню здорових ціннісних орієнтацій та міцних родинних взаємин.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Робота містить 7 таблиць, 13 рисунків і 6 додатків. Список інформаційних джерел складається з 81 найменування. Обсяг роботи (без списку інформаційних джерел та додатків) становить 112 сторінок.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВПЛИВУ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА ЦІННІСНО-СМИСЛОВУ СФЕРУ ОСОБИСТОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІСІ

1.1. Ціннісно-смилова сфера особистості як об'єкт пізнання в психології

Тема ціннісно-смилової сфери особистості належить до вічних тем та викликає інтерес значної кількості дослідників. Актуальність проблеми цінностей особливо зростає в переломні моменти життя суспільства, тому що цінності особистості, цінності суспільства взаємопов'язані з тенденціями розвитку. Проблема вивчення ціннісно-смилової сфери особистості в даний час набуває все більш комплексного характеру, будучи предметом різних соціальних дисциплін і являє собою важливу область досліджень, розташовану на стику різних галузей знання про людину – філософії, соціології, психології, педагогіки.

С. Мотков зазначає, що найбільш повне визначення ціннісно-смилової сфери особистості надав А. Сірій, який розглядає її як психологічний конструкт, що складається з двох основних компонентів – системи цінностей, які визначають напрямок дій особистості, і системи особистісних смислів, що відображають індивідуальне відчуття значущості об'єктів і явищ навколишнього світу для людини. Це визначення вважається, на думку С. Моткова, найбільш широким і повним, оскільки дозволяє виділити два основні структурні компоненти ціннісно-смилової сфери – цінності та смисли особистості [43].

Отже, для розуміння ціннісно-смилової сфери особистості важливо проаналізувати уявлення вчених щодо особистісних цінностей та смислів, як ключових складових особистості, розглянувши кожен з них окремо.

Найбільш дослідженим компонентом ціннісно-смилової сфери є цінності.

Елементи дослідження цінностей виявляються в психоаналізі через поняття «суперего», яке представляє собою сукупність цінностей, ідеалів, моральних засад суспільства, правил, якими керуються дії [77]. Проте найбільша увага до цінностей приділяється в гуманістичній та екзистенційній психології.

Е. Фромм, стверджував, що людина має потребу у цінностях, які направляють її життя. Він розрізняв два типи цінностей: ті, які усвідомлюються (релігійні, гуманістичні), та ті, які є несвідомими і визначають поведінку через соціальні впливи. Фромм також відрізняв непродуктивні та продуктивні типи цінностей, які спрямовані на різні системи цінностей [55].

У теорії К. Роджерса поняття самість описується як модель сприйняття характеристик та взаємозв'язків «Я» та системи цінностей, які застосовуються до цього поняття. Іншими словами, самість включає ціннісний компонент. У структурі самості наявні як безпосередньо пережиті організмом цінності, так і запозичені ззовні цінності, які індивід помилково інтерпретує як свої власні. Цінності тим самим впливають на формування самосприйняття [26].

А. Маслоу вважав, що цінності, які обирає людина, визначають її справжні цінності. Він стверджував, що дійсно правильний вибір цінностей – це той, який сприяє самоактуалізації. Потреба у самоактуалізації є вродженою, із народженням людина має потреби в моральності та доброзичливості. Маслоу розробив ієрархічну піраміду потреб, де потреби розташовуються в порядку значимості, від фізіологічних потреб до потреб у самоактуалізації. Він стверджував, що задоволення вищих потреб є неможливим без задоволення базових. Маслоу тісно пов'язував потреби з початковими цінностями. Він розрізняв дві групи цінностей: буттєві та дефіцитарні. Згідно з Маслоу, всі люди, які самоактуалізувалися, прагнули до реалізації буттєвих цінностей [23].

Г. Олпорт підкреслював, що більшість цінностей особистості виникають з моралі суспільства. Проте він також відмічав ряд ціннісних орієнтацій, які

не обов'язково впливають із моральних норм, таких як допитливість, ерудиція, спілкування, тощо. Моральні норми та цінності формуються та підтримуються в контексті соціальних відносин, у взаємодії з іншими людьми. Вони функціонують як засоби або умови досягнення внутрішніх цінностей, що є особистісними цінностями. Тож, Г. Олпорт тлумачив цінність як певний особистісний смисл [34].

В рамках теорії В. Франкла цінності розглядаються як смислові універсали, що виникають внаслідок узагальнення типових ситуацій. Вони є трансцендентними у відношенні до конкретних дій, що означає, що цінності притаманні більшості членів суспільства та людству взагалі протягом історичного розвитку [41].

К. Уілсон, Е. Сендос, Д. Кітченз та М. Робертс розглядали цінності як те, що має значення для кожної людини в її житті і постійно змінюється. Вони порівнювали цінності з компасом або дороговказом, які не мають за мету досягнення конкретних життєвих цілей, але виступають як пріоритетні напрямки та орієнтири у життєвому шляху [80].

Вітчизняними дослідниками радянського і пострадянського періодів також було приділено певну увагу ціннісним орієнтаціям у структурі особистості. Так, наприклад, В. Мясичев визначав цінності як повну систему свідомих відносин особистості з суспільством, групою, працею та самою собою. Л. Божович стверджувала, що цінності – це моральні позиції та мотиви поведінки, що формують особистість. Н. Фролова зауважувала, що цінності визначаються соціальними відносинами, що розвиваються в діяльності та спілкуванні, і згодом перетворюються у соціальні установки, а потім у ціннісні. Р. Шульга переконувала, що цінності виникають як відображення ціннісних відносин, притаманних суспільству, у свідомості людини [71].

Д. Леонт'єв вважав, що цінності варто розглядати через їхнє сприйняття як життєвих цілей, смислів та ідеалів, що визначають загальну спрямованість діяльності, але не конкретні її параметри. Він підкреслює важливу роль цінностей у мотивації та регуляції діяльності та поведінки особистості. Він ідентифікував декілька аспектів розуміння цінностей. По-перше, цінності розглядаються як атрибути або синоніми «сенсу» чи «значимості», що приписуються об'єктам. Друга опозиція виникає між конкретними об'єктами, що мають значення для суб'єкта, і абстрактними сутностями, які мають цінність самі по собі. Третя опозиція розрізняє індивідуальні та надіндивідуальні аспекти цінностей. Четверта опозиція стосується онтологічного характеру цінностей, або їх абсолютизації, що виходить за рамки наукового аналізу. П'ята опозиція стосується усвідомленого чи неусвідомленого впливу цінностей на поведінку. Шоста опозиція – це розрізнення між цінностями як нормами чи стандартами, які слід дотримуватися, та як життєві цілі, смисли та ідеали, що визначають загальну спрямованість діяльності [12].

А. Здравомислов і А. Сірій також досліджували ціннісні орієнтації особистості, розглядаючи їх у контексті світоглядної та мотиваційної сфер. В їхньому розумінні втілення загальнолюдських цінностей можливе лише через цілеспрямовану діяльність людей, що орієнтована на ці цінності. Особистісні ж цінності, які формуються в індивідуальному досвіді суб'єкта, відображають інваріантні аспекти соціального та загальнолюдського досвіду. В свою чергу, Ю. Шерковін стверджував, що цінності мають одночасно і соціальний, і індивідуальний характер. Вони є соціальними, оскільки визначаються досвідом, умовами та нормами суспільства, вихованням, а також системою прийнятих соціальних норм. Водночас, цінності є індивідуальними, оскільки вони відображають життєвий досвід конкретної людини. Ця взаємодія також

зумовлює включеність цінностей у мотиваційну та світоглядну сфери особистості [7].

Згідно з Л. І. Матвієнко, цінності становлять основу для розвитку життєвої позиції особистості у майбутньому. Вони формуються на основі загальносупільних цінностей через внутрішній процес, проте з часом ці власні цінності можуть впливати на ціннісну систему навколишнього світу [36].

Отже, як зарубіжними, так і вітчизняними дослідниками цінності розглядаються як важлива складова структури особистості. Ними підкреслюється важливість цінностей як ключового чинника у формуванні особистості та спрямованості її діяльності та світогляду.

Сенс як другий компонент ціннісно-сислової сфери є мало дослідженим. При цьому проблему сислової підсистеми розглянуто за двома основними напрямками: через концепцію «смислу життя», представлену В. Франклом, та концепцію «особистісного смислу», запропоновану О. Леонтьєвим та Д. Леонтьєвим.

В. Франклом зазначається, що сенс життя має вирішальне значення, він визначає темп і напрямок існування. Відсутність сенсу може викликати почуття вакууму, яке, за В. Франклом, може стати причиною психічних проблем, включаючи ноогенні неврози. Дослідник стверджує, що прагнення знаходити і реалізовувати сенс є вродженою мотиваційною потребою, що є типовим для всіх людей. Ця потреба виступає як рушійна сила поведінки та розвитку особистості. Людина весь час спрямована на пошук смислу у своєму житті, бо це є однією з найважливіших складових існування. Смысл – це ідеальний образ, якого людина прагне досягти [79].

Віктор Франкл розглядав смысл життя як універсальну цінність, що має загальнолюдський характер. Він виділяв три групи цінностей: творчість, переживання та відносини. Для нього важливою була цінність творчості, що проявляється через працю. Франкл наголошував, що сенс та цінність праці

полягають у внеску людини у життя суспільства, а не лише в її зайнятості. Цінності переживання, на його думку, можуть надати життю людини значення, навіть якщо вони зосереджені лише в одному яскравому моменті. Найбільш насиченими ж він вважав цінності відносин і зазначав, що навіть у найважчих ситуаціях людина може знайти через них сенс свого існування. Франкл розглядав сенс життя як те, що супроводжує людину до останнього дихання [78].

О. Леонт'єв ввів термін «особистісний смисл», щоб відрізнити розуміння об'єктивного значення об'єкту від його значення для конкретної особи. Він підкреслював, що особистісний смисл є одним із факторів, що формують свідомість. Цей смисл завжди пов'язаний з якимось об'єктом. Процес формування смислової сфери відбувається в процесі культурно-історичного розвитку особистості. Таким чином, особистісні смисли представляють собою внутрішні значення об'єктивних речей і відносин, які дозволяють особі орієнтуватися в навколишній дійсності. Д. Леонт'єв також вказував на те, що сенс є особливою психологічною реальністю. Його внесок у психологію сенсу полягав у розробці технології смислової регуляції життєдіяльності, яка вважалася основною характеристикою людського способу існування. Ця технологія була операціоналізована ним у власних діагностичних методиках, таких як тести сенсожиттєвих орієнтацій, граничних смислів, ціннісного спектру тощо [43].

Відомий своєю оригінальною концепцією психології сенсу, яка включає в себе ідею «потоків» і М. Чиксентміхалі. Він пов'язав процес створення сенсу зі створенням порядку в свідомості через інтеграцію дій у єдине переживання потоку. Чиксентміхалі вважав, що досягнення цього ефекту можливе за допомогою трьох шляхів: визначення мети, втілення цієї мети в життя та досягнення гармонії у свідомості, що веде до стану гармонії з самим собою [17].

При зіставленні понять «цінність» і «сенс» найчастіше «сенс» сприймається саме як «особистісний сенс». Тоді як «сенс життя» як генеральна

лінія розвитку може бути інакше пов'язаною з ціннісними орієнтаціями особистості. Зокрема, якщо розглядати процес підвищення значущості будь-якого об'єкта, предмета чи явища (тобто категорії) для особистості як поступальний, а не механізм інсайту чи «замикання життєвих відносин», то він може бути представлений таким чином. Категорія проходить етап особистісного сенсу, коли об'єкт має підвищену суб'єктивну значимість. Далі етап ціннісної орієнтації, коли суб'єкт своєї діяльності орієнтується на цю категорію. І, нарешті, коли категорія набуває сенсожиттєвого значення. Тобто цей зв'язок можна розглядати як рух від особистісного сенсу до ціннісної орієнтації, та був сенсу життя.

Ціннісно-смилова сфера відіграє важливу роль у життєдіяльності особистості. Тому функціональна сторона сфери є досить великою і має широкий спектр проявів. Зокрема, серед функцій ціннісно-смилової сфери С. Мотков виділяє:

- інтенціональну функцію, що полягає в стимулюванні розвитку особистості та впливі на її спрямованість, життєві вибори та смислову орієнтацію; особистісні смисли визначають цінності, установки та відношення особистості, що впливає на її способи взаємодії з оточуючим світом та вибір дій;
- особистісно-утворюючу функцію, в основі якої знаходяться смислові утворення, що є основними елементами свідомості особистості, які визначають її відносини з оточуючим середовищем та самооцінку допомагають у поєднанні різних тенденцій у суб'єктивній картині світу та сприяють успішній адаптації у змінному середовищі;
- регулюючу функцію, яка полягає у впорядкуванні життя особистості за допомогою життєвих смислів; вона включає в себе суб'єктивну оцінку діяльності, моральний аспект вчинків та їх результативність, відіграє роль у

формуванні досвіду, організації когнітивної та емоційної сфери індивіда, що впливає на його поведінку та переживання;

– інтеграційну функцію, яка полягає в тому, що ціннісно-сміслова сфера дозволяє людині зв'язувати між собою різні процеси та явища буття, створюючи внутрішню систему сприйняття світу й формуючи уявлення про життєвий світ особистості;

– інструментальну функцію, яка проявляється в тому, що особистісні смисли відображають суб'єктивне відношення до об'єкту активності та допомагають людині сприймати навколишні предмети та взагалі дійсність, виконуючи номінативну функцію й формуючи ціннісні уявлення про об'єкти;

– адаптаційну функцію, яка виявляється в тому, що особистісні смисли допомагають особистості інтегруватися в соціум, в якому вона живе, відображають позицію особистості як члена соціальної групи та регулюють процес її адаптації до актуальних умов дійсності, що визначає адекватність суб'єктивних дій у порівнянні з об'єктивною реальністю;

– функцію соціалізації, що відображає процес адаптації особистості до життя в суспільстві; особистісні смисли допомагають ефективно інтегруватися в соціальне середовище, оскільки вони є ключовими компонентами усвідомлення соціальних норм та цінностей, сприяють взаємному обміну цінностями та інтеграції особистості в культуру;

– захисну функцію, що полягає в збереженні самоідентифікації та цінностей особистості в умовах змін або стресових ситуацій;

– функцію моделювання майбутнього, яка передбачає використання смислів для створення перспективи розвитку особистості (ці смисли визначають вектор розвитку, стиль поведінки) [43].

Отже, на підставі літературного аналізу можемо зазначити, що ціннісно-сміслова сфера особистості становить важливий об'єкт пізнання в психології, який відображає унікальний комплекс цінностей, переконань, мотивацій та особистісних смислів, визначаючи спрямованість і напрямок діяльності, поведінку та світосприйняття особистості. Основними компонентами ціннісно-сміслової сфери виступають системи цінностей та особистісних смислів. Система цінностей визначає напрямок дій особистості та визначає, що є важливим і цінним для неї у житті. Система особистісних смислів відображає індивідуальне відчуття значущості об'єктів і явищ навколишнього світу для людини. Це внутрішній світосприйняття, що формується на основі життєвого досвіду, взаємодії з оточуючим середовищем, соціальних взаємин, особистих досягнень та невдач. Розуміння та вивчення цих компонентів дозволяє глибше проникнути в психологічну сутність особистості, її мотивації та уявлення про світ, що має велике значення для розробки психологічних підходів до підтримки та розвитку особистості.

1.2. Особливості розвитку ціннісно-сміслової сфери в юнацькому віці в контексті вікових змін

Юнацький вік – стадія онтогенетичного розвитку між підлітковим віком і дорослістю. У вітчизняній науці прийнято розглядати юнацький вік як самостійний період розвитку людини від 15 до 20 років. Виділяють два вікових періоди юності: ранню юність (15-17 років), що співпадає зі старшими класами шкільного навчання, та старшу юність (17-21 рік), пов'язану із здобуттям вищої освіти або початком трудового життя [46].

Юність відзначається початком дорослого етапу, коли в особи виникає відчуття нескінченних можливостей, що відкривають шлях для експериментів,

навчання на помилках і пошуку. Соціальна ситуація розвитку в юнацькому віці характеризується, в першу чергу тим, що юнаки стоять на порозі вступу в самостійне життя. Їм належить вийти на шлях трудової діяльності і визначити своє місце в житті (але, ці процеси досить варіативні) [47].

Провідною в юності виступає навчально-професійна діяльність, тобто діяльність отримує новий напрям і зміст, орієнтований на майбутнє. У цьому періоді життя особистість активно займається професійною підготовкою та вибором кар'єрного шляху. Навчання та професійний розвиток стають ключовими аспектами самоідентифікації та самореалізації [62].

Однією з центральних характеристик юнацького віку є оформлення «Я-концепції». «Я-концепція» відноситься до усвідомленого когнітивного сприйняття та самооцінки особистості, її внутрішніх роздумів і уявлень про себе. Сукупність уявлень юнаків про себе являє собою не просто суму різних Я (Я-соціальне, Я-реальне, Я-ідеальне, Я-очами інших, тощо), її важливим компонентом є здатність керувати цими уявленнями. Здатність керувати ними не з'являється у юнаків випадково, вони поступово опановують її протягом усього попереднього життя, а в юнацтві починають нею користуватися. В. А. Сіверський визначив, що разом із усвідомленням власної унікальності та відмінності від інших в юнаків виникає відчуття самотності. Юнацьке «Я» ще не чітко визначене, має тенденцію до розпливчастості і часто переживається як невизначене занепокоєння або внутрішня порожнеча, яку потрібно заповнити. Це породжує потребу у спілкуванні, одночасно збільшуючи вибірковість і потребу в самотності [58].

Важливим аспектом самосвідомості особистості виступає її гендерна ідентичність, яка визначається тим, як особистість усвідомлює себе як чоловіка чи жінку. Це включає в себе вищий рівень андрогінного спрямування, тобто прийняття як чоловічих, так і жіночих моделей поведінки, що підпорядковані ширшому соціально-рольовому самовизначенню. О. Кікінежді вказує на високий

рівень андрогінного розвитку особистості в юнацькому віці, при цьому цінності дівчат

є більш індивідуалізованими, а цінності юнаків – більш універсальними. У динаміці гендерної ідентифікації від раннього до пізнього юнацького віку стає очевидним перехід від пасивності до активної та свідомої діяльності суб'єкта у формуванні власної ідентичності, з фокусом на егалітарних моделях поведінки.

Незважаючи

на це, референтна гендерна ідентичність залишається стереотипізованою як у дівчат, так і в юнаків. У розвитку гендерної ідентичності важливими стають вибір професії, сценарію сімейного життя та професійної кваліфікації. Однак патріархальні настанови продовжують впливати на особисте щастя, уміння, навички, психологічні якості та властивості статей. Кар'єра продовжує поділятися

на «жіночу» і «чоловічу», і ця диференціація обумовлена традиційними ролями в суспільстві та сім'ї [27].

Слід зазначити, що у ранньому юнацькому віці молоді люди створюють стійкий образ себе, який стає основою для їхнього сприйняття світу і оцінки інших. Система уявлень про самого себе, незалежно від того, істинна вона чи ні, є психологічною реальністю, яка впливає на поведінку, породжує ті чи інші переживання. Образ «Я» надає юнакам змогу обирати діяльність не тільки на підставі того, чи сподобається вона їхнім ровесникам, як це часто робить підліток, але відповідно до їхньої власної внутрішньої сутності. Досягненням старшого юнацького віку є формування у суб'єкта уявлення про можливість самозміни та розкриття методів для цього. Цей період відзначається більш глибоким розумінням внутрішніх ресурсів та потенціалу для самовдосконалення. Юнаки усвідомлюють, що здатні активно впливати на своє «Я» та вибирати напрямок свого особистісного розвитку [58].

Розглядаючи юнацький вік, не можна не зупинитися і на інших особливостях цього вікового періоду.

Юнацький вік відрізняється своєрідністю в сфері міжособистісних відносин. У цьому періоді молоді люди виявляють тенденцію до ізоляції чи обмеженого спілкування, віддаючи перевагу самоті або взаємодії з одним або декількома дуже близькими особами. Ці близькі особи часто стають частинкою «клубу інтересів». Поступово акцент зрушується від колективної діяльності до «відкриття» самої особистості. Якщо взаємодія з початку обмежена обговоренням спільних інтересів та справ, то з часом вона переходить до більш особистого спілкування. Юнаки відчують потребу в наявності близької людини, яка не лише є партнером у спільній справі, але і викликає інтерес як індивід. Оцінка цієї особи стає більш диференційованою, враховуючи якості, що стосуються спільних інтересів, а також ті, які не пов'язані зі спільною діяльністю. Важливим стає розрізнення між людиною-партнером у справі та людиною-особистістю. Таким чином, взаємодія включає в себе обидві сторони – як професійні відносини, так і особистість кожного учасника [25; 45].

По мірі проходження юнацького віку, юнаки долають період «пустелі» у спілкуванні, але їх колективна діяльність і взаємодія зазнає значних трансформацій. Якщо раніше вони слідували різним звичкам і особливостям однолітків, не оцінюючи їх з точки зору моральності чи особистісних особливостей, то до завершення юнацького віку виявляється їхня здатність свідомо обирати ті якості, які є необхідними для цілеспрямованого самовдосконалення. Вони стають спроможними не тільки вибирати ці якості, а й представляти свою індивідуальність в різних ситуаціях, уникаючи стереотипів та виражаючи власну унікальність [47].

Друга особливість юнацького віку пов'язана зі ставленням індивіда до оточуючих його людей. У ранньому юнацькому віці молоді люди проявляють інтерес до вчинків та поведінки інших людей, тобто цікавляться предметним змістом їхньої діяльності. Проте з розвитком вони набувають здатності сприймати інших як цілісні особистості. Молодих людей починає цікавити комплексний образ цих людей, вони оцінюють їхні дії в контексті характеру та якостей виконуваної ними діяльності. Це стає фундаментом для виникнення ідеалів і подальшого самоствердження відповідно до цих ідеалів, що виявляється особливо важливим у старшому юнацькому віці. На цьому етапі індивіди активно будують свої власні концепції ідеалів, які служать орієнтиром для власного саморозвитку і самовдосконалення [56].

В юнацькому віці спостерігається значний розвиток емоційності, і цей процес тісно пов'язаний з індивідуально-особистісними якостями юнаків, їх самосвідомістю і самооцінкою. В цьому періоді молоді люди починають усвідомлювати та виражати свої емоції більш ясно та виразно. Зростання самосвідомості та самооцінки може впливати на сприйняття та вираження емоцій, а також на їхню здатність взаємодіяти з іншими. У цьому віці молодь може ставити перед собою нові емоційні завдання, такі як встановлення особистих цілей, формування міжособистісних відносин, розуміння своїх почуттів та впливів. Розвиток емоційності важливий для формування стійкої емоційної інтелігенції та адаптації до різних ситуацій в житті [35].

Таким чином, у юнацькому віці відбувається відкриття внутрішнього світу. Молодь починає сприймати зовнішній світ через призму власної індивідуальності. З'являється схильність до самоаналізу, систематизації власних знань та зростає волева регуляція. Молодь виявляє прагнення до

самоствердження у відносинах з навколишнім середовищем.

У контексті зростаючого обсягу інформації та впливу, який вона має на формування цінностей представників суспільства, збереження духовної безпеки молоді стає надзвичайно важливим. Адже умови сучасного інформаційного простору можуть призвести до спрощення сприйняття світу та переходу на поверхневі алгоритми розуміння. Це може, в свою чергу, призвести до диверсифікації та роздрібнення цінностей, внаслідок чого втрачається ідеал як узагальнююча цінність. Така ситуація відображає нестійкість та тривогу сучасності, де спостерігається розрив у системі цінностей та ідеалів [3].

Для визначення поняття ціннісно-сміслових орієнтацій у психології існує таке визначення (від французького «orientation») – установка, що виражає позитивну чи негативну значущість для людини предметів та явищ соціальної дійсності. При цьому система ціннісних орієнтацій висловлює ідеологію і культуру суспільства, до якого належить індивід, зокрема, ціннісні орієнтації виражають внутрішню основу ставлення людини до різних цінностей матеріального, морального, політичного та духовного порядку [48; 53].

Ціннісні орієнтації є невід'ємною частиною розвитку особистості. На рубежах розвитку, у перехідні періоди, виникають нові ціннісні орієнтації, нові потреби та інтереси, а на їх основі відмирають і перебудовуються якості особистості, характерні для попереднього віку. Саме на стику двох вікових груп ціннісні орієнтації дитини вступають у протиріччя зі сформованою системою мотивів і потреб, призводячи до їх якісної перебудови [49].

Фактично, ціннісні орієнтації, як особистісно створююча система складається до юнацького віку, що обумовлено певним рівнем розвитку

самосвідомості дітей, які лише в 10-11 років усвідомлюють своє «Я» у системі суспільства. І хоча формування ціннісних орієнтацій закладаються ще в попередні роки, саме формування відбувається саме у юнацький період, коли визначається позиція індивіда у сфері соціальних відносин [67].

Формування цінностей у юнаків є необхідною умовою функціонування суспільства. Соціальні події сучасності показують, що ціннісні орієнтації юнаків необхідно розглядати, як цілісне явище, яке можна визначити лише за всебічному розгляді. Саме осмислення цінностей підростаючого покоління дозволяє показати перспективні напрямки виховної роботи.

У ході соціалізації індивід набуває, переломлює через свій власний індивідуальний психологічний вигляд ті цінності, норми, правила поведінки, які прийняті в даному суспільстві. Соціалізація, виступаючи як активний процес повторення у межах співробітництва з іншими та під час самостійної діяльності, набутий досвід, переробляючись, повертається як результат певних індивідуальних досягнень. У процесі засвоєння, індивід починає застосовувати їх у своїй власній поведінці, діяльності, відношенні до навколишньої дійсності. У ході соціалізації цінності, переконання, ідеали виступають керівною основою її усвідомленого ставлення до дійсності, до оточуючих людей, себе, виявляються в його вчинках і поведінці. Але процес формування та розвитку особистості йде не стихійно,

а визначається законами, закономірностями, рушійними силами розвитку, як у процесі провідної діяльності в дитини формуються новоутворення, властиві певному віковому етапу [42].

Перебуваючи в юнацькому віці, молодь переживає вирішальний етап у формуванні свого світогляду. Однією з центральних проблем, що визначає світоглядну орієнтацію, є проблема сенсу життя, яка виражається у запитаннях «Для чого я живу?» та «Як жити?». Юнаки прагнуть знайти глобальне і універсальне формулювання для таких життєвих понять, як «служити людям»

і «приносити користь». Для них важливіше не лише питання «як вижити?» чи «як вирішити певні проблеми?», але й питання «яким бути?» з акцентом на гуманістичні цінності та суспільну спрямованість особистого життя. Молодь зацікавлена у тому, щоб їхнє життя мало значення, спрямовувалося на користь і покращення ситуації в навколишньому світі [18; 66].

У юнацькому віці встановлюється певна сфера інтересів, яка поступово набуває стійкості. Сфера інтересів є психологічною основою ціннісних орієнтацій юнака. Як складова структури особистості ціннісні орієнтації визначають внутрішню готовність до здійснення певної діяльності із задоволення потреб та інтересів, вказуючи на спрямованість її поведінки [11].

Ціннісні орієнтації формують ставлення юнака до суспільної дійсності, визначають мотивацію його поведінки, виражають вплив на всі сторони його життєдіяльності. Саме сформовані цінності вказують на зрілість особистості, здатність жити в соціумі. Сформовані ціннісні орієнтації вказують на те, що юнак внутрішньо готовий до здійснення певної діяльності із задоволення потреб та інтересів [9; 10].

Ціннісні орієнтації це те, що людина особливо цінує у житті, чому вона надає особливого, позитивного життєвого сенсу. Юнацький вік – це найхиткіший період життя людини. Саме в цей момент ламаються колишні цінності, з'являються нові та перебудовуються старі, відбувається зміна ставлення до світу та суспільства в цілому, а також змінюється ставлення до самого себе. Юнак вступає у той період, коли відбувається процеси самосвідомості та самовизначення, які визначають у майбутньому життєву позицію сьогоденного старшокласника [19].

Таким чином, ціннісні орієнтації є основним елементом структури особистості. Саме формування ціннісних орієнтацій особистості є об'єктом зосередженої уваги та всебічного дослідження. Найбільшу увагу слід приділяти

ціннісним орієнтаціям у старшому шкільному віці, оскільки саме цей період формує цінності як особливу систему, яка у майбутньому формулює та розкриває життєву позицію особистості, її соціальне призначення. Ціннісні орієнтації впливають на вчинки підлітка, виступають сполучною ланкою між мотиваціями і вчинками школяра. Ціннісні орієнтації – внутрішній компонент самосвідомості особистості, який впливає на мотиви, інтереси, установки, потреби особистості.

У процесі розвитку особистості молодого людини формується певна система цінностей та смислів. Це формування відбувається під впливом системи цінностей, що переважає в суспільстві, освітньому та соціальному середовищі, що безпосередньо оточує особистість. У той самий час, ціннісні орієнтації не визначаються ними жорстко. У процесі формування особи може проявляти активність і вибірковість [5].

Дослідники, які займаються цією проблемою (В. В. Лаппо, Л. М. Кулагіна, Л. М. Сокол), вказують на те, що цінності, які декларує суспільство, юнаки привласнюють вибірково. Ціннісні орієнтації формуються під впливом як чинників соціуму, так і деяких особливостей самого індивіда, його особистісних характеристик. Система ціннісних орієнтацій може бути зумовленою. Будучи активнішою і дійовою частиною суспільства, юнаки насамперед відчують на собі зміни, які відбуваються у країні. Відповідно, при зміні умов життя чи особистості з'являються нові цінності і відбувається їх часткова чи повна переоцінка [31; 33; 61].

Особистісні цінності та сенси індивіда перебувають у тісному взаємозв'язку з його життєвими цілями та уявленнями про своє майбутнє. Так, Т. Кравченко вказує, що, замислюючись про своє майбутнє, ставлячи перед собою конкретні цілі або плануючи події, юнаки спираються на певну ієрархію цінностей, що є в їхній свідомості. Авторка зазначає, що з усієї сукупної ціннісних орієнтацій юнак

вибирає цінності, орієнтовані на його домінуючі потреби. Усвідомлення цих потреб юнаком і визначає його провідні життєві цінності [29].

Юнацький вік є найважливішим віковим періодом становлення ціннісних орієнтацій як складно узагальненого змісту особистісної свідомості. Саме в цей період хлопці та дівчата повинні здійснити особистісне та професійне самовизначення. Будучи показником соціальної та особистісної зрілості, сформована система ціннісних орієнтацій виявляється в юнаків у спрямованості мотивів, здатності класифікувати та аналізувати умови свого оточення та суб'єктної життєвої позиції [22].

Особистісне зростання в юнацькому віці також залежить від того, якими характеристиками і якими особливостями володіє діяльність, що виконується ними. Саме в цей період відбувається закладання фундаменту майбутньої діяльності, самореалізації себе в житті, а також прагнення осмислення свого майбутнього. Таким чином, одночасно повинні бути здійснені два процеси: професійне самовизначення та особистісне самовизначення. Фахівці в галузі психології

(І. Булах, Л. Журавльова, Л. Коберник) стверджують, що процеси особистісного зростання ґрунтуються на формуванні та розвитку цілісної системи ціннісних орієнтацій, яка включає в себе інтерналізовані особистісні смисли, що відображають сенсожиттєвий рівень [47].

Таким чином, в юнацькому віці формується особистість з власною системою цінностей та смислів, що визначають її ставлення до світу та самої себе. Ціннісні орієнтації молодого людини зумовлені впливом соціального середовища та внутрішніх особистісних характеристик. Ці цінності не лише відображають внутрішній світ особистості, але й впливають на її мотивацію, інтереси та установки. У цьому віці юнаки та дівчата активно шукають своє місце в житті, ставлять перед собою життєві цілі та планують майбутнє. Вони формують свою ієрархію цінностей, яка визначає їхні пріоритети та дії. Ці цінності сприяють

їхньому особистісному та професійному розвитку, а також допомагають у здійсненні самовизначення. Процес формування ціннісних орієнтацій у юнацькому віці є надзвичайно важливим, оскільки він впливає на подальший розвиток особистості та її соціальну адаптацію. Тому цінності юнаків мають бути об'єктом уваги як у психологічних, так і у педагогічних дослідженнях, оскільки вони визначають майбутнє кожної людини і впливають на її взаємодію зі світом навколо.

1.3. Сімейне виховання як запорука формування ціннісно-сміслової сфери особистості

У світі зростає розуміння ролі сім'ї як соціального інституту, що визначає не лише долю людини, але й вектори розвитку суспільства загалом. Зростання інтересу до проблем сімейного виховання в нашій країні пояснюється зміною соціально-економічних умов. Нові ідеологічні орієнтири визначають труднощі у вихованні дітей. У той самий час сучасна демократизація громадських інститутів не змогла не торкнутися відносин у родинах.

Сім'я впливає на людину протягом всього життя, але найбільш значна її роль визначається на початку життєвого шляху, коли закладаються моральні, психологічні, емоційні основи особистості. Все, що людина отримує в сімейному колі, зберігатиметься протягом усього її подальшого [54].

Для сучасної сім'ї надзвичайно важливо встановити гармонійні стосунки між її членами, особливо між батьками та дітьми. Адже сім'я є життєвим простором для кожного з її членів, де відбувається значна частина їхнього життя. Це не просто невелика група людей, а спільнота, в якій кожен намагається задовольнити свої потреби, реалізувати себе та одночасно підтримувати зв'язок з іншими членами сім'ї [73].

Найважливішою соціальною функцією сім'ї є виховання підростаючого покоління. Здорова сім'я, її атмосфера, стереотипи та спосіб життя визначають гармонійний шлях розвитку дітей, що виховуються в ній. Навпаки, сімейні протиріччя, конфлікти, недостатнє задоволення базових потреб членів сім'ї закладають основи майбутніх психологічних дисгармоній у дітей. Адже, як свідчить практичний досвід, більшість психологічних труднощів дорослої людини поглиблюються своїм корінням у її дитинство і, так чи інакше, вони пов'язані з проблемами сім'ї, в якій людина росла [68].

Батьки несуть відповідальність перед суспільством за організацію системи умов, що відповідають віковим особливостям дитини на кожній зі сходинок онтогенезу та забезпечують оптимальні можливості її особистісного та розумового розвитку. Головні завдання сім'ї полягають у формуванні соціальних потреб дитини, що відповідають віковому періоду:

- раннє дитинство – потреби у соціальному контакті, формуванні базової довіри до миру та прихильності, формування предметно-гарматної компетентності;
- дошкільний вік – формування соціальної компетентності;
- молодший шкільний вік – співробітництво та надання підтримки в освоєнні системи наукових понять, а також здійсненні самостійної навчальної діяльності;
- підлітковий та юнацький вік – створення умов для розвитку автономії та самосвідомості [56].

Слід визнати, що сім'я як ключовий соціальний інститут має кілька важливих особливостей, що суттєво впливають на формування ціннісних орієнтацій дитини, що в ній виховується. Це включає присутність усіх аспектів людської життєдіяльності, що здійснюються через функції сім'ї; інтеграцію дитини в сім'ю з моменту її народження, завдяки чому вона формує початкові уявлення про добро і зло, про те, що є хорошим і поганим; постійний та

тривалий контакт людей різної статі, віку і з різним життєвим досвідом; а також позитивний емоційний зв'язок між членами сім'ї. Зокрема, в сім'ї формуються основні ціннісні орієнтації підлітків у галузях соціальних і міжетнічних

відносин, а також ті, що визначають їх життєві прагнення, плани та способи їх досягнення [51].

Батьки мають велике значення в житті своєї дитини, оскільки вони демонструють їй зразки поведінки, які вона інтеріоризує і на основі яких будує власні відносини з оточуючими. Сім'я, як мала соціальна група, впливає на дитину, формуючи її духовні цінності, цілі та життєві установки. Тож, справедливим буде відзначити, що від того, наскільки серйозно батьки ставляться до проблем своїх дітей, як глибоко розуміють їхній емоційний стан, допомагають їм опанувати нові способи адаптації, залежатиме формування важливих моральних якостей, рис характеру, способів поведінки, які мають виключно важливе значення для кожного наступного вікового періоду життя їхньої дитини [4; 40; 69].

З вказаного вище випливає, що для сучасної сім'ї дуже важливо налагодити адекватні стосунки між її членами, а особливо між батьками та дітьми. Адже сім'я для всіх її членів є певним життєвим простором, у якому протікає значна частина життя кожного з них. Це не просто маленька група людей, це спільність, в якій кожен намагається задовольнити свої потреби, реалізувати себе і в той же час перебуває у зв'язку з іншими її членами.

Емоційно-позитивний характер міжособистісних відносин в сім'ї, стійкість, тривалість та стабільність взаємодії батьків між собою, спільна діяльність дітей, що виховуються в сім'ї, з дорослими як зразком компетентності, підтримка дітей батьками та ініціювання їхньої самостійності у різних видах діяльності роблять сім'ю унікальною структурою, що забезпечує

найбільш сприятливі умови для особистісного зростання підростаючої людини [75].

Сімейне виховання – це цілеспрямовані, усвідомлені виховні впливи, що здійснюються батьками з метою формування у дитини певних якостей та умінь. Виховні впливи здійснюються на основі механізму підкріплення. Так, заохочуючи поведінку, яку дорослі вважають правильною, та караючи за порушення встановлених правил, батьки впроваджують у свідомість дитини певну систему норм, дотримання яких поступово стає для неї звичкою та внутрішньою потребою. При цьому вони використовують механізм ідентифікації, коли дитина наслідує батьків, орієнтується на їхній приклад, намагається стати такою, як вони [37].

Існує кілька тактик сімейного виховання та відповідних їм типів взаємин між батьками та їхніми дітьми:

1. Авторитарний стиль виховання (диктат, придушення) – систематичний наполегливий вплив, здійснюваний одними членами сім'ї (дорослими) на інших її членів (дітей), що придушує ініціативу і почуття власної гідності останніх. Переважання цього типу взаємин передбачає використання наказів та насильницького впливу у разі зіткненням з опором дитини. Безоглядна авторитарність батьків, ігнорування інтересів та думок дитини, систематичне позбавлення її права голосу при вирішенні питань, що до нього належать, гарантують серйозні недоліки у формуванні особистості дитини (розвиток таких якостей, як лицемірство, схильність до брехні, грубість).

2. Авторитетний стиль виховання (співробітництво) – найбільш ефективна тактика сімейного виховання, що сприяє адекватному особистісному розвитку дітей. Цей стиль виховання спрямований на співробітництво між батьками та дітьми, де обидві сторони працюють разом для досягнення гармонійних

і здорових стосунків. Основні характеристики авторитетного стилю виховання включають баланс між контролем та підтримкою: батьки встановлюють чіткі правила і очікування, але водночас проявляють підтримку, розуміння та емпатію до дитини; батьки активно спілкуються з дітьми, слухають їхні думки та почуття, враховують їхню думку при прийнятті рішень; батьки створюють емоційно тепле та підтримуюче середовище, де діти почувуються потрібними та захищеними; батьки сприяють розвитку самостійності у дітей, дозволяючи їм приймати власні рішення і нести відповідальність за свої вчинки; вимоги до дітей ґрунтуються на їхніх можливостях і вікових особливостях.

3. Ліберальний стиль виховання (невтручання, потурання, згода) – система взаємовідносин у сім'ї, що будується на визнанні доцільності незалежного існування дорослих та дітей. Стиль характеризується наданням дітям великої свободи і мінімальним контролем з боку батьків. У такій моделі виховання батьки часто виступають у ролі друзів для своїх дітей, ігноруючи при цьому встановлення правил і дисципліни. Батьки, які обирають цей стиль виховання, вважають, що сприяють розвитку в дитини самостійності, відповідальності, накопиченню досвіду. Вони впевнені, що, припускаючись помилок, дитина повинна сама їх аналізувати та виправляти. Але цей метод «ґрішить» ймовірністю розвитку в дитині емоційної відчуженості, у тому числі від батьків. Дитина при такому стилі виховання не відчуває любові, не отримує належного батьківського піклування. Як результат, вона відчувається занадто самотньою та схильною до підозрілості [2; 76].

Отже, кожен стиль виховання має свої особливості та впливає на розвиток дитини, що виховується в сім'ї, по-різному. Стиль придушення фокусується на контролі та дисципліні, стиль згоди – на свободі та самовираженні, а стиль співпраці – на балансі між контролем і підтримкою, створюючи умови для розвитку відповідальних і впевнених у собі

особистостей. І. Трубавіна констатує, що наявність доброзичливих стосунків з батьками відіграє важливу роль у формуванні ціннісних орієнтацій підлітків у сім'ї. При цьому вона наголошує, на тому, що основою цього процесу є авторитет батьків, адже саме він сприяє ефективній реалізації виховного потенціалу сім'ї та успішності всіх виховних впливів [70].

В кожній сім'ї об'єктивно складається певна система виховання, що включає розуміння батьками цілей виховання та більш-менш цілеспрямоване застосування методів та прийомів виховання. Розуміння батьками цілей виховання полягає в усвідомленні того, які моральні, етичні та культурні цінності вони хочуть передати своїм дітям, а також які особистісні якості та навички прагнуть розвинути. Крім того, батьки зазвичай мають певні освітні

та професійні очікування щодо своїх дітей і відповідним чином спрямовують свої зусилля для досягнення цих цілей. Цілеспрямоване застосування методів та прийомів виховання, в свою чергу, включає використання різних методів заохочення та покарання, комунікативних прийомів, особистого прикладу та організації режиму дня та дозвілля. Заохочення позитивної поведінки може здійснюватися через похвалу та матеріальні винагороди, а покарання застосовуються для корекції негативної поведінки. Важливим є також ефективне спілкування між батьками і дітьми, що включає відкритий діалог, слухання потреб та проблем дітей, обговорення різних ситуацій та надання порад. Особистий приклад батьків служить моделлю для дітей, демонструючи відповідну поведінку та ставлення до різних аспектів життя. Організація режиму дня, що включає час на навчання, відпочинок та інші види діяльності, також

є важливим аспектом виховного процесу [24; 59; 60].

Процес соціального навчання відбувається як у результаті безпосередньої взаємодії дитини з батьками, так і у результаті спостереження особливостей соціальної взаємодії інших членів сім'ї (переважно батьків як подружжя) між собою. Також на дитину впливають загальна сімейна атмосфера та умови життя сім'ї: соціальний стан, рід занять, матеріальний рівень, рівень освіти, ціннісні орієнтації членів сім'ї [8; 16].

Сімейні цінності можуть бути значним ресурсом для молодого покоління, допомагаючи їм долати труднощі та ставати стійкими громадянами. Так, наприклад, сімейні цінності, що наголошують на важливості родинних зв'язків і підтримки один одного, можуть створювати надійну опору для дітей, що виховуються в сім'ї, адже вони завжди знатимуть, що можуть розраховувати на свою сім'ю у найважчі моменти. Такі цінності можуть включати ідеї про важливість толерантності, співчуття та підтримки інших, допомагаючи дітям розуміти та співчувати тим, хто переживає труднощі. Сімейні цінності також сприяють розвитку психологічної стійкості у дітей, навчаючи їх бути рішучими, адаптивними та розвивати стратегії подолання труднощів. Деякі цінності підкреслюють важливість збереження та пам'яті про культурну спадщину, що допомагає дітям зберігати свою ідентичність та відчуття належності до певної спільноти. Навчання сімейних цінностей, пов'язаних із патріотизмом, громадянським обов'язком та активною участю в суспільному житті, може стати основою для формування активної громадянської позиції [20].

Значними причинами моральних деформацій особистості є недоліки сімейного виховання. Зокрема, виділяються два типи деформації сім'ї: структурна і психологічна. Структурна деформація сім'ї – це порушення її структурної цілісності, пов'язане найчастіше із відсутністю одного з батьків. Психологічна деформація сім'ї, в свою чергу, пов'язана з порушенням системи міжособистісних відносин, переважанням негативних цінностей, асоціальних

установок тощо. Будь-яка з зазначених деформацій батьківської сім'ї призводить до значних негативних наслідків у розвитку дитини [15].

Емоційні відносини в сім'ї відіграють важливу інтегруючу роль, завдяки якій члени сім'ї відчують єдність, теплоту та підтримку один одного. Відносини любові та симпатії сприяють зменшенню фрустрацій, які неминуче виникають

у сімейному житті та процесі виховання дітей. Порушення емоційних зв'язків у сім'ї негативно впливає на формування особистості дитини. На основі багатого досвіду сімейної психотерапії дітей та підлітків виокремлюються два типи порушень емоційного ставлення батьків до дітей:

1. **Нерозвиненість батьківських почуттів.** Порушення проявляється в небажанні взаємодіяти з дитиною та поверхневому інтересі до її справ. Батьки часто скаржаться на втому від батьківських обов'язків і відчують, що виконання цих обов'язків відволікає їх від більш важливих та цікавих справ. Причинами нерозвиненості батьківських почуттів можуть бути, зокрема, особливості власного виховання: наприклад, коли самі батьки в дитинстві були відкинутими своїми батьками і не відчували батьківської теплоти. Жінки, які в дитинстві отримували недостатньо уваги та підтримки від своїх матерів, схильні до застосування каральних методів виховання та зриву гніву на своїх дітях. Зазначено, що у молодих батьків батьківські почуття також значно слабші, але вони мають тенденцію посилюватися з віком.

2. **Зміни в установках батьків щодо дитини в залежності від її статі.** Часто таке ставлення батьків обумовлюється не реальними якостями дітей, а стереотипами, які батьки асоціюють з чоловіками або жінками загалом. У таких випадках, якщо батьки надають перевагу, наприклад, жіночим якостям, вони можуть несвідомо неадекватно сприймати дитину чоловічої статі, і навпаки.

Це неприйняття діти відчують, що може призвести до порушень у

формуванні їхньої статево-рольової ідентичності, використання неадекватних захисних механізмів і виникнення невротичних реакцій [44; 52].

Таким чином, сімейне виховання забезпечує формування особистості дитини, в тому числі її ціннісно-сміслової сфери. Виховання дитини відбувається через інтеріоризацію зразків поведінки, які використовуються батьками. При цьому адекватне сприйняття дітьми моральних принципів, соціальних навичок та світогляду батьків забезпечується активною участю батька та матері в житті дитини, поєднанням емоційного прийняття з достатнім обсягом вимог, їх ясністю, несуперечливістю та послідовністю у пред'явленні дитині.

Висновки до розділу I

1. Ціннісно-смілова сфера особистості є важливим об'єктом дослідження в психології, відображаючи унікальний комплекс цінностей, переконань, мотивацій та особистісних смислів. Вона визначає спрямованість діяльності, поведінку та світосприйняття особистості. Основними компонентами цієї сфери є системи цінностей та особистісних смислів. Система цінностей визначає напрямок дій людини та вказує, що є важливим і цінним для неї у житті. Система особистісних смислів відображає індивідуальне відчуття значущості об'єктів і явищ навколишнього світу. Це внутрішнє світосприйняття, яке формується на основі життєвого досвіду, взаємодії з оточенням, соціальних взаємин, особистих досягнень і невдач.

2. Юнацький вік – це етап онтогенетичного розвитку між підлітковим віком і дорослістю, що охоплює період від 15 до 20 років та поділяється на ранню юність (15-17 років), що співпадає зі старшими класами школи, та старшу юність (17-21 рік), пов'язану з отриманням вищої освіти або початком трудового життя. У цей період формується особистість із власною системою цінностей та смислів,

які визначають її ставлення до світу та себе. Ціннісні орієнтації молодих людей формуються під впливом соціального середовища та особистих характеристик, впливаючи на їхню мотивацію, інтереси та установки. Юнаки та дівчата активно шукають своє місце в житті, ставлять цілі та планують майбутнє, формуючи ієрархію цінностей, що визначає їхні пріоритети та дії. Ці цінності сприяють особистісному та професійному розвитку, допомагаючи у самовизначенні.

3. Сімейне виховання відіграє значну роль у формуванні особистості, включаючи ціннісно-смислову сферу. Цінності формуються через інтеріоризацію поведінкових зразків, які демонструють батьки. Адекватне сприйняття особистістю моральних принципів, соціальних навичок і світогляду батьків забезпечується активною участю обох батьків у її житті, поєднанням емоційної підтримки з чіткими, послідовними та несуперечливими вимогами до неї.

РОЗДІЛ II

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА ЦІННІСНО-СМИСЛОВУ СФЕРУ ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

2.1. Етапи дослідження

Емпіричне дослідження було проведено у квітні 2024 року.

Тип експерименту: констатуючий (у ході проведення не змінювалися властивості учасників незворотньо, не формувалися нові властивості і не розвивалися ті, які вже існують).

Метою емпіричного дослідження виступило визначення впливу сімейного виховання на ціннісно-сміслову сферу особистості в юнацькому віці.

Для досягнення мети розв'язувалися такі **завдання**:

1. Вивчити особливості сімейного виховання юнаків
2. Дослідити специфіку ціннісно-сміислової сфери юнаків
3. З'ясувати зв'язок між сімейним вихованням та становленням ціннісно-сміислової сфери юнаків.
4. Сформувати рекомендації батькам юнаків щодо формування ціннісно-сміислової сфери особистості засобами сімейного виховання.

Дослідження проводилося у **чотири етапи**.

На **першому етапі** дослідження проводилося вивчення теоретико-методологічних засад проблеми дослідження. Було визначено об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження. Поряд з цим було підібрано комплекс методик, що дозволили здійснити оцінку виразності визначених показників у представників емпіричної вибірки.

На **другому етапі** дослідження проводилися збір та первинна обробка отриманих емпіричних даних. В рамках збору емпіричних даних проводилося

психологічне обстеження здобувачів середньої освіти, які склали емпіричну вибірку. У ході дослідження були використані: «Ціннісні орієнтації» (М. Рокіч); «Методика домінуючих ціннісних орієнтацій юнаків» (Х. Ніємі); «Тест сенсожиттєвих орієнтацій» (Дж. Крамбо и Л. Махолік); «Юнаки про батьків» (Е. Шефер); «Стратегії сімейного виховання» (С. С. Степанов); «Опитувальник батьківського ставлення» (А. Я. Варга, В. В. Столін).

Третій етап дослідження включав у себе опрацювання результатів дослідження. Обробка отриманих емпіричних даних включала складання інтегральних таблиць і аналіз даних з використанням методів математичної статистики. Зокрема, використовувалися параметричні методи математичної статистики:

1. Критерій Стюдента для непов'язаних вибірок. Параметричний метод, призначений для визначення статистичної значимості відмінностей між двома незалежними групами (в нашому випадку це підгрупа юнаків і підгрупа дівчат).

2. Лінійна кореляція Пірсона. Параметричний метод, який застосовується з метою визначення зв'язків між явищами, що вивчаються.

Перевірка розподілу даних на відповідність нормальному розподілу здійснювалася за допомогою тесту Шапіро-Уїлка.

На **четвертому етапі** дослідження здійснювалися аналіз та інтерпретація отриманих результатів. На даному етапі на основі отриманих в ході дослідження результатах здійснювалося написання загальних висновків щодо дослідження, підбивалися підсумки.

Дослідження здійснювалося під час опори на такі **методологічні принципи**:

1. **Принцип єдності теорії та практики.** Відповідно до зазначеного принципу, основні моменти теоретичного та практичного дослідження мають бути взаємопов'язані між собою, оскільки практика – критерій істинності того чи

іншого теоретичного становища, а теорія, яка не спирається на практику, виявляється уможлядною та безплідною.

2. **Принцип детермінізму (чи причинної обумовленості).** Його суть зводиться до того що всі психічні явища зумовлені взаємодією організму із довкіллям, що поведінка і психічні явища є наслідком будь-яких причин, тобто принципово зрозумілі.

3. **Принцип конкретності.** Відповідно до зазначеного принципу, у ході проведення дослідження необхідно враховувати всі (по можливості) істотні сторони явища, що вивчається, і при цьому використовувати конкретні підходи до їх оцінки.

4. **Принцип об'єктивності.** Відповідно до цього принципу об'єкт пізнання незалежний від суб'єкта, що пізнає, а знання, отримані в дослідженні, повинні бути достовірними, науково обґрунтованими і ґрунтуються на об'єктивності оцінок.

Зведені таблиці та графічні зображення, подані в роботі, формувалися за допомогою пакета прикладної комп'ютерної програми **Microsoft Excel**. Для здійснення розрахунків використовувалася інтегрована комп'ютерна система обробки даних **SPSS 21.0**.

2.2. Характеристика емпіричної вибірки

В дослідженні взяли участь здобувачі середньої освіти, що навчаються в 11-их класах одного з закладів середньої освіти м. Києва, з них 25 дівчат і 25 юнаків 16-17 років (середній вік – 16,1). Загальна кількість досліджуваних складала 50 осіб. Учасники відбиралися на добровільній основі, спеціальних критеріїв (окрім віку) не було.

Всі досліджувані виховуються в повних сім'ях, тобто походять з сімей, в яких спільно проживають та займаються вихованням дітей двоє батьків.

За даними, що є у класних керівників класів, в яких навчаються досліджувані, сім'ї 72% юнаків та дівчат є благополучними як у психологічному, і у матеріальному плані. Відповідно, умови, у яких виховуються решта 28% досліджуваних, є неблагополучними (несприятливими).

Аналіз сімей за кількістю дітей, що виховуються в них, показав, що 36% юнаків та дівчат – єдині діти в сім'ї, 40% юнаків та дівчат є вихованцями сімей з двома дітьми та 24% юнаків та дівчат походять з багатодітних сімей (у сім'ї виховуються троє та більше дітей).

Психофізичний та мовленнєвий розвиток включених у вибірку юнаків та дівчат відповідає віковим нормам.

Разом з дітьми до участі в дослідженні були залучені їхні матері, які оцінювали проблему сімейного виховання з позиції батьків. При цьому ними оцінювалося ставлення батьків до дитини загалом.

2.3. Характеристика психодіагностичного інструментарію

Вибір методик було здійснено відповідно до предмета дослідження, а також з урахуванням поставлених цілей та завдань (таблиця 2.2):

Табл. 2.1

Перелік методик дослідження

Методики дослідження	Предмет дослідження	
	<i>Сімейне виховання</i>	<i>Ціннісно-смілова сфера</i>
	«Юнаки про батьків» (Е. Шефер)	«Методика домінуючих ціннісних орієнтацій юнаків» (Х. Ніємі)
	«Стратегії сімейного виховання» (С. Степанов)	«Ціннісні орієнтації» (М. Рокіч)
«Опитувальник батьківського ставлення» (А. Варга, В. Столін)	«Тест сенсожиттєвих орієнтацій» (Дж. Крамбо и Л. Махолік)	

Розглянемо основні характеристики зазначеного у таблиці 2.1 психодіагностичного інструментарію.

1. «Підлітки про батьків» (Е. Шефер) [50].

Призначення. Вивчення установок, поведінки та методів виховання батьків такими, якими бачать їх їхні діти.

Стимульний матеріал. Бланк із 50 твердженнями (ДОДАТОК А).

Процедура проведення. В дослідженні брали участь юнаки та дівчата. Кожен з них отримував бланк опитувальника. Знайомився з інструкцією, переконувався, що правильно її зрозумів. Інструкція (дослівно): «Просимо Вас оцінити, виходячи з власного досвіду, які із зазначених положень найбільш характерні для Ваших батьків. Для цього уважно прочитайте кожне твердження, не пропускаючи жодного з них. Якщо ви вважаєте, що твердження повністю відповідає виховним принципам вашого батька (або матері), обведіть кружком цифру «2». Якщо Ви вважаєте, що цей вислів частково підходить для Вашого батька (або матері), обведіть цифру «1». Якщо ж, на Вашу думку, твердження не стосується Вашого батька (або матері), обведіть цифру «0».

Обробка результатів. Після того, як заповнюються обидва бланки (на батька та на матір), усі отримані дані зводилися в «оціночний лист» окремо на матір та на батька. Потім за кожним параметром (позитивний інтерес;

директивність; ворожість; автономність; непослідовність) підраховувалася арифметична сума сирих балів, які переводилися у стандартизовані бали.

2. «Стратегії сімейного виховання» (С. Степанов) [65].

Призначення. Визначення особливостей виховання в сім'ї.

Стимульний матеріал. Бланк, що містить 10 питань (ДОДАТОК Б).

Процедура проведення. В дослідженні брали участь юнаки та дівчата. Кожен з них отримував бланк опитувальника та знайомився з інструкцією «За допомогою цього тесту спробуйте оцінити стратегію сімейного виховання ваших батьків.

З чотирьох варіантів відповіді виберіть той, який підходить найбільше для їхнього опису».

Обробка результатів здійснювалася за допомогою ключа, при цьому за кожний збіг із ключем респонденту нараховувався 1 бал. Далі бали за кожною шкалою (авторитетний, авторитарний, індіферентний, ліберальний стилі виховання) підсумовувалися та здійснювалося їх порівняння. Стиль виховання, за яким набиралася найбільша кількість балів, вважався провідним.

3. «Опитувальник батьківського ставлення» (А. Варга, В. Столін) [39].

Призначення. Дослідження педагогічних установок батьків щодо дітей, включаючи раціональний, емоційний та поведінковий компоненти.

Стимульний матеріал. Бланк, що включає 61 твердження, які виявляють різні аспекти батьківського ставлення до дитини (ДОДАТОК В).

Процедура проведення. В дослідженні брали участь матері юнаків та дівчат. Кожна з них отримувала бланк опитувальника і знайомила з інструкцією. Інструкція: «Уважно прочитайте запропоновані твердження, що висвітлюють різні аспекти ставлення до дитини. Оцініть, наскільки вони відповідають тому, як Ви з чоловіком зазвичай ставитеся до дитини. У разі згоди зробіть відповідну позначку в бланку відповідей».

Обробка результатів. За кожну відповідь «так» досліджуваний отримував 1 бал, а за кожну відповідь типу «ні» – 0 балів. Як результат:

- прийняття – відкидання дитини: високий рівень – 24-33 бали, низький рівень – 0-8 балів;
- кооперація: високий рівень – 6-7 балів, низький рівень – 1-2 бали;
- симбіоз: високий рівень – 6-7 балів, низький рівень – 1-2 бали;
- контроль: високий рівень – 6-7 балів, низький рівень – 1-2 бали;
- ставлення до невдач дитини: високий рівень – 6-7 балів, низький рівень – 1-2 бали.

Для кожного з видів батьківських відносин, які з'ясовувалися за допомогою даного опитувальника, вказані номери суджень, пов'язані з цим видом.

4. «Методика домінуючих ціннісних орієнтацій юнаків» (Х. Ніємі) [1].

Призначення. Виявлення провідних ціннісних орієнтацій молоді, уточнення конкретних цілей, що включені ними у власний особистісний простір і виступають смисловими одиницями, які домінують в їхньому особистісному самовизначенні та ставленні до майбутнього.

Стимульний матеріал. Бланк із 36 твердженнями (ДОДАТОК Г).

Процедура проведення. В дослідженні брали участь юнаки та дівчата. Кожен з них отримував бланк опитувальника. Знайомився з інструкцією, переконувався, що правильно її зрозумів. Інструкція (дослівно): «Люди визнають у житті важливими різні речі. В бланку перераховано те, що люди вважають у житті важливим. Будь ласка, вкажіть, наскільки Ви погоджуєтеся з цими судженнями. Для цього поставте знак «+» у відповідній графі проти кожного рядка».

Обробка результатів. Автором методики виділено 17 ціннісних орієнтацій, які загалом охоплюють цінності підлітків та юнацтва. З метою визначення значущості різних ціннісних орієнтацій підраховувалися середні значення генеральної сукупності (вибірки) за парами суджень, що стосувалися

кожної

з цінностей (згідно ключа до методики).

5. «Ціннісні орієнтації» (М. Рокіч) [74].

Призначення. Вивчення системи ціннісних орієнтацій особистості.

Стимульний матеріал. В рамках дослідження використано список з 18 цінностей – засобів, переконань в тому, що якийсь образ дій або властивість особистості є кращим у будь-якій ситуації (ДОДАТОК Д).

Процедура проведення. В дослідженні брали участь юнаки та дівчата. Досліджуваним пред'являвся список цінностей в алфавітному порядку. Інструкція для роботи: «Вам подано список, де перераховані цінності – базові принципи, якими Ви керуєтеся в житті. Ваше завдання – здійснити їхнє оцінювання за порядком значущості особисто для Вас. Для цього уважно вивчіть поданий список і виберіть цінність, яка для Вас найбільш важлива (вона отримає оцінку 1). Потім виберіть другу цінність за значимістю і помістіть її на друге місце. Так оцініть всі запропоновані цінності. Працюйте не поспішаючи, вдумливо».

Обробка результатів. Домінуюча спрямованість ціннісних орієнтацій особистості фіксувалася як займана нею життєва позиція, яка визначається за критеріями рівня залученості до сфери провідної діяльності, сімейно-побутової та дозвільної активності. Якісний аналіз результатів дослідження дав можливість оцінити ієрархію цінностей – засобів та уявлень про норми поведінки, які людина розглядає як зразок. При цьому цінності розподілялися так: 1-3 місце – висока значимість цінності; 4-15 місце – середня значимість цінності; 16-18 місце – низька значимість цінності.

6. «Тест сенсожиттєвих орієнтацій» (Дж. Крамбо и Л. Махолік) [64].

Призначення. Вивчення рівня виразності смисложиттєвих орієнтацій, розгляд яких наближає до розуміння уявлення респондентів про своє життя.

Стимульний матеріал. 20 пар цілісних альтернативних речень з однаковим початком та симетричною шкалою (ДОДАТОК Ж).

Процедура проведення. В дослідженні брали участь юнаки та дівчата. Їм треба було вибрати одне з двох протилежних тверджень, яке, на їхню думку, найбільше відповідає дійсності, та обрати одну з цифр (1, 2, 3) залежно від того, наскільки вони впевнені у своєму виборі (або 0, якщо обидва твердження на його думку однаково вірні).

Обробка результатів. Обробка результатів зводилася до підсумовування числових значень для всіх шкал та переведення сумарного бала в стандартні значення (відсотки). Східна послідовність градацій (від 1 до 7) чергувалася у випадковому порядку з низхідною (від 7 до 1), при цьому максимальний бал (7) завжди відповідав полюсу наявності мети в житті, а мінімальний бал (1) – полюсу її відсутності.

Для проведення дослідження було підготовлено роздатковий матеріал у вигляді Google Форм. Кожному учаснику дослідження було роз'яснено тему, цілі і завдання дослідження. Після роз'яснювальної роботи було отримано згоду кожного учасника дослідження на використання його персональних даних у узагальненому зрізі. Далі учасники отримували доступ до тестового матеріалу, які вони могли заповнити у зручний для них час.

Висновки до розділу II

У дослідженні, спрямованому на вивчення впливу сімейного виховання на ціннісно-сміслову сферу особистості в юнацькому віці, взяли участь 50 старшокласників віком 16-17 років. Усі учасники навчалися в закладі середньої освіти, походили з повних сімей і переважно мали братів та сестер.

Вибір методик проводився відповідно до предмету дослідження, а також з урахуванням поставлених цілей і завдань. До схеми дослідження було включено

методики: «Підлітки про батьків» (Е. Шефер), «Методика домінуючих ціннісних орієнтацій юнаків» (Х. Ніємі), «Стратегії сімейного виховання» (С. Степанов), «Ціннісні орієнтації» (М. Рокіч), «Опитувальник батьківського ставлення» (А. Варга, В. Столін), «Тест сенсожиттєвих орієнтацій» (Дж. Крамбо та Л. Махолік). Для проведення дослідження було підготовлено роздатковий матеріал у вигляді Google Форм. Кожному учаснику дослідження роз'яснили тему, цілі та завдання дослідження. Після цього було отримано згоду від кожного учасника на використання його персональних даних в узагальненому вигляді. Потім учасникам надавався доступ до тестового матеріалу, який вони могли заповнити у зручний час.

Для обробки результатів дослідження використовувалися методи параметричної статистики (критерій Стюдента для непов'язаних вибірок, лінійна кореляція Пірсона). Перевірка розподілу даних на відповідність нормальному розподілу здійснювалася за допомогою тесту Шапиро-Уїлка.

РОЗДІЛ III

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА ЦІННІСНО-СМИСЛОВУ СФЕРУ ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

3.1. Результати вивчення особливостей сімейного виховання юнаків

Вивчаючи особливості виховання досліджуваних юнаків та дівчат в сім'ї, перш за все, ознайомимося з результатами, отриманими за методикою **«Підлітки про батьків»**, метою якої є вивчення сприйняття досліджуваними своїх батьків. Для цього звернемося до даних, поданих на рис. 3.1.

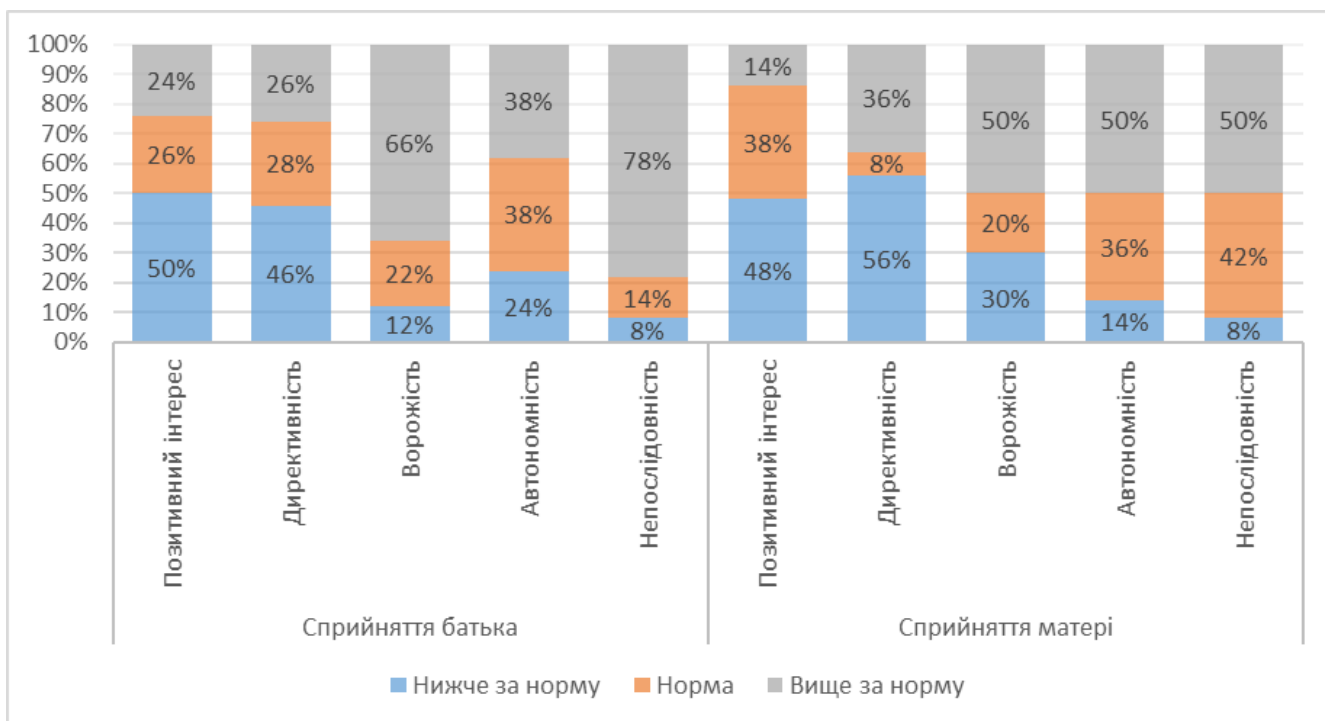

Рис. 3.1. Сприйняття особами юнацького віку своїх батьків, %

Під позитивним інтересом мається на увазі прийняття батьками своїх дітей. Зазвичай діти оцінюють батьків за цією шкалою високими оцінками у разі, якщо ті демонструють компетентну поведінку, дружній спосіб спілкування і орієнтацію на емоційний контакт. За даними представленого рисунка, за шкалою «позитивний інтерес» низькими оцінками юнаки та дівчата оцінили 50% батьків та 48% матерів. Інші батьки та матері за шкалою були оцінені своїми дітьми середніми (матері – 38%; батьки – 26%) та високими (матері – 14%; батьки – 24%) оцінками.

Шкала директивності включає жорсткий контроль з боку батьків, прагнення до застосування своєї влади (іноді до деспотичності) і небажання враховувати думку дитини. Аналіз оцінок батьків за цією шкалою показав, що, на думку їх дітей, 56% матерів та 46% батьків властивий низький рівень директивності. Поряд з цим, 8% матерів та 28% батьків за цією шкалою були

оцінені юнаками та дівчатами середніми, а 36% матерів та 26% батьків – високими оцінками.

Ворожість батьків у відносинах з дорослими дітьми характеризується їхньою орієнтацією на надмірну суворість та прояв агресії у міжособистісних відносинах. Вони виключають прийняття дитини, проте виявляють емоційну холодність щодо неї. У той самий час у них можуть спостерігатися виражена підозрілість, схильність до надмірної критики дитини. З даних, представлених на рис. 3.1, випливає,

що 30% матерів і 12% батьків за шкалою були оцінені підлітками низькими оцінками. Інші батьки були оцінені як такі, що виявляють помірну (матері – 20%; батьки – 22%) чи виражену (матері – 50%; батьки – 66%) ворожість до своїх дітей.

Автономність батьків виключає залежність від дитини, її стану й вимог. Заперечуються також будь-які форми турботи та опіки щодо неї. Вони мало заохочують дітей, рідко й мляво роблять зауваження, не звертають уваги на виховання. Найчастіше їм абсолютно однаково, що відбувається в їх сім'ї, їхні дії не узгоджуються з потребами та запитамі близьких та ігнорують їх. Відповіді юнаків та дівчат показали, що високим рівнем автономності характеризуються 50% матерів та 38% батьків. У свою чергу, 36% матерів та 38% батьків були оцінені як батьки, в яких автономність є помірною, а у 14% матерів та 24% батьків досліджуваними особами юнацького віку було констатовано відсутність прагнення до автономності.

Непослідовність вживаних батьками виховних заходів стосовно своїх дорослих дітей традиційно вбачають останніми у неможливості передбачати, як батьки відреагують на ту чи іншу ситуацію, а також у непослідовності лінії виховання, що проводиться ними, оскільки в різний час у них відзначається певне чергування таких психологічних тенденцій, як, наприклад, панування сили та покірність, делікатність та грубість, альтруїзм та егоїзм, тощо (при цьому вони можуть відзначатися екстремальними формами прояву). Як показали відповіді

юнаків та дівчат, які взяли участь у дослідженні, до категорії непослідовних батьків було віднесено 78% батьків та 50% матерів. У свою чергу, 14% батьків та 42% матерів були віднесені досліджуваними до категорії батьків, що періодично виявляють ознаки непослідовності у вихованні, а 8% батьків та 8% матерів були віднесені ними до категорії послідовних батьків.

У табл. 3.1 представлені результати порівняльного аналізу показників, що характеризують сприйняття своїх батьків та матерів юнаками та дівчатами окремо.

Табл. 3.1

Відмінності у сприйнятті батьків юнаками та дівчатами

Показник, од. виміру	Юнаки (n=25)	Дівчата (n=25)	$T_{\text{Эмп}}$	p
БАТЬКИ				
Позитивний інтерес, ст. бал	2,4±0,9	3,0±1,1	-1,937	,059
Директивність, ст. бал	3,2±0,9	2,1±1,4	3,541	,001**
Ворожість, ст. бал	4,1±0,7	3,4±1,0	2,914	,005**
Автономність, ст. бал	2,5±0,5	4,2±0,8	-8,823	,000**
Непослідовність, ст. бал	4,2±0,9	3,8±0,9	1,294	,202
МАТЕРІ				
Позитивний інтерес, ст. бал	2,4±1,0	2,9±0,9	-1,881	,066
Директивність, ст. бал	2,9±1,4	3,0±1,6	-0,191	,850
Ворожість, ст. бал	3,3±1,3	3,6±1,2	-0,800	,427
Автономність, ст. бал	2,8±1,0	4,2±0,7	-5,722	,000**
Непослідовність, ст. бал	3,1±0,7	4,0±0,8	-4,342	,000**

Примітки: 1) значення у таблиці представлені у вигляді $X \pm t$, де X – середнє значення за вибіркою;

t – середньоквадратичне відхилення 2) умовні позначення рівнів достовірності: ** $p \leq 0,01$

Дані таблиці. 3.1 свідчать про те, що між сприйняттям матерів у юнаків та дівчат є значні відмінності за такими характеристиками, як автономність ($p \leq 0,01$) та непослідовність ($p \leq 0,01$). При цьому обидві характеристики більш виражені у матерів дівчат. Тож, мами сприймаються дівчатами як більш автономні та непослідовні у виховних впливах, порівняно з юнаками. Між батьками дівчаток і хлопчиків виявлено значні відмінності у виразності показників «директивність», «ворожість» і «автономність». При цьому у батьків хлопчиків вищим значенням представлений перші два показники ($p \leq 0,01$), а у батьків дівчаток – третій показник ($p \leq 0,01$). Отже, юнаки частіше сприймають своїх батьків як директивних та ворожих, порівняно з дівчатами. Дівчата ж, в свою чергу, частіше сприймають батьків як автономних від них, ніж юнаки проте вони оцінюють їх як менш директивних та ворожих до них.

У виразності інших показників різниця між сприйняттям батьків дівчат та юнаків не є статистично значущою. Поряд з тим, в оцінюванні показників позитивного інтересу з боку обох батьків спостерігається тенденція до значущості, але трохи не досягає статистично значущого рівня (0,05), що вказує на можливу різницю між юнаками та дівчатами. Проте, для підтвердження різниці між статями за цим показником необхідно збільшити вибірку.

На підставі даних, отриманих в результаті проведення методики, можна зробити висновок, що особи юнацького віку здебільшого оцінюють виховні установки батьків як суперечливі, що, природно, свідчить про складність виховних стилів, з якими стикаються молоді люди у взаємодії зі своїми батьками. Це може мати значний вплив на їхні відносини з батьками, а також на їхній емоційний та психологічний розвиток. Суперечливість у виховних методах може викликати змішані почуття та невизначеність у дітей, а також сприяти конфліктам у сім'ї. Важливо, щоб батьки розуміли вплив своїх дій на своїх дітей і працювали над створенням позитивного середовища для їхнього зростання та розвитку.

Результати оцінювання юнаками та дівчатами, включеними до вибірки, підходів до виховання, що використовувалися їхніми батьками, за допомогою методики «Стратегії сімейного виховання», представлені на рис. 2.2.

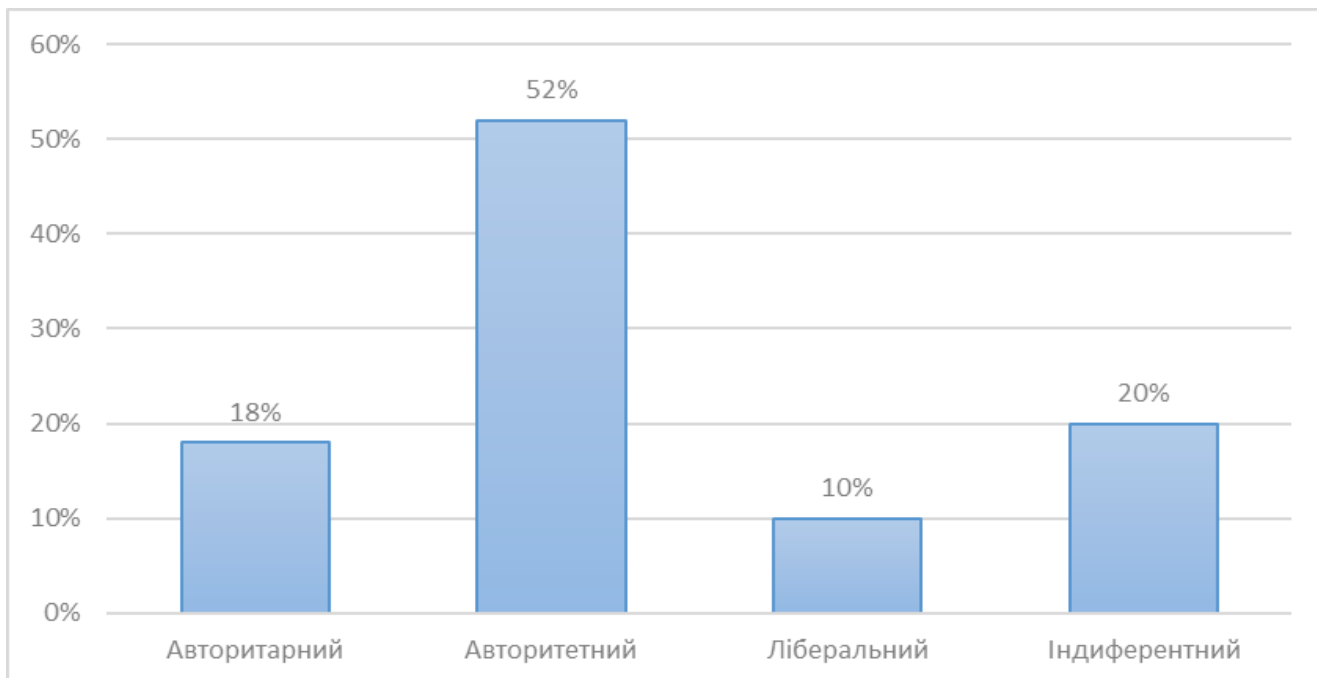

Рис. 2.2. Оцінка особами юнацького віку підходів до виховання, що використовувалися їхніми батьками, %

Згідно з даними, представленими на рис. 2.2, 52% юнаків та дівчат, які взяли участь у дослідженні, аналізуючи підходи своїх батьків до виховання, визначили, що батьки дотримуються авторитетного (або демократичного) стилю виховання. На їхню думку, батьки усвідомлюють свою роль у становленні дитини, але, разом з тим, розуміють що вона має право на саморозвиток. Свої вимоги батьки висувають дитині не з позиції сили, а з позиції «рівний – рівному». Вони заохочують особисту відповідальність і самостійність дитини відповідно до її вікових можливостей, вимагають від неї осмисленої поведінки та намагаються допомогти їй, реагуючи на її запити. Поряд із тим, батьки у низці ситуацій виявляють твердість і піклуються про дотримання дитиною дисципліни.

20% юнаків та дівчат оцінили стиль виховання в сім'ї як індиферентний. Зазначений стиль виховання характеризується відсутністю уваги та інтересу до потреб і розвитку дитини з боку батьків. Зазвичай цей стиль виявляється у батьків, які можуть бути занадто зайняті або втомлені, щоб надати належну увагу своїм дітям, або у батьків, які можуть мати низьку самооцінку і відчувати безсилля в справах виховання. Індиферентність батьків може призвести до відчуття невпевненості та неприйнятності у дітей, а також до віддаленості та погіршення взаємин в сім'ї. Як результат, свої проблеми їхній дитині переважно доводиться вирішувати самій, не розраховуючи на участь та підтримку з боку батьків.

За оцінками 18% юнаків та дівчат, їхні батьки надають перевагу авторитарному стилю виховання. Це означає, що батьки мають чітке уявлення про те, якою повинна бути їхня дитина, і витрачають максимум зусиль, щоб досягти цієї мети. Проте, у своїх вимогах вони дуже категоричні і непохитні, обмежують самостійність дитини, не вважають за потрібне якось обґрунтувати свої вимоги, супроводжуючи їх жорстким контролем, суворими заборонами, докорами та покараннями. Як результат, дитині не комфортно в цих відносинах, авторитарність батьків породжує конфлікти та ворожнечу. Активні та сильні підлітки протистоять і бунтують, сором'язливі та невпевнені підлітки навчаються слухати батьків у всьому, не намагаючись вирішувати щось самостійно.

Найменш представленим в досліджуваній вибірці є ліберальний стиль виховання. Йому, надають перевагу лише 10% батьків юнаків та дівчат. Надаючи характеристику цим батькам, можна зазначити, що вони високо цінують свою дитину, вважають її слабкості припустимими й природними. Вони легко спілкуються з дитиною, довіряють їй. Поряд з тим, з їхнього боку абсолютно відсутній контроль, вони не схильні до заборон і обмежень. Але навряд така свобода є корисною для дитини, адже вона може сприймати відсутність

керівництва з боку батьків як прояв байдужості й емоційного відгородження.

У табл. 3.2 представлені результати порівняльного аналізу показників, що характеризують виховні підходи, притаманні батькам юнаків та дівчат окремо.

Табл. 3.2

**Відмінності в оцінці юнаками та дівчатами підходів
їхніх батьків до виховання**

Показник, од. виміру	Юнаки (n=25)	Дівчата (n=25)	T _{Емп}	p
Авторитарний СВ, бал	2,4± 1,2	2,4± 2,2	-0,079	,937
Авторитетний СВ, бал	3,2± 1,9	4,4±1,4	-2,510	,015*
Ліберальний СВ, бал	1,7± 1,3	1,5±0,9	0,499	,620
Індиферентний СВ, бал	2,8± 1,5	1,7±1,1	2,853	,006**

*Примітки: 1) значення у таблиці представлені у вигляді $X \pm t$, де X – середнє значення за вибіркою; t – середньоквадратичне відхилення 2) умовні позначення рівнів достовірності: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$*

З даних поданої таблиці випливає наступне:

– авторитарний стиль виховання був оцінений однаково юнаками і дівчатами, середні значення яких склали 2,4 ($\pm 1,2$) у юнаків та 2,4 ($\pm 2,2$) у дівчат; різниця не є статистично значущою ($p = 0,937$);

– авторитетний стиль виховання отримав різні оцінки: юнаки оцінили його на 3,2 ($\pm 1,9$), тоді як дівчата - на 4,4 ($\pm 1,4$); різниця є статистично значущою ($p = 0,015$), що вказує на більш позитивне ставлення батьків дівчат до цього підходу;

– ліберальний стиль виховання був оцінений без суттєвих відмінностей: 1,7 ($\pm 1,3$) у юнаків і 1,5 ($\pm 0,9$) у дівчат; різниця не є статистично значущою ($p = 0,620$);

– індіферентний стиль виховання виявився вираженим більш високими балами в оцінках юнаків – 2,8 ($\pm 1,5$), порівняно з 1,7 ($\pm 1,1$) у дівчат; різниця

є статистично значущою ($p = 0,006$), що свідчить про більш позитивне ставлення батьків юнаків до цього підходу.

Отже, існують статистично значущі відмінності у наданні переваги батьками юнаків та дівчат авторитетному та індіферентному стилям виховання. При цьому першому з них частіше надають перевагу батьки дівчат, а другому – батьки юнаків.

На підставі результатів, отриманих за методикою, можна зробити висновок, що більшість батьків прагнуть до збалансованого підходу у вихованні, поєднуючи вимогливість із підтримкою самостійності дитини. Поряд з тим, значна частка схиляються до крайнощів у вигляді індіферентного або авторитарного стилів.

Також ознайомимося з результатами, отриманими за **«Опитувальником батьківського ставлення»**, метою якого виступило вивчення педагогічних установок батьків щодо їхніх дітей, якими бачать їх матері досліджуваних юнаків та дівчат. Для цього звернімося до даних, представлених на рис. 3.3. Як наочно свідчать дані, представлені на вказаному рисунку, показник «Прийняття» в більшості сімей (86%) представлений, за оцінками матерів, середнім (в переважній більшості) і високим рівнем вираженості. На підставі цього можна говорити про те, що в цілому у батьків юнаків і дівчат сформовано більш чи менш позитивне ставлення до дитини, хоча поряд з цим можуть виникати ситуації, що викликають в них роздратування та досаду. Вони намагаються приймати дітей такими, якими вони є, поважати їхню особистість, схвально ставитися до їхніх інтересів та діяльності. Разом з тим, в 4% сімей мамами юнаків та дівчат констатовано низький рівень прийняття дитини з боку батьків, що дозволяє говорити про неготовність цих батьків приймати дітей, їхню невіру в те, що на

дітей чекає достойне майбутнє, і переважання у них по відношенню до своїх дітей негативних емоцій.

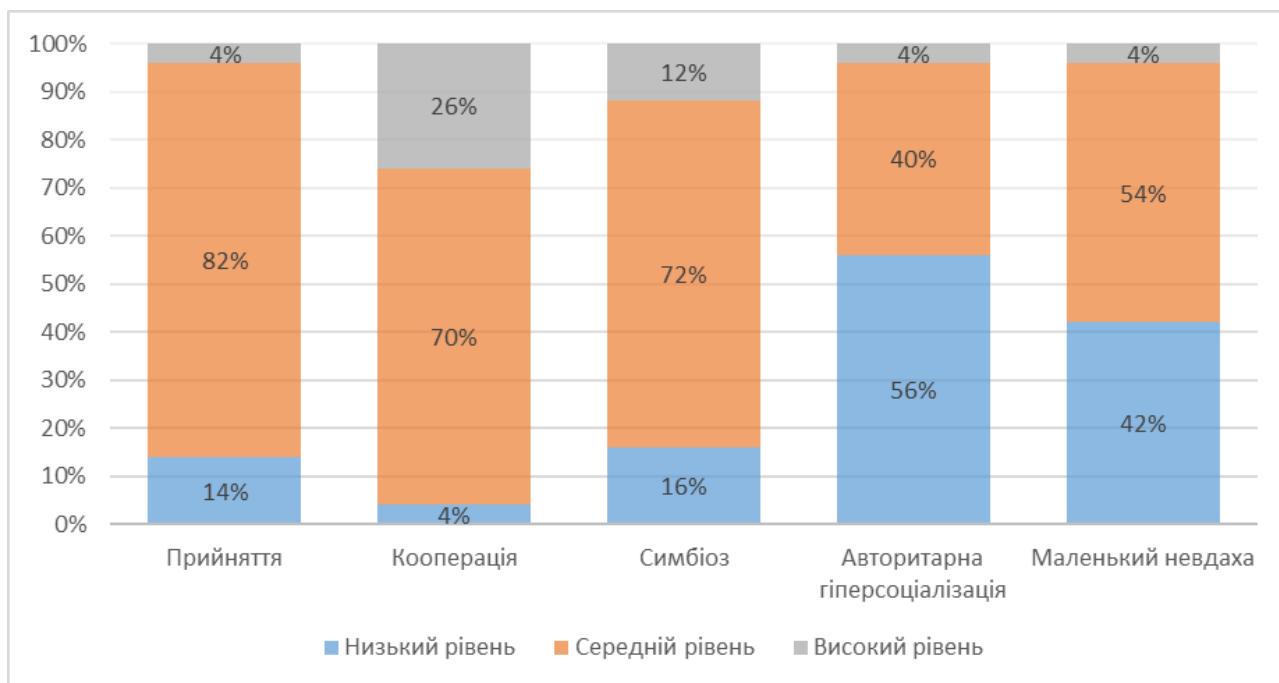

Рис. 3.3. Оцінка матерями осіб юнацького віку педагогічних установок батьків, %

За показником «Кооперація» у батьків з 26% сімей діагностовано високий рівень, що говорить про те, що вони виявляють інтерес до того, що турбує їхніх дітей, намагаються заохочувати їхню самостійність та ініціативність, а також по можливості намагаються взаємодіяти з ними «на рівних». Те саме в цілому можна сказати і про батьків з 70% сімей, які виявили за цим показником середній рівень. Разом з тим, варто зазначити, що у батьків цієї підгрупи періодично по відношенню до дітей можуть відзначатися негативні почуття (злість, досада). Варто також зазначити, що у групі виявлено батьків (4%), у яких аналізований показник представлений низьким рівнем виразності. Батьки цієї підгрупи схильні вважати своїх дітей слабкими та непристосованими, через що не готові надавати їм будь-яку свободу дій.

Показник «Симбіоз» високим рівнем представлений у батьків з 12% сімей та середнім – у батьків з 72% сімей, що свідчить про те, що всі вони більшою чи меншою мірою прагнуть скоротити психологічну дистанцію між собою та дитиною, намагаються бути для дітей «самими» близькими», намагаються задовольнити їхні потреби та убезпечити від можливих неприємностей. У свою чергу, батьки з 16% сімей показали, що у їхніх взаєминах з дітьми присутні психологічні бар'єри, зокрема, холодність та бажання дистанціюватися від дитини.

За показником «Авторитарна гіперсоціалізація» матері з 44% сімей продемонстрували середній та високий рівень його виразності. На підставі отриманого результату можна зробити висновок, що у взаємодії батьків і дітей в цих сім'ях присутній адекватний контроль з боку батьків. Поряд із цим, за оцінками матерів, в 56% сімей батьки поводяться з дітьми з позиції авторитарності, задаючи останнім суворі дисциплінарні рамки.

Характеризуючи ставлення батьків до невдач своїх дітей (показник «Маленький невдаха»), слід звернути увагу на те, що 42% з них виявили по даному виду батьківського ставлення низькі показники, що, природно, свідчить про їхню впевненість у випадковості невдач, що трапляються у дітей, і наявність віри в них. Інші жінки, залучені до участі у дослідженні, показали, за цією ознакою або середній (54%), або високий (4%) рівень. Це свідчить про те, що невдачі, які трапляються в житті дітей, батьки переважно розглядають як закономірність.

З метою виявлення та оцінки статистичної значущості розбіжностей між результатами, отриманими на матеріалі матерів юнаків та дівчат емпіричної вибірки, ми звернулися до критерію Стьюдента. Результати розрахунків представлені в таблиці 3.3. На підставі поданих у таблиці даних, можна зробити висновок, що статистично значущими є відмінності між батьками дівчат та батьками хлопців за показниками «прийняття» ($p \leq 0,01$), «кооперація» ($p \leq 0,01$) і

«симбіоз» ($p \leq 0,01$). Всі показники при цьому представлено вищими значеннями у батьків дівчат. У виразності показників «авторитарна гіперсоціалізація» і «маленький невдаха», передбачених методикою, між батьками юнаків і батьками дівчат, які склали вибірку, значні відмінності відсутні.

Табл. 3.3

Відмінності в визначенні матерями юнаків та дівчат педагогічних установок щодо дітей, притаманних їм та їхнім чоловікам

Показник, од. виміру	Батьки юнаків (n=25)	Батьки дівчат (n=25)	$T_{\text{Эмп}}$	p
Прийняття, бал	11,6±3,8	15,3±6,2	-2,538	,014**
Кооперація, бал	4,4±1,8	5,8±1,6	-2,984	,004**
Симбіоз, бал	3,4±1,3	4,4±1,4	-2,683	,010**
Авторитарна гіперсоціалізація, бал	2,3±1,5	2,6±1,8	-0,765	,448
Маленький невдаха, бал	3,5±1,4	3,0±1,9	1,171	,247

Примітки: 1) значення у таблиці представлені у вигляді $X \pm t$, де X – середнє значення за вибіркою;

*t – середньоквадратичне відхилення 2) умовні позначення рівнів достовірності: ** $p \leq 0,01$*

Таким чином, матері юнаків та дівчат, які взяли участь в дослідженні, здебільшого впевнені, що вони з чоловіками виявляють достатньо уваги до потреб та інтересів своїх дітей та орієнтовані на формування близьких та доброзичливих стосунків з ними. Разом з тим, багато хто з опитаних мам констатує, що прагнуть тотального контролю над життям своїх дітей і не вірять у їхні сили та здібності. На підставі цього можна заключити, що в більшості сімей, які виховують юнаків та дівчат, дитячо-батьківські відносини будуються на прийнятті та довірі, але, поряд з цим, на невірі у можливості дітей.

Спираючись на дані, отримані в ході дослідження, можна зробити висновок, що існують певні розбіжності у сприйнятті дитячо-батьківських стосунків дітьми (юнаками та дівчатами) та їхніми матерями. Діти здебільшого оцінюють виховні установки батьків як суперечливі, що свідчить про складність виховних стилів і може викликати в них змішані почуття та невизначеність. В свою чергу, матері переважно сприймають виховні підходи, що використовуються в сім'ї, як збалансовані, адже вони, на їхню думку, поєднують вимогливість з підтримкою самостійності дітей. До того ж, в більшості мам вважають, що в їхніх сім'ях сформовано позитивне ставлення до дитини, а стосунки з дітьми в цілому ґрунтуються на прийнятті та довірі. Матері також схильні бачити себе та своїх чоловіків такими, що виявляють достатньо уваги до потреб та інтересів своїх дітей, прагнуть до кооперації та намагаються бути емоційно близькими.

Отже, з одного боку, діти відчувають суперечливість і складність у виховних стилях своїх батьків, що може спричиняти труднощі в емоційному та психологічному плані. З іншого боку, матері вважають підходи до виховання, які прийнято в сім'ї, переважно позитивними і спрямованими на підтримку та розвиток дітей, хоча інколи визнають наявність надмірного контролю і невіри в можливості своїх дітей.

Розбіжності в сприйнятті дитячо-батьківських стосунків дітьми та їхніми батьками можуть бути пов'язані з кількома факторами:

1. Діти і батьки мають різні ролі і, відповідно, різні очікування та переживання. Діти, зокрема юнаки, можуть сприймати вимогливість і контроль з боку батьків як обмеження їхньої свободи та автономії, тоді як батьки можуть вважати це необхідним для забезпечення безпеки і дисципліни.

2. Часто між дітьми та батьками існують комунікаційні бар'єри. Батьки можуть не повністю розуміти потреби та переживання своїх дітей, особливо в

період дорослішання, коли діти прагнуть до більшої незалежності. Водночас, діти можуть неправильно інтерпретувати наміри та дії своїх батьків.

3. Підлітки знаходяться на етапі розвитку, коли вони прагнуть встановити свою ідентичність і часто критично ставляться до авторитетів, включаючи батьків. Ця природна частина їхнього розвитку може призводити до конфліктів і непорозумінь.

4. Сприйняття стосунків завжди суб'єктивне і залежить від особистого досвіду, емоційного стану і когнітивних процесів кожної сторони. Батьки можуть вважати, що вони діють в найкращих інтересах своїх дітей, тоді як діти можуть відчувати нестачу підтримки або надмірний тиск.

Отже, розбіжності у сприйнятті дитячо-батьківських стосунків є результатом комплексної взаємодії факторів. Розуміння цих причин може допомогти у покращенні взаєморозуміння між дітьми і батьками.

3.2. Результати дослідження ціннісно-сислової сфери юнаків

При вивченні ціннісно-сислової сфери юнаків та дівчат, залучених у дослідження, нами, в першу чергу, було проаналізовано цінності, які досліджувані прагнуть досягти або зберегти, які представляють собою те, що вважається завершеним і бажаним кінцевим результатом, тобто той набір цінностей, що визначає цільові орієнтири та напрямки діяльності юнаків та дівчат і є основою для прийняття ними життєвих рішень. З метою визначення цих цінностей в схему дослідження було включено **«Методику домінуючих ціннісних орієнтацій юнаків»**, запропоновану Х. Ніємі. Автор методики виділив такі цінності, що визначають поведінку, рішення і пріоритети молоді:

– альтруїстична цінність – прагнення допомагати іншим, діяти в інтересах суспільства без очікування вигоди для себе;

- суспільно-політична цінність – інтерес до суспільних справ і політики, бажання брати участь у громадській діяльності і впливати на суспільні процеси;
- моральна цінність – дотримання етичних норм і принципів, прагнення діяти згідно з моральними установками, визначеними в суспільстві;
- цінність визнання з боку оточуючих – потреба у схваленні, визнанні і повазі з боку інших людей;
- цінність саморозвитку – прагнення до особистісного зростання, вдосконалення своїх здібностей, знань і навичок;
- матеріальна цінність – орієнтація на отримання матеріальних благ, досягнення фінансового успіху і забезпечення високого рівня життя;
- цінність відпочинку – цінність вільного часу, можливість розслабитися і насолоджуватися життям;
- цінність навчання – прагнення до здобуття нових знань, освіти і підвищення кваліфікації;
- професійна цінність – орієнтація на кар'єрне зростання, досягнення успіху в сфері професій;
- цінність соціального статусу – прагнення досягти високого соціального становища, визнання і поваги в суспільстві;
- сімейно-побутова цінність – цінність сімейних відносин, домашнього затишку і турботи про близьких;
- цінність інтимного спілкування – значення інтимних і романтичних стосунків, фізичної та емоційної близькості;
- цінність взаємин з дорослими – орієнтація на побудову гармонійних і поважних стосунків зі старшим поколінням.
- цінність зовнішньої привабливості – увага до свого зовнішнього вигляду, бажання виглядати привабливим і доглянутим;

- цінність самостійності – прагнення до незалежності, здатність самостійно приймати рішення і діяти;
- цінність творчості – цінність креативності, здатність створювати щось нове і оригінальне;
- цінність наявності мети і сенсу життя – важливість наявності чітких цілей і розуміння сенсу свого життя.

Результати обстеження юнаків та дівчат, що склали вибірку, за методикою Х. Ніємі подані на рис. 3.4.

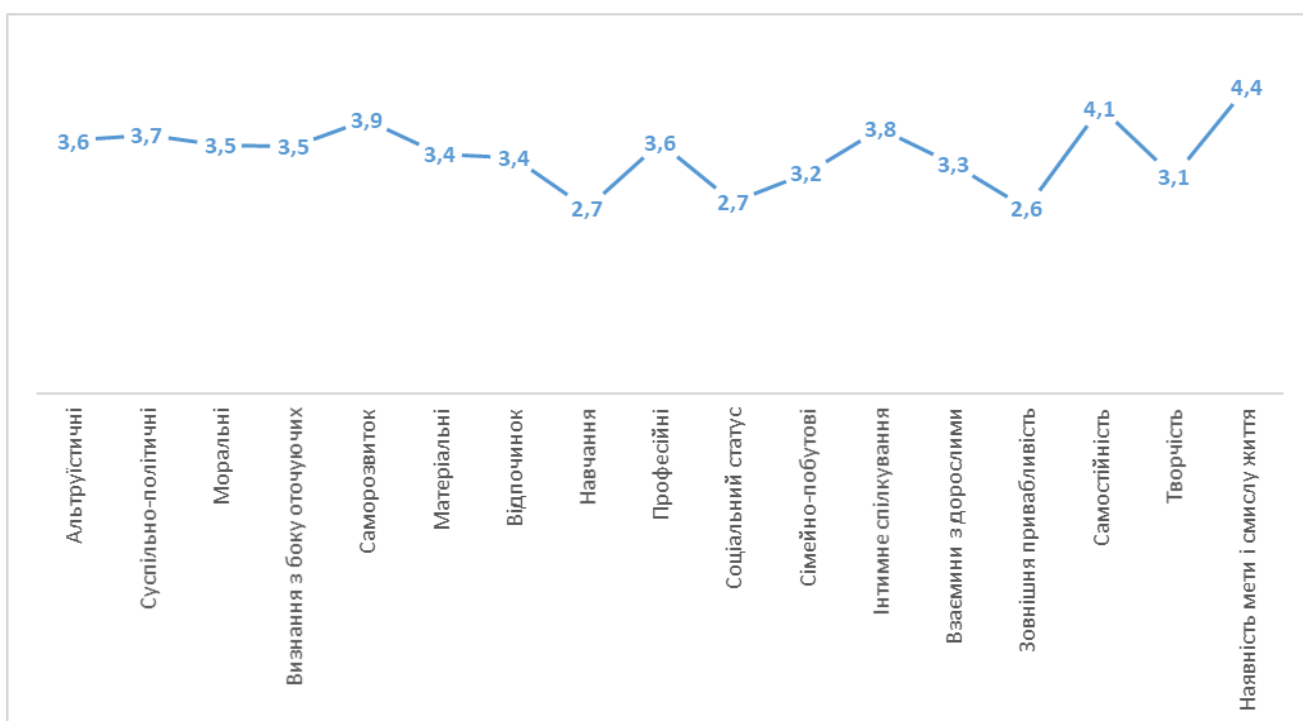

Рис. 3.4. Виразність ціннісних орієнтацій в осіб юнацького віку, сер. значення

З даних рис. 3.4 випливає, що перше місце у списку цінностей у осіб юнацького віку займає цінність «наявність мети та сенсу життя» (4,4 балів). Друге місце у списку займає цінність «самостійність» (4,1 балів). На третьому місці в досліджуваній групі визначено цінності «саморозвитку» (3,9 балів). Найменш значущими для юнаків та дівчат виступили цінності «зовнішня привабливість»

(2,6 балів), «навчання» (2,7 балів) та «соціальний статус» (2,7 балів). Значимість інших цінностей, запропонованих у списку, залежить від конкретних ситуацій та обставин, тобто є нестійкою.

З метою виявлення та оцінки статистичної значущості розбіжностей між ціннісними орієнтаціями юнаків та дівчат, що увійшли до емпіричної вибірки, було використано критерій Стюдента. Результати розрахунків представлені в таблиці 3.4.

Табл. 3.4

Відмінності в ціннісних орієнтаціях юнаків та дівчат

Цінності	Юнаки (n=25)	Дівчата (n=25)	T _{емп}	p
Альтруїстичні	3,2±1,2	4,0±1,0	-2,567	,013**
Суспільно-політичні	3,3±1,1	4,1±0,8	-2,730	,009**
Моральні	3,4±0,7	3,7±0,8	-1,336	,188
Визнання з боку оточуючих	3,5±1,2	3,6±0,9	-0,401	,690
Саморозвиток	3,9±0,5	3,9±0,8	-0,217	,830
Матеріальні	3,6±1,4	3,3±1,3	0,716	,477
Відпочинок	3,3±1,4	3,4±1,2	-0,110	,913
Навчання	2,2±1,4	3,1±1,2	-2,280	,027*
Професійні	3,3±1,3	3,8±1,1	-1,944	,054*
Соціальний статус	2,9±0,9	2,6±1,0	1,283	,206
Сімейно-побутові	3,3±0,8	3,0±0,8	1,289	,204
Інтимне спілкування	3,9±0,7	3,6±1,0	1,119	,269
Взаємини з дорослими	2,8±1,0	3,7±1,2	-3,089	,003**
Зовнішня привабливість	2,7±0,9	2,6±1,1	0,137	,892
Самостійність	4,1±1,0	4,1±1,0	0,000	1,000

Цінності	Юнаки (n=25)	Дівчата (n=25)	T _{Емп}	p
Творчість	2,9±1,0	3,3±0,9	-1,623	,111
Наявність мети і смислу життя	4,7±0,4	4,1±0,9	3,258	,002**

Примітки: 1) значення у таблиці представлені у вигляді $X \pm t$, де X – середнє значення за вибіркою;

t – середньоквадратичне відхилення 2) умовні позначення рівнів достовірності: ** $p \leq 0,01$

Як наочно демонструє таблиця 3.4, між юнаками та дівчатами виділяються кілька важливих відмінностей у ціннісних орієнтаціях. Так, дівчата значно більше орієнтовані на альтруїстичні цінності, ніж юнаки (середній показник для дівчат становить 4,0, тоді як для юнаків – 3,2). Це підтверджується статистично значущими відмінностями ($p = 0,013$). Також дівчата виявили більшу зацікавленість у суспільно-політичних цінностях ($p = 0,009$), де їх середній показник – 4,1, а у юнаків – 3,3. Ще однією сферою, де спостерігаються значущі відмінності, є навчання ($p = 0,027$). Середній показник для дівчат становить 3,1, тоді як для юнаків – 2,2. Це свідчить про те, що дівчата більше цінують освіту. Дівчата також більше орієнтовані на взаємини з дорослими ($p = 0,003$), з середнім показником 3,7 проти 2,8 у юнаків. З іншого боку, юнаки більше орієнтовані на наявність мети і смислу життя ($p = 0,002$). Їх середній показник – 4,7, тоді як у дівчат – 4,1. Це вказує на те, що для юнаків важливіше мати чіткі життєві цілі та сенс існування. Інші ціннісні орієнтації, такі як моральні цінності, визнання з боку оточуючих, саморозвиток, матеріальні цінності, відпочинок, професійні цінності, соціальний статус, сімейно-побутові цінності, інтимне спілкування, зовнішня привабливість, самостійність та творчість, не показали статистично значущих відмінностей між юнаками та дівчатами ($p > 0,05$). Це означає, що за цими показниками ціннісні орієнтації обох груп є досить схожими. Тож, результати дослідження вказують на те, що дівчата більше орієнтовані на соціальну взаємодію, розвиток та

взаємини з дорослими, тоді як юнаки більше зосереджені на визначенні своїх життєвих цілей та сенсу життя. Інші аспекти ціннісних орієнтацій не показали значущих відмінностей між цими групами.

Таким чином, в цілому результати дослідження ціннісних орієнтацій осіб юнацького віку свідчать про те, що особливо важливими та значущими для них є наявність мети та сенсу життя, самостійність та саморозвиток. Поряд з цим аналіз даних у підгрупах юнаків та дівчат показав, що в ієрархії цінностей зазначені цінності також представлені серед домінуючих. Незначними в ціннісній ієрархії юнаків та дівчат є цінності зовнішньої привабливості, навчання та соціального статусу.

На наш погляд, отримані результати, на перший погляд, є досить нетиповими для осіб юнацького віку. Проте, ці результати можуть відображати зміни

в суспільних цінностях та стереотипах, які виникають у сучасному молодіжному середовищі. Наприклад, тенденція до приділення більшої уваги внутрішнім якостям та особистому розвитку може бути реакцією на те, що сучасне суспільство стає все більше спрямованим на індивідуалізм та самореалізацію. Також, отримані результати можуть відображати зміни у міркуваннях молоді щодо успіху та задоволення життям. Так, замість зосередження виключно на зовнішньому вигляді та соціальному статусі, молоді люди можуть більше цінувати внутрішні досягнення та особистий розвиток як джерело задоволення та щастя. Крім того, результати можуть відображати вплив сучасних технологій та доступу до інформації. Швидкий розвиток інтернету та соціальних медіа може сприяти більшій самосвідомості та прагненню до саморозвитку, а також зменшенню значення зовнішніх факторів, таких як зовнішня привабливість чи соціальний статус. Тож, можна припустити, що виявлені ціннісні орієнтації осіб юнацького віку відображають складний мікс культурних, соціальних та технологічних чинників, і вони можуть бути предметом подальших досліджень.

Важливими є не лише ціннісні орієнтації особистості, які визначають її поведінку, рішення і пріоритети (термінальні цінності), але й її установки на те, що певний образ дій або властивість особистості є кращим у будь-якій ситуації (інструментальні цінності). Останні вивчалися за допомогою методики «**Ціннісні орієнтації**», запропонованої для ужитку М. Рокічем. Результати дослідження юнаків та дівчат, отримані за зазначеною методикою, представлені на рис. 3.5. З даних, представлених на зазначеному рисунку, випливає, що в ієрархії інструментальних цінностей в молоді перші місця посідають такі цінності, як «раціоналізм» (вміння твердо і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення), «незалежність» (здатність діяти самостійно, рішуче) та широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички). Найменш значущими для юнаків та дівчат, які взяли участь у дослідженні, є такі цінності, як непримиренність до недоліків (своїх і чужих), охайність (вміння тримати в порядку речі, порядок у справах) вихованість (гарні манери) і освіченість (широта знань, висока загальна культура).

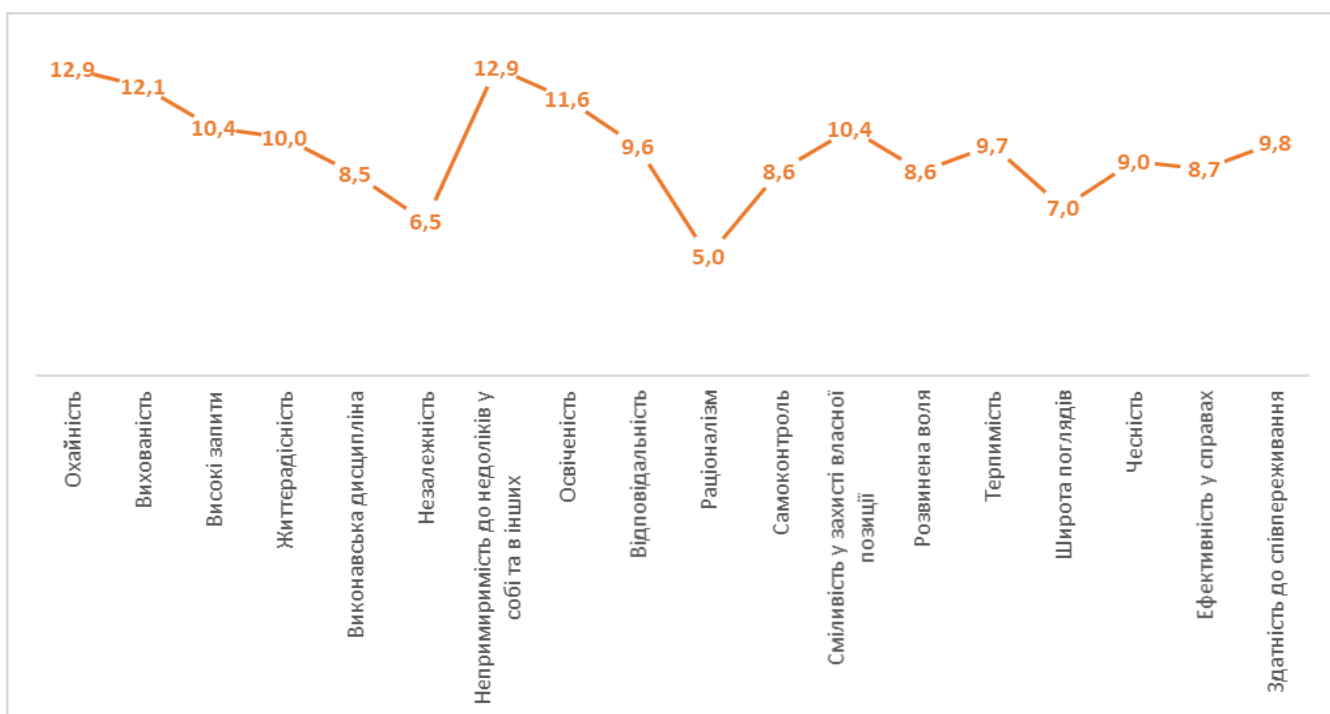

Рис. 3.5. Виразність в осіб юнацького віку інструментальних цінностей, сер. значення

Оцінювання юнаками та дівчатами значимості для них запропонованих методикою цінностей відображено у таблиці 3.5. Згідно даних цієї таблиці, єдина значуща відмінність спостерігається в оцінюванні раціоналізму. Для дівчат цей показник є значно вищим (7,0), ніж для юнаків (3,1), що підтверджується високим рівнем статистичної значущості ($p = 0,000$). Це свідчить про те, що дівчата більше цінують здатність мислити логічно і приймати обдумані рішення. Інші цінності не показали статистично значущих відмінностей між юнаками та дівчатами ($p > 0,05$). Це означає, що за цими показниками обидві групи мають схожі ціннісні орієнтації.

Табл. 3.5

Відмінності в ієрархії інструментальних цінностей юнаків та дівчат

Цінності	Юнаки (n=25)	Дівчата (n=25)	T _{Эмп}	p
Охайність	13,0±3,9	12,7±5,6	0,261	,795
Вихованість	11,4±5,0	12,9±4,9	-1,092	,280
Високі запити	9,1±7,0	11,7±5,5	-1,433	,158
Життєрадісність	9,0±6,0	11,0±5,2	-1,278	,207
Виконавська дисципліна	7,8±3,8	9,2±3,7	-1,311	,196
Незалежність	6,5±5,3	6,5±4,7	-0,028	,978
Непримиримість до недоліків	13,0±3,8	12,8±3,4	0,195	,846
Освіченість	11,8±5,5	11,4±4,7	0,221	,826
Відповідальність	10,8±5,8	8,5±6,7	1,301	,200
Раціоналізм	3,1±2,2	7,0±4,6	-3,802	,000**
Самоконтроль	8,9±4,9	8,3±4,9	0,432	,668
Сміливість у захисті позиції	11,2±3,1	9,6±3,3	1,793	,079
Розвинена воля	9,2±3,8	8,0±4,7	1,000	,322
Терпимість	10,6±4,9	8,8±6,1	1,158	,253
Широта поглядів	7,4±4,6	6,7±5,2	0,465	,644
Чесність	8,8±3,8	9,2±3,5	-0,310	,758
Ефективність у справах	9,2±4,4	8,2±4,1	0,828	,412
Здатність до співпереживання	10,8±4,7	8,76±5,3	1,440	,156

Примітки: 1) значення у таблиці представлені у вигляді $X \pm t$, де X – середнє значення за вибіркою;

t – середньоквадратичне відхилення 2) умовні позначення рівнів достовірності: ** $p \leq 0,01$

Отже, молодь найбільше цінує здатність мислити логічно і приймати виважені рішення, уміння діяти самостійно і рішуче та готовність розуміти і поважати різні точки зору, смаки, звичаї і звички. Натомість найменше значення

для юнаків та дівчат мають такі цінності, як непримиренність до власних і чужих недоліків, дотримання порядку в речах і справах, гарні манери і освіченість. Причини цього ми вбачаємо в тому, що молодь живе у світі швидких змін та інформаційних перевантажень, де вміння приймати обдумані та раціональні рішення є надзвичайно важливим для успіху. Незалежність цінується через важливість самостійності та здатності діяти рішуче у сучасному світі, де молоді люди часто стикаються з необхідністю швидко адаптуватися до нових обставин. Широта поглядів стає важливою через зростаючу мультикультурність суспільства. Молодь більше подорожує, навчається за кордоном і взаємодіє з людьми різних культур, тому важливість розуміння та поваги до інших зростає. В свою чергу, охайність, вихованість і освіченість можуть втрачати свою значущість у порівнянні з більш практичними та адаптивними якостями, особливо в умовах, де швидкість і ефективність мають ключове значення. До того ж, звички та манери, які раніше вважалися важливими, можуть відходити на другий план через зміни у формальному спілкуванні і соціальній взаємодії, зокрема онлайн.

Під час дослідження ціннісних орієнтацій молодих людей неможливо обійти увагою «Тест сенсожиттєвих орієнтацій» Дж. Крамбо і Л. Махоліка. Цей психодіагностичний інструмент дозволяє зрозуміти, як молодь сприймає своє поточне життя, визначити наявність у них життєвих цілей, оцінити різноманітність їхніх занять та захоплень, а також з'ясувати, наскільки вони вірять у власний контроль над подіями у своєму житті. Результати осіб юнацького віку, залучених до участі в дослідженні, за методикою подано на рис. 3.6.

За показником «Цілі життя» третина юнаків та дівчат (32%) виявили середній рівень виразності, що свідчить про наявність у них доволі чітких життєвих цілей та намірів. Проте 68% досліджуваних показали низький рівень

виразності цього показника. Це може вказувати на те, що вони потребують додаткового часу або підтримки для визначення своїх цілей та мети у житті.

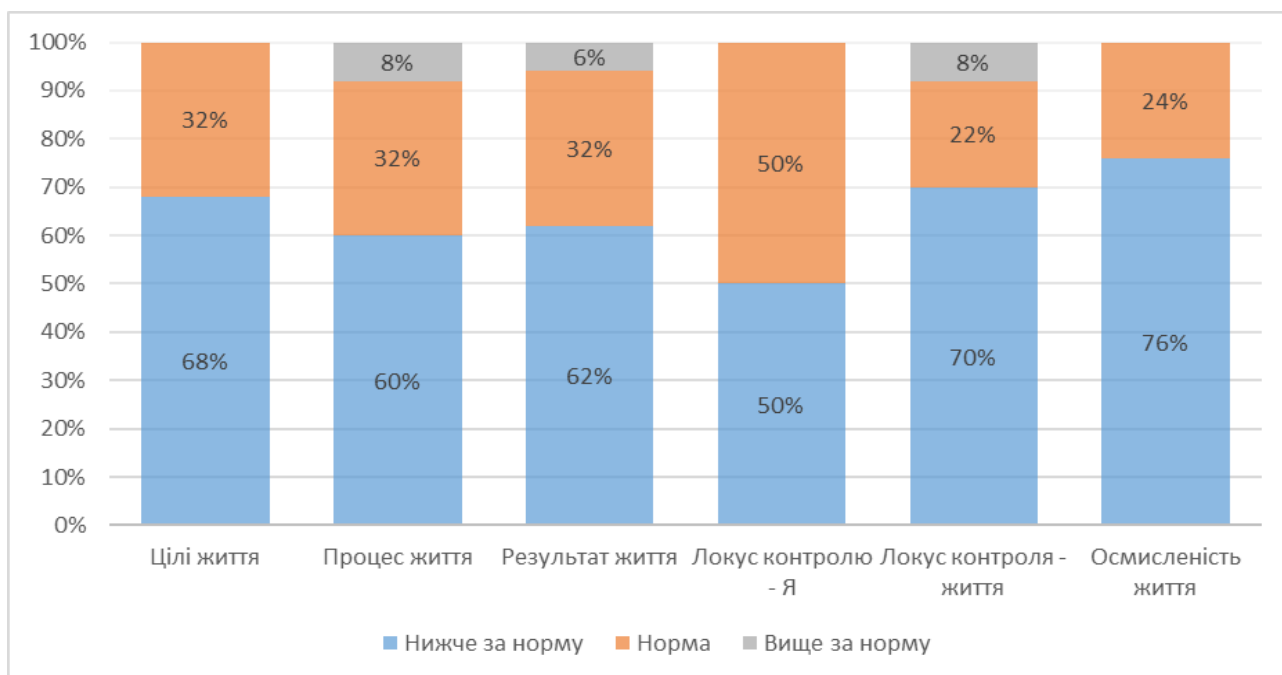

Рис. 3.6. Виразність смисложиттєвих орієнтацій в осіб юнацького віку, %

За показником «Процес життя» молоді люди виявили різні рівні виразності. Середній рівень виявлено у 32% учасників дослідження, високий – у 8%. Проте 60% юнаків та дівчат показали низький рівень виразності цього показника. Це свідчить про те, що в більшості досліджуваних життя не має певної мети та осмисленості, вони не відчують, що вже досягли чогось значного і знаходяться на правильному життєвому шляху. Зазначене може свідчити про наявність в них потреби в додатковому розумінні своїх цілей та значущості своїх дій. Однак, деякі з юнаків та дівчат вже мають таке відчуття.

За показником «Результат життя», респонденти здебільшого виявили середній (32%) та низький (62%) рівні виразності. Високий рівень вираженості аналізованого показника виявили, своєю чергою, 6% досліджуваних. З цього

випливає, що опитані юнаки та дівчата в більшості не схильні вважати своє життя більшою чи меншою мірою сповненим цікавих справ, які приносять моральне задоволення.

За показником «Локус контролю – Я» (або «Я – господар життя»), 50% юнаків та дівчат виявили низький рівень виразності результатів, що дозволяє припустити присутність в них зневіри у своїх силах контролювати події власного життя. Інші ж молоді люди більшою чи меншою мірою виявили уявлення про себе як про сильну особистість, яка має достатню свободу вибору, щоб будувати своє життя відповідно до поставлених цілей.

За показником «Локус контролю – життя», 70% досліджуваних виявили схильність до фаталізму, тобто, переконаність у тому, що життя людини не підвладне свідомому контролю і що свобода вибору є ілюзорною. В свою чергу,

30% юнаків та дівчат продемонстрували переконання в тому, що людині дано контролювати своє життя та більш менш вільно приймати важливі рішення.

Виразність окремих компонентів осмисленості життя дозволила зробити висновок про те, що у більшості юнаків та дівчат, які представили емпіричну вибірку (76%), життя не є осмисленим, вони не розуміють повною мірою процесів, які відбуваються в їхньому житті і не вважають, що цілком здатні контролювати їх.

Табл. 3.6

Відмінності в осмисленні життя юнаками та дівчатами

Показник, од. виміру	Юнаки (n=25)	Дівчата (n=25)	T _{Емп}	p
Цілі життя, бал	20,0±7,1	22,0±6,6	-1,013	,316
Процес життя, бал	20,3±8,5	25,0±4,9	-2,406	,020*
Результат життя, бал	17,4±7,2	17,2±6,5	0,082	,935

Показник, од. виміру	Юнаки (n=25)	Дівчата (n=25)	T _{Емп}	p
Локус контролю – Я, бал	15,0±4,3	15,1±3,3	-0,111	,912
Локус контролю – життя, бал	21,0±5,8	22,3±7,9	-0,652	,518
Осмисленість життя, бал	69,3±18,9	75,4±16,9	-1,205	,234

Примітки: 1) значення у таблиці представлені у вигляді $X \pm t$, де X – середнє значення за вибіркою;

t – середньоквадратичне відхилення 2) умовні позначення рівнів достовірності: $**p \leq 0,01$

У табл. 3.6 представлені результати порівняльного аналізу показників, що характеризують осмисленість життя юнаками та дівчатами окремо. З наведених в таблиці даних випливає, що між юнаками та дівчатами є значними відмінності

за оцінюванням процесу життя ($p \leq 0,05$). При цьому у дівчат відчуття, що вони вже досягли чогось значного і знаходяться на правильному життєвому шляху є більш виразним, ніж в юнаків.

Отже, результати отримані за методикою свідчать про те, що більшість юнаків та дівчат у вибірці не мають чіткого осмислення свого життя. Вони не усвідомлюють повністю процеси, що відбуваються в їхньому житті, і не відчують, що можуть повністю контролювати ці процеси.

Таким чином, вивчення змісту ціннісно-сміслової сфери юнаків та дівчат, залучених до участі в дослідженні, показало, що молодь виявляє певні загальні тенденції в цінностях і життєвих орієнтаціях. Вони надають перевагу таким цінностям як наявність мети і сенсу життя, самостійність та саморозвиток. Ці аспекти визначають їхні пріоритети і напрями діяльності, а також відображаються на їхніх рішеннях. Проте, варто відзначити, що більшість молодих людей не мають чіткого усвідомлення свого життя і не відчують повного контролю над ним.

Це може свідчити про необхідність підтримки та спрямованої роботи з розвитку самосвідомості і життєвої орієнтації серед молоді.

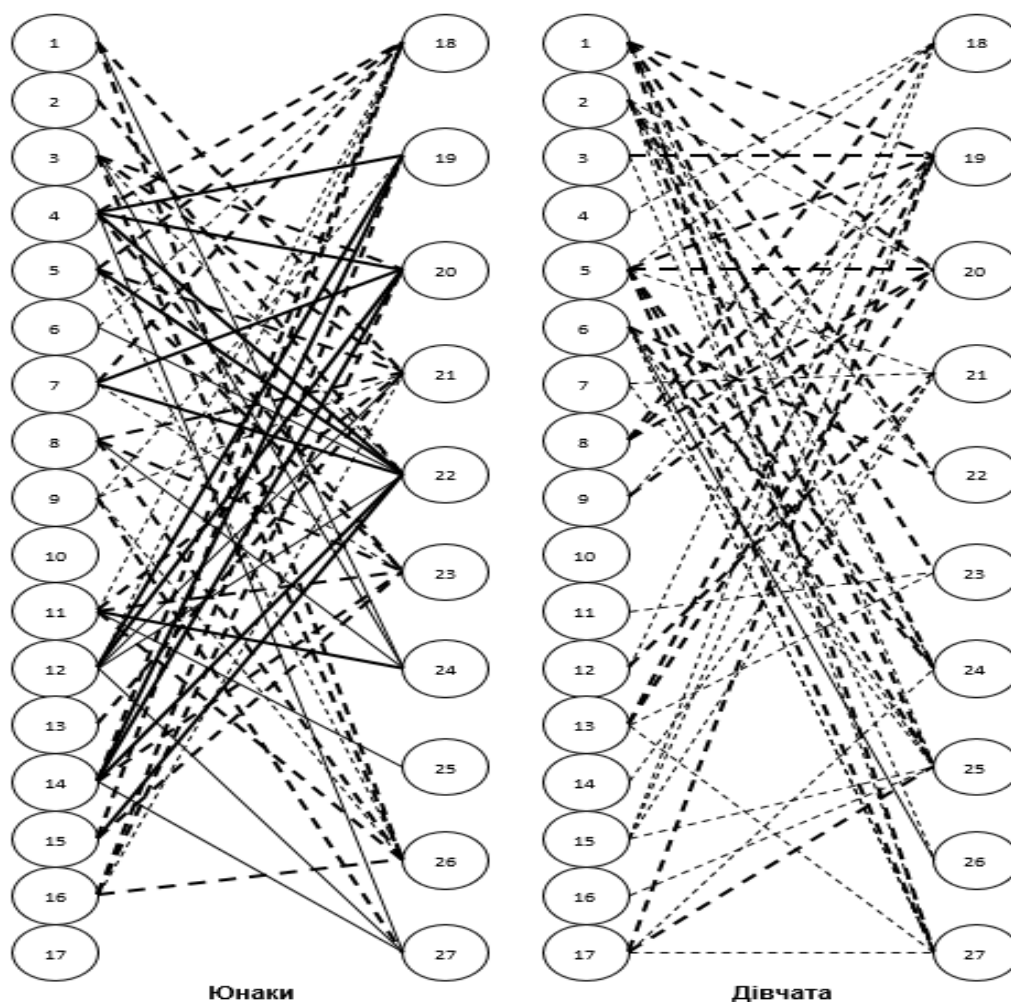
3.3. Встановлення зв'язку між сімейним вихованням і ціннісно-смісловою сферою юнаків

Провідним завданням дослідження було емпірично з'ясувати зв'язок між сімейним вихованням та становленням ціннісно-сміислової сфери юнаків. Для вирішення цього завдання був проведений кореляційний аналіз даних за методом Пірсона, який є статистичною процедурою, що дозволяє виявляти взаємозв'язки між змінними та надавати їх кількісну оцінку.

На підставі отриманих в ході аналізу даних було створено кореляційні матриці, що відображають зв'язки між показниками методик для юнаків і дівчат (побудова окремих матриць зумовлена значними гендерними розбіжностями). Виходячи з показників матриць, були сформовані кореляційні плеяди, представлені на рис. 3.7 – 3.13. На рис. 3.7 – 3.9 представлено зв'язок між показниками, що характеризують сімейне виховання, та термінальними цінностями осіб юнацького віку, тобто найважливішими життєвими орієнтирами та смислами, які мотивують поведінку й визначають напрямок особистісного розвитку. Отримані зв'язки між показниками інтерпретуються як вони є: прямі зв'язки вважаються прямими (чим більше балів, тим вищий рівень виразності показника), а зворотні – зворотними (чим менше балів, тим нижчий рівень виразності показника). На рис. 3.10 – 3.12 представлено зв'язок між показниками, що характеризують сімейне виховання, та інструментальними цінностями осіб юнацького віку, тобто їхніми установками на те, що певний образ дій або та чи інша властивість особистості є найкращими для досягнення поставлених життєвих задач. Отримані зв'язки між показниками слід інтерпретувати навпаки: прямі зв'язки вважати зворотними, а зворотні — прямими. Це пояснюється тим,

що показники сімейного виховання подані за прямою шкалою (чим більше балів, тим вищий рівень виразності показника), тоді як показники виразності термінальних цінностей представлені за зворотною шкалою (чим більше балів, тим нижче значення тієї чи іншої цінності). Нарешті, на рис. 3.13 представлено зв'язок між показниками, що характеризують сімейне виховання та сенсожиттєві орієнтації осіб юнацького віку. Отримані зв'язки між показниками інтерпретуються як вони є: прямі зв'язки вважаються прямими (чим більше балів, тим вищий рівень виразності показника), а зворотні – зворотними (чим менше балів, тим нижчий рівень виразності показника).

На першому рисунку (рис. 3.7) показано зв'язки між сприйняттям особами юнацького віку своїх батьків та їхніми термінальними цінностями.

Умовні позначення:

<u> </u>	Позитивні кореляційні зв'язки при $p \leq 0,01$
- - - - -	Негативні кореляційні зв'язки при $p \leq 0,01$
<u> </u>	Позитивні кореляційні зв'язки при $p \leq 0,05$
- - - - -	Негативні кореляційні зв'язки при $p \leq 0,05$

<i>1 – Альтруїстичні</i>	<i>15 – Самостійність</i>
<i>2 – Суспільно-політичні</i>	<i>16 – Творчість</i>
<i>3 – Моральні</i>	<i>17 – Наявність мети і смислу життя</i>
<i>4 – Визнання з боку оточуючих</i>	<i>18 – Позитивний інтерес (батько)</i>
<i>5 – Саморозвиток</i>	<i>19 – Директивність (батько)</i>
<i>6 – Матеріальні</i>	<i>20 – Ворожість (батько)</i>
<i>7 – Відпочинок</i>	<i>21 – Автономність (батько)</i>
<i>8 – Навчання</i>	<i>22 – Непослідовність (батько)</i>
<i>9 – Професійні</i>	<i>23 – Позитивний інтерес (мати)</i>
<i>10 – Соціальний статус</i>	<i>24 – Директивність (мати)</i>
<i>11 – Сімейно-побутові</i>	<i>25 – Ворожість (мати)</i>
<i>12 – Інтимне спілкування</i>	<i>26 – Автономність (мати)</i>
<i>13 – Взаємини з дорослими</i>	<i>27 – Непослідовність (мати)</i>
<i>14 – Зовнішня привабливість</i>	

Рис. 3.7. Зв'язок між сприйняттям батьків та термінальними цінностями осіб юнацького віку

Перш за все, розглянемо зв'язки, які утворилися між цінностями юнаків та дівчат і сприйняттям ними батька. Так, в підгрупі юнаків:

1. Показник «позитивний інтерес (батько)» утворив сильні зворотні зв'язки з показниками «визнання з боку оточуючих» ($r = -,900$; $p = ,000$), «саморозвиток» ($r = -,621$; $p = ,001$), «відпочинок» ($r = -,613$; $p = ,001$), «зовнішня привабливість» ($r = -,769$; $p = ,000$), «самостійність» ($r = -,710$; $p = ,000$), а також слабкі зворотні зв'язки з показниками «матеріальні цінності» ($r = -,445$; $p = ,026$), «сімейно-побутові цінності» ($r = -,428$; $p = ,033$) і «інтимне спілкування» ($r = -,443$; $p = ,027$). Тож, чим більш прийнятими батьком почуваються юнаки, тим менш важливими для них є потреба у схваленні, визнанні і повазі з боку інших людей, тим менше вони прагнуть особистісного зростання та незалежності у прийнятті рішень та діях. Для них не важливі цінність вільного часу та бажання виглядати привабливим і доглянутим. Окрім того, позитивне сприйняття батьком може сприяти відсутності в юнаків бажання досягнути фінансового успіху, турбуватися про близьких та зниженню значення інтимних і романтичних стосунків.

2. Показник «директивність (батько)» утворив сильні прямі зв'язки з показниками «визнання з боку оточуючих» ($r = ,594$; $p = ,002$), «інтимне спілкування» ($r = ,549$; $p = ,004$) і «зовнішня привабливість» ($r = ,561$; $p = ,004$), а також сильний зворотній зв'язок з показником «творчість» ($r = -,568$; $p = ,003$) та слабкий зворотній зв'язок з показником «професійні цінності» ($r = -,419$; $p = ,037$). З наведених зв'язків випливає, що жорсткий контроль з боку батька, його прагнення до застосування своєї влади та небажання враховувати думку дитини формує в юнаків виражену потребу у визнанні й повазі з боку інших людей, потребу в створенні близьких романтичних стосунків, з яких можна черпати емоційне тепло, а також потребу в тому, щоб виглядати привабливим і доглянутим. Поряд з тим, жорсткість батька у ставленні до синів, сприяє зниженню в останніх потреби в досягненні успіху в сфері професій та креативності.

3. Показник «ворожість (батько)» утворив сильні прямі зв'язки з показниками «визнання з боку оточуючих» ($r = ,778$; $p = ,000$) «відпочинок» ($r = ,508$; $p = ,009$), «інтимне спілкування» ($r = ,705$; $p = ,000$) і «зовнішня привабливість» ($r = ,773$; $p = ,000$), а також сильні зворотні зв'язки з показниками «моральні цінності» ($r = -,518$; $p = ,008$) і «творчість» ($r = -,582$; $p = ,002$). Отже, чим більш виразною є орієнтація батька на надмірну суворість та прояв агресії у міжособистісних відносинах з юнаками, тим більше юнаки потребують визнання з боку оточуючих і утворення близьких відносин з особами протилежної статі. Окрім того, юнаки, що відчувають ворожість з боку батька, орієнтовані на підтримку себе привабливими і доглянутими і тим сильніше вони цінують можливість розслабитися і насолоджуватися життям. В той же час, для юнаків не важливі дотримання етичних норм і принципів і творче самовиявлення.

4. Показник «автономність (батько)» утворив слабкий прямий зв'язок з показником «інтимне спілкування» ($r = ,451$; $p = ,024$), сильні зворотні зв'язки з показниками «альтруїстичні цінності» ($r = -,785$; $p = ,000$), «суспільно-політичні

цінності» ($r = -,793$; $p = ,000$), «моральні цінності» ($r = -,618$; $p = ,001$), «саморозвиток» ($r = -,690$; $p = ,000$), «навчання» ($r = -,772$; $p = ,000$), «сімейно-побутові цінності» ($r = -,828$; $p = ,000$), «взаємини з дорослими» ($r = -,743$; $p = ,000$), а також слабкі зворотні зв'язки з показниками «професійні цінності» ($r = -,449$; $p = ,024$) і «творчість» ($r = -,453$; $p = ,023$). Отже, чим більш виразною і відчутною є відстороненість батька від дитини, тим більшого значення набувають для юнаків інтимні й романтичні стосунки, емоційна близькість з особами протилежної статі. В той же час, для юнаків не є значимим допомога іншим і діяти в інтересах суспільства без очікування вигоди для себе, участь у громадській діяльності та вплив на суспільні процеси, дотримання етичних норм і принципів, особистісне зростання, здобуття нових знань, сімейні відносини і турбота про близьких, побудова гармонійних стосунків зі старшим поколінням. Відстороненість батька також негативно впливає на бажання досягати успіху в професійній сфері та створювати щось нове і оригінальне.

5. Показник «непослідовність (батько)» утворив сильні прямі зв'язки з показниками «визнання з боку оточуючих» ($r = ,789$; $p = ,000$) «саморозвиток» ($r = ,572$; $p = ,003$), «відпочинок» ($r = ,554$; $p = ,004$), «зовнішня привабливість» ($r = ,690$; $p = ,000$) і «самотійність» ($r = ,601$; $p = ,001$), слабкі прямі зв'язки з показниками «матеріальні цінності» ($r = ,474$; $p = ,017$) і «інтимне спілкування» ($r = ,464$; $p = ,019$), а також слабкий зворотній зв'язок з показником «моральні цінності» ($r = -,400$; $p = ,048$). З поданих зв'язків впливає наступне: чим більш непослідовними є вживані батьком виховні заходи, тим більше юнаки стають орієнтованими на схвалення своїх думок та поведінки іншими, тим більше вони вдосконалення своїх здібностей, знань і навичок. Поряд з тим, для них є дуже важливим можливість розслабитися й відпочити, привабливість і доглянутість, здатність самотійно приймати рішення і діяти, матеріальна забезпеченість і романтичні стосунки з особами протилежної статі. В той же час, вони не

виявляють прагнення діяти згідно з моральними установками, визначеними в суспільстві.

В підгрупі дівчат:

1. Показник «позитивний інтерес (батько)» утворив сильний зворотній зв'язок з показником «навчання» ($r = -,642$; $p = ,001$), а також слабкі зворотні зв'язки з показниками «визнання з боку оточуючих» ($r = -,405$; $p = ,045$), «саморозвиток»

($r = -,442$; $p = ,027$), «інтимне спілкування» ($r = -,404$; $p = ,045$) і «самостійність» ($r = -,444$; $p = ,026$). З зазначеного випливає, що при відчутті безумовного прийняття батьком у дівчат знижується потреба у засвоєнні нових знань, потреба у схваленні, визнанні і повазі з боку інших людей, орієнтація на саморозвиток, потреба у побудові романтичних стосунків і прагнення до незалежності. Це можна пояснити так: якщо дівчина відчуває безумовне прийняття батьком, то це може сприяти розвитку впевненості у собі, самооцінки та почуття власної цінності, а оскільки вона вже отримує відчуття прийняття та підтримки від одного з основних авторитетів у своєму житті, це може зменшити її потребу в пошуку цих речей в інших аспектах життя.

2. Показник «директивність (батько)» утворив сильні зворотні зв'язки з показниками «альтруїстичні цінності» ($r = -,780$; $p = ,000$), «моральні цінності» ($r = -,521$; $p = ,008$), «саморозвиток» ($r = -,530$; $p = ,006$), «навчання» ($r = -,608$; $p = ,001$), «взаємини з дорослими» ($r = -,634$; $p = ,001$) і «наявність мети і сенсу життя» ($r = -,596$; $p = ,002$), а також слабкі зворотні зв'язки з показниками «саморозвиток» ($r = -,474$; $p = ,017$) і «професійні цінності» ($r = -,417$; $p = ,038$). Визначені зв'язки засвідчують, що жорсткість та директивність батька можуть створювати негативний емоційний фон для дівчини, що впливає на її моральні та життєві цінності. Якщо батько виявляє надмірну жорсткість, це може спричинити почуття стресу, непевності та низької самооцінки у дитини. У такому випадку, дівчина може не мати достатньої впевненості в собі, щоб працювати над власним

самовдосконаленням, встановлювати чіткі цілі та шукати сенс свого життя. Крім того, жорсткість батька може пригнічувати природні прагнення допомагати іншим, спричиняючи відчуття, що цінності допомоги та служіння загальному благу не є важливими чи навіть не допускаються. Така атмосфера може також знизити бажання дівчат прагнути незалежності та успіху в професійній сфері, оскільки вони можуть відчувати, що їхні можливості та інтереси не враховуються або навіть пригнічуються. Отже, надмірна жорсткість батька може мати значний негативний вплив на формування цінностей, менталітету та життєвих поглядів дівчат у їхньому подальшому житті.

3. Показник «ворожість (батько)» утворив сильні зворотні зв'язки з показниками «альтруїстичні цінності» ($r = -,697$; $p = ,000$) «саморозвиток» ($r = -,511$; $p = ,009$), «навчання» ($r = -,619$; $p = ,001$), «професійні цінності» ($r = -,636$; $p = ,001$), «взаємини з дорослими» ($r = -,701$; $p = ,000$), а також слабкий зворотній зв'язок з показником «суспільно-політичні цінності» ($r = -,433$; $p = ,031$). Отже, якщо батько виявляє надмірну суворість та прояв агресії у міжособистісних відносинах, у дівчат, як і у випадку директивної поведінки батька, знижується цінність безоплатної допомоги іншим, особистісного розвитку, участі у суспільному житті і формування гармонійних відносин з представниками старшого покоління, а також нівелюється значення самореалізації в навчанні та майбутній професій.

4. Показник «автономність (батько)» утворив сильний зворотній зв'язок з показником «інтимне спілкування» ($r = -,609$; $p = ,001$) та слабкі зворотні зв'язки з показниками «відпочинок» ($r = -,468$; $p = ,018$), «зовнішня привабливість» ($r = -,498$; $p = ,011$) і «самотійність» ($r = -,441$; $p = ,027$). Отже, коли батько виявляє холодність або відсутність емоційного зв'язку з дитиною, це може створювати відчуття віддаленості та неповаги до емоційних потреб дитини. В такому середовищі дівчина може виробити відчуття, що романтичні стосунки не є важливими або не досяжними, оскільки вона може не мати позитивного

прикладу взаємодії та емоційного зв'язку від батька. Крім того, холодність батька може призвести до недооцінки важливості вільного часу та зовнішньої привабливості. Дівчина може не бачити цінності часу, який вона може провести наодинці з собою чи з іншими людьми, і може відчувати недостатню підтримку у власному самовираженні та самовдосконаленні, включаючи зовнішню привабливість. Отже, холодність батька може мати важливий вплив на погляди та цінності дівчат у сфері особистих відносин, відпочинку та власної привабливості.

5. Показник «непослідовність (батько)» утворив сильні зворотні зв'язки з показниками «альтруїстичні цінності» ($r = -,652$; $p = ,000$) і «матеріальні цінності» ($r = -,666$; $p = ,000$), а також слабкі зворотні зв'язки з показниками «суспільно-політичні цінності» ($r = -,417$; $p = ,038$) і «саморозвиток» ($r = -,472$; $p = ,017$). Непередбачуваність у взаємодії з батьком може створювати невизначеність

та непевність у дитини щодо того, як реагувати на його потреби та очікування. Це може призвести до того, що дівчата зосереджуються на більш стабільних або внутрішніх цінностях, оскільки вони можуть відчувати нестабільність у відносинах з батьком. Як результат, цінності, пов'язані з допомогою іншим людям, матеріальною забезпеченістю, участю в суспільному житті та вдосконаленням власних здібностей, можуть стати менш значимими для дівчат.

Таким чином, взаємодія з батьком має значний вплив на формування цінностей та сприйняття світу у юнаків та дівчат. Різні підходи до батьківства, такі як прийняття, жорсткий контроль, агресивне ставлення, відстороненість або непослідовність виховних заходів, відображаються на потребах, цінностях і спроможностях молодих людей. Зокрема, позитивне сприйняття батьком може призвести до відчуття власної цінності та низької потреби у визнанні з боку інших. У той же час, жорсткий контроль, ворожість або відстороненість батька може збільшити в юнаків та дівчат потребу у визнанні та повазі, а також вплинути

на бажання створення близьких стосунків та досягнення життєвого успіху. Ми пов'язуємо це з тим, що прийняття та підтримка з боку батька може зміцнити віру в себе та самостійність у сина, тоді як жорсткий контроль або, навпаки, холодність може призвести до відчуття в юнаків неповноцінності та потреби у самоствердженні будь-якими способами.

Також проаналізуємо зв'язки, які утворилися між цінностями юнаків та дівчат і сприйняттям ними матері. Так, в підгрупі юнаків:

1. Показник «позитивний інтерес (мати)» утворив сильні зворотні зв'язки з показниками «визнання з боку оточуючих» ($r = -,843$; $p = ,000$), «саморозвиток» ($r = -,746$; $p = ,000$), «навчання» ($r = -,656$; $p = ,000$), «сімейно-побутові цінності» ($r = -,652$; $p = ,000$) «зовнішня привабливість» ($r = -,627$; $p = ,001$) і «самостійність» ($r = -,641$; $p = ,001$), а також слабкий зворотній зв'язок з показником «відпочинок» ($r = -,500$; $p = ,011$). Отже, чим більше мами проявляють позитивний інтерес до своїх синів, тим менше значення для самих синів мають такі аспекти, як визнання з боку оточуючих, саморозвиток, навчання нового, сімейно-побутові цінності, зовнішня привабливість і самостійність. Це може бути зв'язано з тим, що діти, які відчувають позитивний інтерес та підтримку від своїх матерів, можуть менше орієнтуватися на оцінку з боку інших або на власну незалежність, а замість цього активно спілкуються та взаємодіють зі своєю матір'ю.

2. Показник «директивність (мати)» утворив сильний прямий зв'язок з показником «сімейно-побутові цінності» ($r = ,531$; $p = ,006$) та слабкі прямі зв'язки з показниками «альтруїстичні цінності» ($r = ,407$; $p = ,043$), «моральні цінності» ($r = ,447$; $p = ,025$) і «навчання» ($r = ,425$; $p = ,034$). Отже, в даному випадку спостерігається, що директивність матері має сильний прямий зв'язок з показником сімейно-побутових цінностей, а також слабкі прямі зв'язки з альтруїстичними цінностями, моральними цінностями і навчанням. Це означає, що чим більш директивною є мати, тим більше значення мають для юнаків

сімейно-побутові цінності. Також вона може позитивно впливати на їх альтруїстичні та моральні переконання, а також на їхню навчальну активність.

3. Показник «ворожість (мати)» утворив слабкий прямий зв'язок з показником «сімейно-побутові цінності» ($r = ,435$; $p = ,030$). Це може вказувати на те, що ворожість матері може впливати на сприйняття сімейних цінностей її сином, але цей вплив є слабким. Ймовірно, це означає, що хоча ворожість матері може мати деякий вплив на сімейні цінності юнаків, інші фактори, такі як соціальне середовище, особисті відносини в сім'ї та інші, можуть також грати важливу роль у формуванні цих цінностей.

4. Показник «автономність (мати)» утворив сильні зворотні зв'язки з показниками «альтруїстичні цінності» ($r = -,509$; $p = ,009$), «моральні цінності» ($r = -,598$; $p = ,002$), «навчання» ($r = -,613$; $p = ,001$), «сімейно-побутові цінності» ($r = -,814$; $p = ,000$) і «творчість» ($r = -,535$; $p = ,006$), а також слабкі зворотні зв'язки з показниками «саморозвиток» ($r = -,467$; $p = ,018$) і «професійні цінності» ($r = -,496$; $p = ,012$). Отже, чим більше мати проявляє автономність у своїй поведінці та взаємодії з юнаками, тим менше значення для них мають такі життєві цінності, як альтруїзм, моральність поведінки, навчання, сімейно-побутові цінності і творчість. До того ж, якщо мати проявляє виражену автономність, юнаки можуть менше орієнтуватися на свій власний саморозвиток та професійну діяльність.

5. Показник «непослідовність (мати)» утворив слабкі прямі зв'язки з показниками «визнання з боку оточуючих» ($r = ,418$; $p = ,038$), «інтимне спілкування» ($r = ,448$; $p = ,025$) і «зовнішня привабливість» ($r = ,438$; $p = ,029$) та сильний зворотній зв'язок з показником «професійні цінності» ($r = -,564$; $p = ,003$). Отже, з показником непослідовності матері спостерігаються слабкі прямі зв'язки з такими аспектами, як визнання з боку оточуючих, інтимне спілкування і зовнішня привабливість. Це означає, що коли мати є непослідовною

у своїх діях та рішеннях, ці аспекти можуть мати малу вагу для юнаків. Окрім того, коли мати проявляє непослідовність у своїх діях та рішеннях, це може негативно впливати на сприйняття юнаками професійних цінностей.

В підгрупі дівчат:

1. Показник «позитивний інтерес (мати)» утворив сильний зворотній зв'язок з показником «суспільно-політичні цінності» ($r = -,512$; $p = ,009$), а також слабкі зворотні зв'язки з показниками «сімейно-побутові цінності» ($r = -,505$; $p = ,010$) і «взаємини з дорослими» ($r = -,453$; $p = ,023$). Зворотній зв'язок між позитивним інтересом матері та суспільно-політичними цінностями свідчить про те, що дівчата, які відчують більший позитивний інтерес з боку матері, можуть менше акцентувати увагу на суспільно-політичних цінностях. Слабкі зворотні зв'язки

з показниками сімейно-побутових цінностей і взаємин з дорослими свідчать про те, що позитивний інтерес матері може супроводжуватися меншим акцентом на ці аспекти у житті дівчат.

2. Показник «директивність (мати)» утворив сильні зворотні зв'язки з показниками «альтруїстичні цінності» ($r = -,700$; $p = ,000$), «саморозвиток» ($r = -,588$; $p = ,002$) і «матеріальні цінності» ($r = -,591$; $p = ,002$), та слабкі зворотні зв'язки з показниками «суспільно-політичні цінності» ($r = -,475$; $p = ,016$) і «наявність мети та сенсу життя» ($r = -,469$; $p = ,018$). Отже, чим більш контролюючим є стиль виховання матері, тим менше акценту дівчата можуть робити на альтруїстичних цінностях, саморозвитку та матеріальних благах. Також, вони можуть менше орієнтуватися на участь у суспільному житті та формулювання чітких цілей у житті.

3. Показник «ворожість (мати)» утворив сильні зворотні зв'язки з показниками «суспільно-політичні цінності» ($r = -,590$; $p = ,002$), «саморозвиток» ($r = -,613$; $p = ,001$) і «наявність мети та сенсу життя» ($r = -,512$; $p = ,009$), та слабкі зворотні зв'язки з показниками «суспільно-політичні

цінності» ($r = -,590$; $p = ,002$), «альтруїстичні цінності» ($r = -,479$; $p = ,015$), «матеріальні цінності» ($r = -,431$; $p = ,031$), «відпочинок» ($r = -,425$; $p = ,034$), «самостійність» ($r = -,443$; $p = ,027$) і «творчість» ($r = -,498$; $p = ,011$). Це може означати, що коли мати проявляє більшу ворожість, дівчата можуть менше цінувати певні аспекти індивідуального та суспільного розвитку, зокрема, для них не є значимими суспільно-політичні цінності, саморозвиток та пошук сенсу життя. Ворожість матері може також мати вплив на формування альтруїстичних цінностей, матеріальних цінностей, а також цінностей відпочинку, самостійності та творчості, але цей вплив є менш значущим.

4. Показник «автономність (мати)» утворив слабкий прямий зв'язок з показником «матеріальні цінності» ($r = ,398$; $p = ,049$) і слабкий зворотній зв'язок з показником «моральні цінності» ($r = -,436$; $p = ,029$). Отже, холодність матері може впливати на формування цінностей та уподобань дівчат, зокрема стимулювати їхній інтерес до матеріальних аспектів і зменшувати увагу до моральних питань.

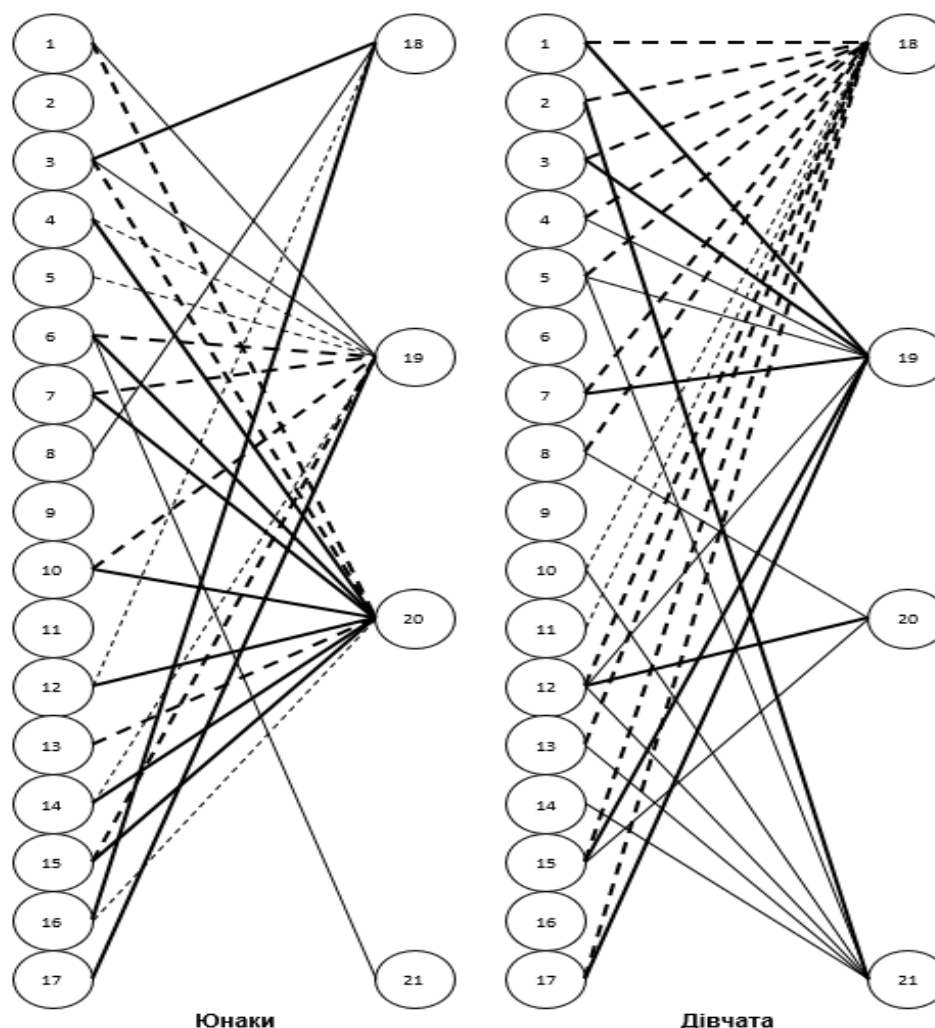
5. Показник «непослідовність (мати)» утворив сильні зворотні зв'язки з показниками «альтруїстичні цінності» ($r = -,704$; $p = ,000$) і «саморозвиток» ($r = -,611$; $p = ,001$), а також слабкі зворотні зв'язки з показниками «суспільно-політичні цінності» ($r = -,480$; $p = ,015$), «матеріальні цінності» ($r = -,498$; $p = ,011$), «взаємини з дорослими» ($r = -,445$; $p = ,026$) і «наявність мети та сенсу життя» ($r = -,476$; $p = ,016$). Отже, результати вказують на важливий вплив непослідовності матері на формування цінностей та уподобань її дітей. Зокрема, сильні зворотні зв'язки були виявлені з альтруїстичними цінностями і саморозвитком. Це означає, що чим більше мати проявляє непослідовність у вихованні, тим менше дівчата схильні до виявлення альтруїзму та до власного саморозвитку. Слабкі зворотні зв'язки були виявлені зі суспільно-політичними цінностями, матеріальними цінностями, взаєминами з дорослими і наявністю

мети та сенсу життя. Це означає, що непослідовність матері може мати менший вплив на ці аспекти у житті її дітей, але цей вплив все одно є присутнім.

Спираючись на подані зв'язки, можна дійти висновку що особливості виховання матерів мають великий вплив на формування цінностей, уподобань та поведінки їх дітей, як дівчат, так і юнаків. Результати дослідження показують, що різні аспекти виховної поведінки матері, такі як позитивний інтерес, директивність, ворожість чи непослідовність, можуть взаємодіяти з різними аспектами життя дітей. Наприклад, позитивний інтерес матері може призводити до меншого значення для дітей таких аспектів, як визнання з боку оточуючих чи саморозвиток. З іншого боку, більша директивність матері може призводити до меншої уваги дітей до альтруїстичних чи саморозвиваючих цінностей.

На рис. 3.8 відображено зв'язки між підходами до виховання, що використовувалися батьками, та термінальними цінностями осіб юнацького віку. З даних рисунку випливає, що в підгрупі юнаків:

1. Показник «авторитарний» утворив сильні прямі зв'язки з показниками «моральні цінності» ($r = ,568$; $p = ,003$) і «творчість» ($r = ,648$ $p = ,000$), а також слабкий прямий зв'язок з показником «навчання» ($r = ,476$; $p = ,016$) і зворотній слабкий зв'язок з показником «інтимне спілкування» ($r = -,451$; $p = ,024$). Спираючись на зазначені зв'язки, можна сказати, що авторитарний стиль виховання має суттєвий вплив на формування моральних цінностей та цінність творчості у юнаків. Також він має певний вплив на цінність навчання, але цей зв'язок є менш вираженим. З іншого боку, авторитарний стиль виховання виявляє зворотній зв'язок з цінністю інтимного спілкування, тобто в досліджуваній групі юнаків цей стиль виховання може призводити до меншого відчуття важливості інтимних відносин.

Умовні позначення:

- Позитивні кореляційні зв'язки при $p \leq 0,01$
 - - - - - Негативні кореляційні зв'язки при $p \leq 0,01$
 ————— Позитивні кореляційні зв'язки при $p \leq 0,05$
 - - - - - Негативні кореляційні зв'язки при $p \leq 0,05$

- 1 – Альтруїстичні
 2 – Суспільно-політичні
 3 – Моральні
 4 – Визнання з боку оточуючих
 5 – Саморозвиток
 6 – Матеріальні
 7 – Відпочинок
 8 – Навчання
 9 – Професійні
 10 – Соціальний статус
 11 – Сімейно-побутові

- 12 – Інтимне спілкування
 13 – Взаємини з дорослими
 14 – Зовнішня привабливість
 15 – Самостійність
 16 – Творчість
 17 – Наявність мети і смислу життя
 18 – Авторитарний
 19 – Авторитетний
 20 – Ліберальний
 21 – Індиферентний

Рис. 3.8. Зв'язок між підходами до виховання, що використовувалися батьками, та термінальними цінностями осіб юнацького віку

2. Показник «авторитетний» утворив сильний прямий зв'язок з показником «наявність мети та сенсу життя» ($r = ,507$; $p = ,010$), зворотні сильні

зв'язки з показниками «матеріальні цінності» ($r = -,782$; $p = ,000$), «відпочинок» ($r = -,676$; $p = ,000$), «соціальний статус» ($r = -,705$; $p = ,000$) і «самотійність» ($r = -,597$; $p = ,002$), а також слабкі прямі зв'язки з показниками «альтруїстичні цінності» ($r = ,438$; $p = ,029$) і «моральні цінності» ($r = ,500$; $p = ,011$) та зворотні слабкі зв'язки з показниками «визнання з боку оточуючих» ($r = -,401$; $p = ,047$), «саморозвиток» ($r = -,416$; $p = ,039$) і «зовнішня привабливість» ($r = -,448$; $p = ,025$). Зазначені дані свідчать про те, що авторитетний стиль виховання сприяє розвитку у юнаків цілеспрямованості та сенсу життя, а також певних моральних та альтруїстичних цінностей, але водночас зменшує значущість матеріальних благ, відпочинку, соціального статусу, самотійності, визнання з боку оточуючих, саморозвитку та зовнішньої привабливості.

3. Показник «ліберальний» утворив сильні прямі зв'язки з показниками «визнання з боку оточуючих» ($r = ,680$; $p = ,000$), «матеріальні цінності» ($r = ,771$; $p = ,000$), «відпочинок» ($r = ,773$; $p = ,000$), «соціальний статус» ($r = ,557$; $p = ,004$), «інтимне спілкування» ($r = ,693$; $p = ,000$), «зовнішня привабливість» ($r = ,790$; $p = ,000$) і «самотійність» ($r = ,644$; $p = ,001$), зворотні сильні зв'язки з показниками «альтруїстичні цінності» ($r = -,613$; $p = ,001$), «моральні цінності» ($r = -,799$; $p = ,000$), «взаємодія з дорослими» ($r = -,541$; $p = ,005$), а також зворотній слабкий зв'язок з показником «творчість» ($r = -,472$; $p = ,017$). Результати показують, що ліберальний стиль виховання сприяє формуванню цінностей, пов'язаних з соціальним визнанням, матеріальними благами, відпочинком, соціальним статусом, інтимними відносинами, зовнішньою привабливістю та самотійністю, але водночас зменшує значущість альтруїстичних та моральних цінностей, взаємодії з дорослими та творчості.

4. Показник «індиферентний» утворив слабкий прямий зв'язок з показником «матеріальні цінності» ($r = ,494$; $p = ,012$). Це свідчить про те, що юнаки, яких виховували в індиферентному стилі, надають певне значення матеріальним цінностям. Однак цей зв'язок є слабким.

Таким чином, можна зробити висновок, що індиферентний стиль виховання менш виражено впливає на формування цінностей у юнаків порівняно з іншими стилями виховання.

В підгрупі дівчат зазначеними показниками також було утворено значну кількість зв'язків. Так, з даних, поданих на рис. 3.8, ми бачимо, що:

1. Показник «авторитарний» утворив сильні зворотні зв'язки з показниками «альтруїстичні цінності» ($r = -,620$; $p = ,001$), «суспільно-політичні цінності» ($r = -,552$; $p = ,004$), «моральні цінності» ($r = -,607$; $p = ,001$), «визначення з боку оточуючих» ($r = -,582$; $p = ,002$), «саморозвиток» ($r = -,527$; $p = ,007$), «відпочинок» ($r = -,512$; $p = ,009$), «навчання» ($r = -,552$; $p = ,004$), «інтимне спілкування» ($r = -,737$; $p = ,000$), «взаємини з дорослими» ($r = -,620$; $p = ,001$), «самоствійність» ($r = -,822$; $p = ,000$) і «наявність мети та сенсу життя» ($r = -,685$; $p = ,000$), а також слабкі зворотні зв'язки з показниками «соціальний статус» ($r = -,403$; $p = ,046$) і «соціально-побутові цінності» ($r = -,418$; $p = ,038$). Це свідчить про те, що дівчата, батьки яких дотримуються авторитарного стилю виховання,

не схильні вважати значимими такі цінності, як альтруїзм, моральність та суспільно-політична діяльність, саморозвиток, інтимні стосунки, взаємини з дорослими, тощо.

2. Показник «авторитетний» утворив сильні прямі зв'язки з показниками «альтруїстичні цінності» ($r = ,590$; $p = ,002$), «моральні цінності» ($r = ,803$; $p = ,000$), «відпочинок» ($r = ,516$; $p = ,008$), «самоствійність» ($r = ,683$; $p = ,000$) і «наявність мети та сенсу життя» ($r = ,756$; $p = ,000$), а також слабкі прямі зв'язки з показниками «визначення з боку оточуючих» ($r = ,406$; $p = ,044$), «саморозвиток» ($r = ,408$; $p = ,043$) і «інтимне спілкування» ($r = ,434$; $p = ,030$). Тож, дівчата, які виховуються в сім'ях, де батьки дотримуються засад демократичного виховання, виявляють позитивне ставлення до таких цінностей, як альтруїзм, моральність поведінки, відпочинок, самоствійність та наявність мети

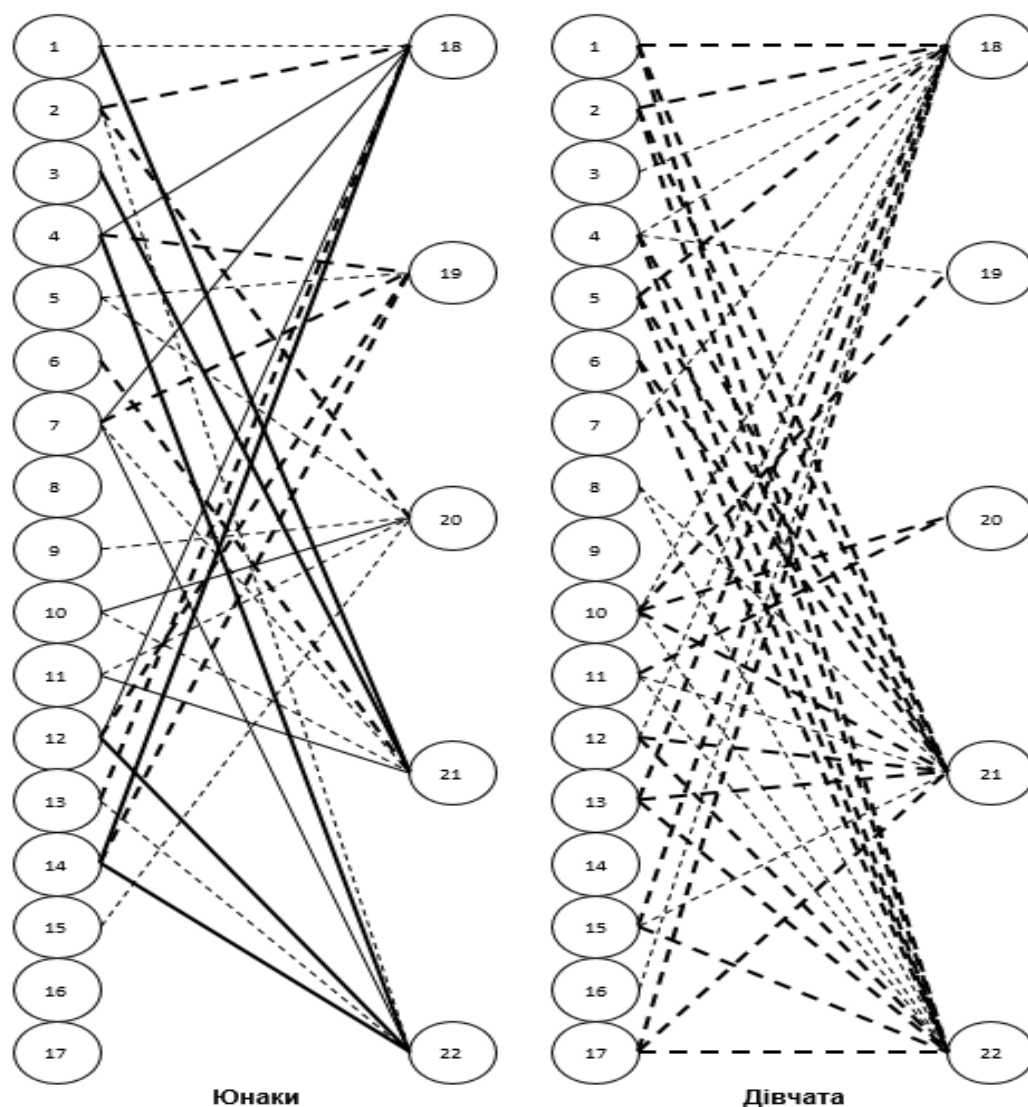
в житті. Це вказує на те, що дівчата схильні надавати зазначеним цінностям значної ваги.

3. Показник «ліберальний» утворив сильний прямий зв'язок з показником «інтимне спілкування» ($r = ,573$; $p = ,003$) та слабкі прямі зв'язки з показниками «навчання» ($r = ,497$; $p = ,012$) і «самостійність» ($r = ,444$; $p = ,026$). Тож, для дівчат, що виховуються ліберальними батьками, важливого значення набувають цінності інтимних і романтичних стосунків, незалежності та засвоєння нового.

4. Показник «індиферентний» утворив сильний прямий зв'язок з показником «суспільно-політичні цінності» ($r = ,617$; $p = ,001$) та слабкі прямі зв'язки з показниками «саморозвиток» ($r = ,449$; $p = ,024$), «соціальний статус» ($r = ,430$; $p = ,032$), «інтимне спілкування» ($r = ,434$; $p = ,030$), «взаємини з дорослими» ($r = ,435$; $p = ,030$) і «зовнішня привабливість» ($r = ,498$; $p = ,011$). Отже, дівчата, батьки яких надають перевагу індиферентному стилю виховання, мають схильність надавати значення суспільно-політичним цінностям, саморозвитку, соціальному статусу, інтимному спілкуванню, взаєминам з дорослими та зовнішній привабливості. Це свідчить про те, що індиферентні дівчата

Виявлені зв'язки в підгрупі дівчат свідчать про те, що стиль виховання батьків значною мірою впливає на їхні ціннісні орієнтації та поведінкові пріоритети. Авторитарний стиль виховання асоціюється з низькою значущістю соціальних та моральних цінностей, тоді як демократичний стиль сприяє позитивному ставленню до альтруїзму, моральності, самостійності та наявності мети в житті. Ліберальний стиль підкреслює важливість інтимних стосунків та незалежності, а індиферентний стиль пов'язаний із значущістю суспільно-політичних цінностей, саморозвитку та соціального статусу.

На рис. 3.9 представлено зв'язки між педагогічними установками батьків та термінальними цінностями осіб юнацького віку.

Умовні позначення:

- Позитивні кореляційні зв'язки при $p \leq 0,01$
- - - - -** Негативні кореляційні зв'язки при $p \leq 0,01$
- Позитивні кореляційні зв'язки при $p \leq 0,05$
- - - - -** Негативні кореляційні зв'язки при $p \leq 0,05$

- 1 – Альтруїстичні
- 2 – Суспільно-політичні
- 3 – Моральні
- 4 – Визнання з боку оточуючих
- 5 – Саморозвиток
- 6 – Матеріальні
- 7 – Відпочинок
- 8 – Навчання
- 9 – Професійні
- 10 – Соціальний статус
- 11 – Сімейно-побутові

- 12 – Інтимне спілкування
- 13 – Взаємини з дорослими
- 14 – Зовнішня привабливість
- 15 – Самостійність
- 16 – Творчість
- 17 – Наявність мети і смислу життя
- 18 – Прийняття
- 19 – Кооперація
- 20 – Симвіоз
- 21 – Авторитарна гіперсоціалізація
- 22 – Маленький невдаха

Рис. 3.9. Зв'язок між педагогічними установками батьків та термінальними цінностями осіб юнацького віку

Як засвідчують дані рис. 3.9, в підгрупі юнаків було виявлено такі зв'язки:

1. Показник «прийняття» утворив сильний прямий зв'язок з показником «зовнішня привабливість» ($r = ,565$; $p = ,003$), сильні зворотні зв'язки з показниками «суспільно-політичні цінності» ($r = -,568$; $p = ,003$) і «взаємини з дорослими» ($r = -,701$; $p = ,000$), слабкі прямі зв'язки з показниками «визнання з боку оточуючих» ($r = ,461$; $p = ,020$), «відпочинок» ($r = ,417$; $p = ,038$) та «інтимне спілкування» ($r = ,495$; $p = ,012$), а також слабкий зворотній зв'язок з показником «альтруїстичні цінності» ($r = -,422$; $p = ,036$). Отже, дані свідчать, що безумовне прийняття з боку батьків сприяє розвитку в юнаків певних ціннісних орієнтацій у юнаків, зокрема, вони вважають за важливе приділення уваги своєму зовнішньому вигляду, визнання з боку оточуючих, формування романтичних взаємовідносин. Водночас безумовне прийняття з боку батьків може знижувати їхню орієнтацію на суспільно-політичні та альтруїстичні цінності, а також негативно впливати на бажання юнаків будувати гармонічні відносини з особами зі старшого покоління.

2. Показник «кооперація» утворив сильні зворотні зв'язки з показниками «визнання з боку оточуючих» ($r = -,860$; $p = ,000$), «відпочинок» ($r = -,549$; $p = ,004$), «інтимне спілкування» ($r = -,515$; $p = ,008$) і «зовнішня привабливість» ($r = -,756$; $p = ,000$), а також слабкий прямий зв'язок з показником «саморозвиток» ($r = ,415$; $p = ,039$). Тож, чим більше батьки схильні виявляти інтерес до того, що турбує їхніх дітей, намагаються заохочувати їхню самостійність та ініціативність, а також взаємодіють з ними «на рівних», тим менше юнаки потребують визнання як показника власної значимості, тим менше акцентують увагу на власній зовнішності, тим менш уваги приділяють дозвіллю і тем меншу потребу відчують у побудову романтичних стосунків з особами протилежної статі. В той же час, вони орієнтовані на саморозвиток.

3. Показник «симбіоз» утворив слабкий прямий зв'язок з показником «соціальний статус» ($r = ,472$; $p = ,017$), сильний зворотній зв'язок з показником «альтруїстичні цінності» ($r = -,508$; $p = ,010$) та слабкі зворотні зв'язки з показниками «саморозвиток» ($r = -,467$; $p = ,019$), «професійні цінності» ($r = -,493$; $p = ,012$), «сімейно-побутові цінності» ($r = -,475$; $p = ,016$) і «самотійність» ($r = -,427$; $p = ,033$). Тож, чим більше батьки прагнуть скоротити психологічну дистанцію між собою та дитиною, намагаючись бути для неї «найближчими» та задовольнити їхні потреби та убезпечити від можливих неприємностей, тим більше юнаки виявляють орієнтацію на досягнення високого положення в соціальному середовищі і тим менше вони орієнтовані на саморозвиток і незалежність, альтруїзм та турботи про близьких.

4. Показник «авторитарна гіперсоціалізація» утворив сильні прямі зв'язки з показниками «альтруїстичні цінності» ($r = ,515$; $p = ,008$) і «моральні цінності» ($r = ,585$; $p = ,012$), сильний зворотній зв'язок з показником «матеріальні цінності» ($r = -,607$; $p = ,001$), слабкий прямий зв'язок з показником «сімейно-побутові цінності» ($r = ,445$; $p = ,026$) та слабкі зворотні зв'язки з показниками «відпочинок» ($r = -,415$; $p = ,039$) і «соціальний статус» ($r = -,452$; $p = ,023$). Отже, чим частіше батьки поводяться з дітьми з позиції авторитарності, задаючи останнім суворі дисциплінарні рамки, тим важливіше для юнаків такі цінності, як альтруїзм та моральність поведінки, і тим менш значимою для них є матеріальна складова життя.

5. Показник «маленький невдаха» утворив сильні прямі зв'язки з показниками «визначення з боку оточуючих» ($r = ,460$; $p = ,001$), «інтимне спілкування» ($r = ,533$; $p = ,006$), «зовнішня привабливість» ($r = ,631$; $p = ,001$), слабкий прямий зв'язок з показником «відпочинок» ($r = ,460$; $p = ,021$) та слабкі зворотні зв'язки з показниками «суспільно-політичні цінності» ($r = -,411$; $p = ,041$) і «взаємини з дорослими» ($r = -,468$; $p = ,018$). Отже, чим менше віри виявляють батьки в своїх дітей і чим менше вони впевнені у випадковості невдач,

що трапляються з ними, тим сильнішою є потреба юнаків у визнанні їх досягнень, у побудові романтичних відносин, в яких вони зможуть знайти підтримку та розуміння, і тим більше уваги вони приділяють зовнішнього вигляду, маючи бажання виглядати привабливими для інших. В той же час, розуміння, що батьки вважають їх невдахами, визиває в них бажання уникати участі в суспільній діяльності і взаємодії з дорослими.

Отже, батьківська підтримка має суттєвий вплив на формування цінностей у юнаків, визначаючи їхні соціальні та емоційні пріоритети.

З даних рис. 3.9 також випливає, що в підгрупі дівчат:

1. Показник «прийняття» утворив сильні зворотні зв'язки з показниками «альтруїстичні цінності» ($r = -,589$; $p = ,002$), «суспільно-політичні цінності» ($r = -,516$; $p = ,000$), «саморозвиток» ($r = -,748$; $p = ,000$), «взаємини з дорослими» ($r = -,599$; $p = ,002$), «самотійність» ($r = -,603$; $p = ,001$) і «наявність мети та сенсу життя» ($r = -,649$; $p = ,000$), а також слабкі зворотні зв'язки з показниками «моральні цінності» ($r = -,467$; $p = ,019$), «визнання з боку оточуючих» ($r = -,501$; $p = ,011$), «відпочинок» ($r = -,437$; $p = ,029$), «соціальний статус» ($r = -,463$; $p = ,020$), «інтимне спілкування» ($r = -,473$; $p = ,017$) і «творчість» ($r = -,416$; $p = ,039$). Це може вказувати на те, що дівчата з вищим рівнем прийняття з боку батьків мають схильність до цінностей, спрямованих на розвиток особистості та співпрацю з іншими.

2. Показник «кооперація» утворив сильний зворотній зв'язок з показником «соціальний статус» ($r = -,659$; $p = ,000$) і слабкий зворотній зв'язок з показником «визнання з боку оточуючих» ($r = -,448$; $p = ,025$). Це може означати, що дівчата, батьки яких схильні виявляти інтерес до того, що їх турбує, і намагаються взаємодіяти з ними «на рівних», виявляють прагнення досягти високого соціального становища, але при цьому не мають значної потреби у визнанні з боку оточуючих людей.

3. Показник «симбіоз» утворив сильні зворотні зв'язки з показниками «соціальний статус» ($r = -,595$; $p = ,002$) і «сімейно-побутові цінності» ($r = -,558$; $p = ,004$). З зазначеного випливає, що при вираженому прагненні батьків скоротити психологічну дистанцію між собою та дитиною, чим більше дитина відчуває себе злагодженою з батьками і тим менш важливим для не стає її статус в соціальній групі. Поряд з тим, бажання батьків зблизитися з дівчатами сприяє також і зниженню в них сімейно-побутових цінностей. Це може відбуватися через те, що батьки віддають перевагу зближенню з дітьми, що, в свою чергу, може стати прикладом для дівчат, які можуть відчути, що особисті відносини є важливішими, ніж сімейні обов'язки або рутинність.

4. Показник «авторитарна гіперсоціалізація» утворив сильні зворотні зв'язки з показниками «альтруїстичні цінності» ($r = -,716$; $p = ,000$), «суспільно-політичні цінності» ($r = -,712$; $p = ,000$), «визнання з боку оточуючих» ($r = -,590$; $p = ,002$), «саморозвиток» ($r = -,708$; $p = ,000$), «матеріальні цінності» ($r = -,615$; $p = ,001$), «соціальний статус» ($r = -,630$; $p = ,001$), «інтимне спілкування» ($r = -,621$; $p = ,001$), «взаємини з дорослими» ($r = -,603$; $p = ,001$) і «наявність мети та сенсу життя»

($r = -,542$; $p = ,005$), а також слабкі зворотні зв'язки з показниками «навчання» ($r = -,432$; $p = ,031$), «сімейно-побутові цінності» ($r = -,468$; $p = ,018$) і «самотійність» ($r = -,487$; $p = ,014$). чим частіше батьки поведуться з дітьми з позиції авторитарності, задаючи останнім суворі дисциплінарні рамки, тим менш важливими для дівчат є такі цінності, як альтруїзм, соціальна активність, визнання з боку оточуючих, саморозвиток, матеріальні цінності, соціальний статус, інтимне спілкування, взаємини з дорослими, а також наявність мети та сенсу життя. Іншими словами, якщо діти виховуються в суворому, авторитарному середовищі, вони не схильні до цих цінностей і аспектів життя.

5. Показник «маленький невдаха» утворив сильні зворотні зв'язки з показниками «альтруїстичні цінності» ($r = -,722$; $p = ,000$), «суспільно-політичні

цінності» ($r = -,811$; $p = ,000$), «визнання з боку оточуючих» ($r = -,536$; $p = ,006$), «саморозвиток» ($r = -,619$; $p = ,001$), «матеріальні цінності» ($r = -,619$; $p = ,001$), «інтимне спілкування» ($r = -,514$; $p = ,009$), «взаємини з дорослими» ($r = -,644$; $p = ,001$) і «наявність мети та сенсу життя» ($r = -,536$; $p = ,006$), а також слабкі зворотні зв'язки з показниками «навчання» ($r = -,402$; $p = ,046$), «сімейно-побутові цінності» ($r = -,416$; $p = ,039$) і «соціальний статус» ($r = -,438$; $p = ,029$). Таким чином, чим менше віри виявляють батьки в своїх дівчат, тим більше вони цінують альтруїзм, участь у суспільному житті, саморозвиток тощо.

Отже, отримані зв'язки свідчать про те, що роль батьків у формуванні цінностей у юнаків та дівчат не може бути переоцінена. Їхня підтримка та підходи до виховання визначають не лише особистісний розвиток, але й сприяють формуванню стійких цінностей та гармонійних соціальних відносин.

На рис. 3.10 представлено зв'язок між сприйняттям батьків та інструментальними цінностями осіб юнацького віку. Зокрема, з даних рисунку виплаває, що в підгрупі юнаків:

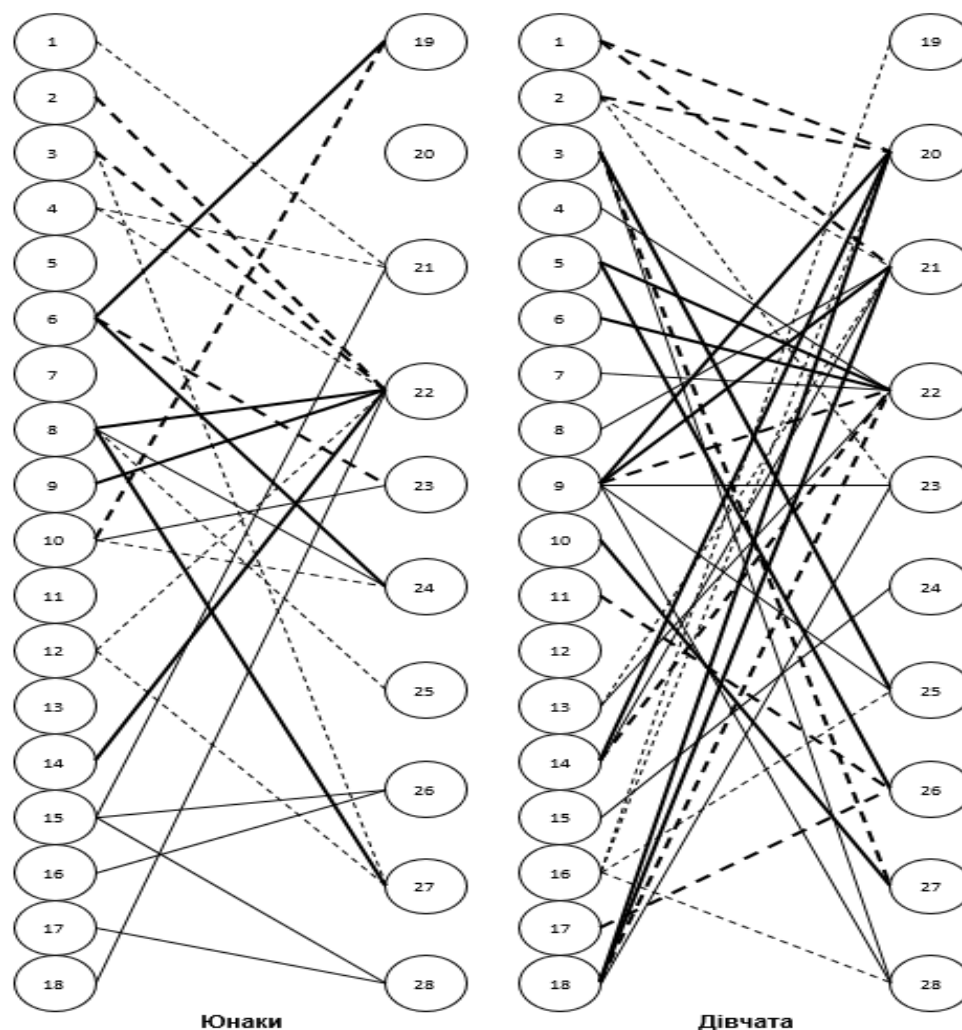
- показник «позитивний інтерес (батько)» утворив сильний прямий зв'язок з показником «незалежність» ($r = ,690$; $p = ,000$) і сильний зворотній зв'язок з показником «раціоналізм» ($r = -,519$; $p = ,008$);

- показник «ворожість (батько)» утворив слабкий прямий зв'язок з показником «широта поглядів» ($r = ,397$; $p = ,049$) та слабкі зворотні зв'язки з показниками «охайність» ($r = -,514$; $p = ,010$) і «життєрадісність» ($r = -,404$; $p = ,045$);

- показник «автономність (батько)» утворив сильні прямі зв'язки з показниками «освіченість» ($r = ,591$; $p = ,002$), «відповідальність» ($r = ,513$; $p = ,009$) і «терпимість» ($r = ,532$; $p = ,006$), слабкий прямий зв'язок з показником «здатність до співпереживання» ($r = ,500$; $p = ,011$), сильні зворотні зв'язки з показниками «вихованість» ($r = -,634$; $p = ,001$) і «високі вимоги»

($r = -,693$; $p = ,000$), а також слабкі зворотні зв'язки з показниками «життєрадісність» ($r = -,468$; $p = ,018$) і «сміливість у захисті власної позиції» ($r = -,458$; $p = ,021$);

– показник «непослідовність (батько)» утворив слабкий прямий зв'язок з показником «раціоналізм» ($r = ,441$; $p = ,028$) і сильний зворотній зв'язок з показником «незалежність» ($r = -,532$; $p = ,006$);

Умовні позначення:

- Позитивні кореляційні зв'язки при $p \leq 0,01$
 - - - - - Негативні кореляційні зв'язки при $p \leq 0,01$
 ————— Позитивні кореляційні зв'язки при $p \leq 0,05$
 - - - - - Негативні кореляційні зв'язки при $p \leq 0,05$

- 1 – Охайність
 2 – Вихованість
 3 – Високі вимоги
 4 – Життєрадісність
 5 – Виконавська дисципліна
 6 – Незалежність
 7 – Непримиримість до недоліків у собі та в інших
 8 – Освіченість
 9 – Відповідальність
 10 – Раціоналізм
 11 – Самоконтроль
 12 – Сміливість у захисті власної позиції
 13 – Розвинена воля
 14 – Терпимість

- 15 – Широта поглядів
 16 – Чесність
 17 – Ефективність у справах
 18 – Здатність до співпереживання
 19 – Позитивний інтерес (батько)
 20 – Директивність (батько)
 21 – Ворожість (батько)
 22 – Автономність (батько)
 23 – Непослідовність (батько)
 24 – Позитивний інтерес (мати)
 25 – Директивність (мати)
 26 – Ворожість (мати)
 27 – Автономність (мати)
 28 – Непослідовність (мати)

Рис. 3.10. Зв'язок між сприйняттям батьків та інструментальними цінностями осіб юнацького віку

– показник «позитивний інтерес (мати)» утворив сильний прямий зв'язок з показником «незалежність» ($r = ,687$; $p = ,000$), слабкий прямий зв'язок з показником «освіченість» ($r = ,458$; $p = ,021$) і слабкий зворотній зв'язок з показником «раціоналізм» ($r = -,437$; $p = ,029$);

– показник «директивність (мати)» утворив слабкий зворотній зв'язок з показником «освіченість» ($r = -,483$; $p = ,014$);

– показник «ворожість (мати)» утворив слабкі прямі зв'язки з показниками «широта поглядів» ($r = ,401$; $p = ,047$) і «чесність» ($r = ,409$; $p = ,042$);

– показник «автономність (мати)» утворив сильний прямий зв'язок з показником «освіченість» ($r = ,694$; $p = ,000$) та слабкі зворотні зв'язки з показниками «високі вимоги» ($r = -,479$; $p = ,015$) і «сміливість у захисті власної позиції» ($r = -,496$; $p = ,012$);

– показник «непослідовність (мати)» утворив слабкі прямі зв'язки з показниками «широта поглядів» ($r = ,439$; $p = ,028$) і «ефективність у справах» ($r = ,446$; $p = ,025$).

Загалом, подані зв'язки вказують на значущий вплив сприйняття юнаками батьків на формування в них інструментальних цінностей, де кожен аспект виховання має свої особливості. Так, наприклад, надмірний позитивний батька й матері до свого сина може затримувати розвиток його незалежності, що може проявлятися у потребі значної підтримки при виборі професійного шляху або в розвитку особистих хобі. Якщо батько та мати виявляють ворожість до сина, це може негативно вплинути на формування таких чеснот, як широта поглядів і чесність. Якщо батько та мати емоційно відгороджуються від юнака, це може затримувати розвиток освіченості та відповідальності, проте позитивно впливає на формування вміння відстоювати позицію, на рівень вимог до себе та оточуючих, тощо.

З даних, представлених на рис. 3.10, також впливає, що в підгрупі дівчат:

- показник «позитивний інтерес (батько)» утворив слабкий зворотній зв'язок з показником «чесність» ($r = -,408$; $p = ,043$);

- показник «директивність (батько)» утворив сильні прямі зв'язки з показниками «відповідальність» ($r = ,626$; $p = ,001$), «терпимість» ($r = ,575$; $p = ,003$) і «здатність до співпереживання» ($r = ,614$; $p = ,001$), сильні зворотні зв'язки з показниками «охайність» ($r = -,826$; $p = ,000$) і «вихованість» ($r = -,557$; $p = ,004$), а також слабкий зворотній зв'язок з показником «чесність» ($r = -,489$; $p = ,013$);

- показник «ворожість (батько)» утворив сильні прямі зв'язки з показниками «відповідальність» ($r = ,547$; $p = ,005$) і «здатність до співпереживання» ($r = ,559$; $p = ,004$), слабкі прямі зв'язки з показниками «освіченість» ($r = ,409$; $p = ,043$) і «терпимість» ($r = ,498$; $p = ,011$), сильний зворотній зв'язок з показником «охайність» ($r = -,510$; $p = ,009$), а також слабкі зворотні зв'язки з показниками «вихованість» ($r = -,435$; $p = ,030$) і «розвинена воля» ($r = -,442$; $p = ,027$);

- показник «автономність (батько)» утворив сильні прямі зв'язки з показниками «виконавська дисципліна» ($r = ,537$; $p = ,006$) і «незалежність» ($r = ,560$; $p = ,004$), слабкі прямі зв'язки з показниками «життєрадісність» ($r = ,421$; $p = ,036$) і «розвинена воля» ($r = ,421$; $p = ,036$), а також сильні зворотні зв'язки з показниками «відповідальність» ($r = -,750$; $p = ,000$), «терпимість» ($r = -,717$; $p = ,000$) і «здатність до співпереживання» ($r = -,721$; $p = ,000$);

- показник «непослідовність (батько)» утворив слабкі прямі зв'язки з показниками «відповідальність» ($r = ,486$; $p = ,014$) і «здатність до співпереживання» ($r = ,442$; $p = ,027$), а також слабкий зворотній зв'язок з показником «вихованість» ($r = -,469$; $p = ,018$);

– показник «позитивний інтерес (мати)» утворив слабкий прямий зв'язок з показником «широта поглядів» ($r = ,404$; $p = ,045$);

– показник «директивність (мати)» утворив сильний прямий зв'язок з показником «високі вимоги» ($r = ,557$; $p = ,004$), слабкий прямий зв'язок з показником «відповідальність» ($r = ,420$; $p = ,036$) та слабкий зворотній зв'язок з показником «чесність» ($r = -,398$; $p = ,049$);

– показник «ворожість (мати)» утворив сильний прямий зв'язок з показником «виконавська дисципліна» ($r = ,549$; $p = ,005$) та сильні зворотні зв'язки з показниками «самоконтроль» ($r = -,602$; $p = ,001$) і «ефективність у справах» ($r = -,566$; $p = ,003$);

– показник «автономність (мати)» утворив сильний прямий зв'язок з показником «раціоналізм» ($r = ,668$; $p = ,000$) і сильний зворотній зв'язок з показником «високі вимоги» ($r = -,594$; $p = ,002$);

– показник «непослідовність (мати)» утворив слабкі прямі зв'язки з показниками «високі вимоги» ($r = ,445$; $p = ,026$) і «відповідальність» ($r = ,453$; $p = ,023$), а також слабкий зворотній зв'язок з показником «чесність» ($r = -,424$; $p = ,035$).

З огляду на зв'язки між сприйняттям виховних дій батьків та інструментальними цінностями у дівчат, можна зробити наступні висновки: чесність дівчат може бути більшою у тих випадках, коли вони відчують меншу підтримку та інтерес з боку батька; батьки, які встановлюють чіткі правила та очікують їх виконання, можуть сприяти затримці розвитку таких аспектів особистості у своїх дівчат, як відповідальність, емпатійність, тощо; негативне ставлення батька може негативно впливати на розвиток у дівчат таких якостей, що дозволяють їм досягати поставлених цілей, як відповідальність, здатність до співпереживання, освіченість та терпимість, але сприяє охайності та вихованості; надмірне позитивне ставлення матері може негативно впливати на

розвиток інтересів у дівчат; автономність матері не сприяє раціоналізму у дівчат, але при цьому робить їх рівень вимог занадто високим; непослідовність матері у виховних впливах, навпаки, знижує рівень вимог дівчат, проте, формує у дівчат схильність до чесності; тощо.

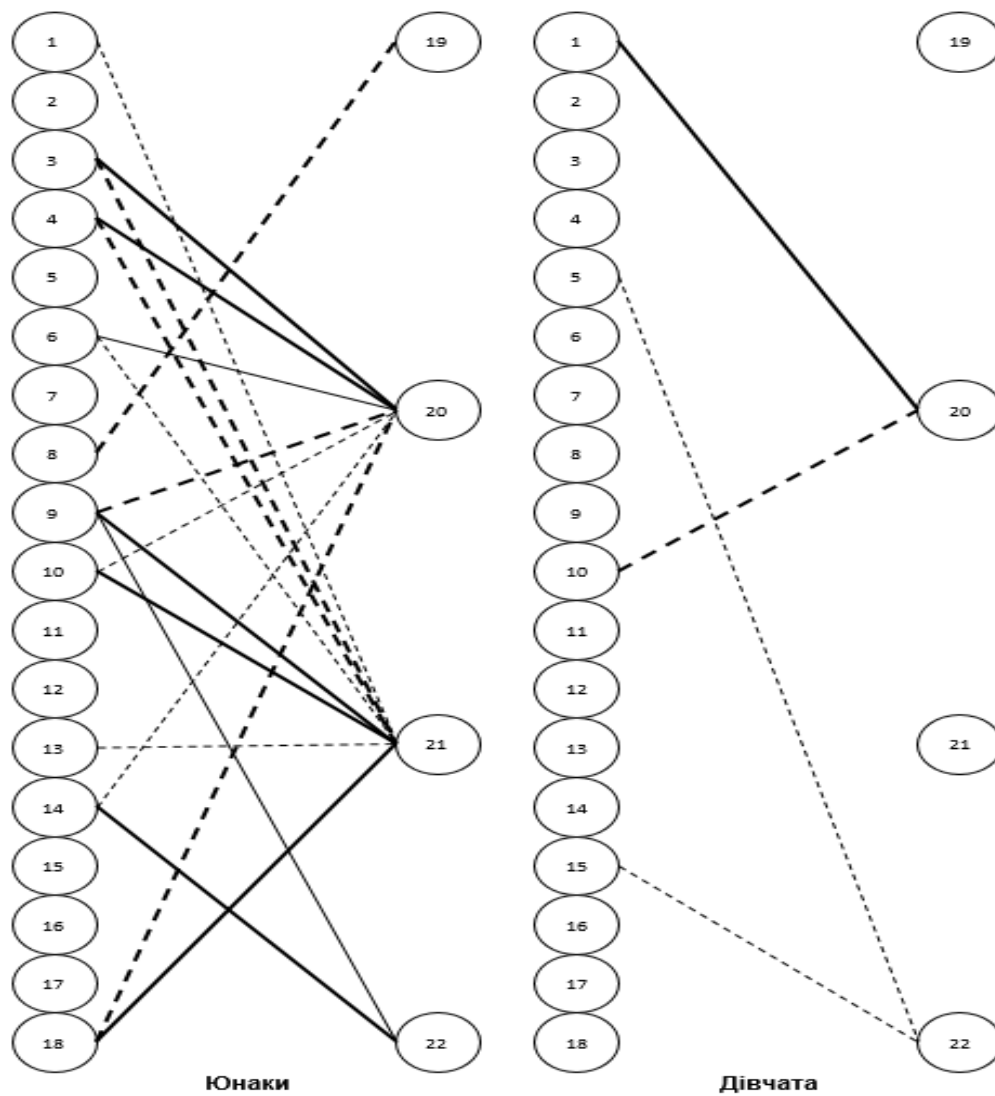
Отже, ми бачимо, що відносини з батьками значно впливають на формування у юнаків та дівчат якостей, які допомагають їм досягати поставлених цілей. Отримані взаємозв'язки підкреслюють важливість підтримки, розуміння та позитивного ставлення батьків до своїх дітей. Детальний аналіз цих зв'язків дозволяє краще зрозуміти, які аспекти батьківського виховання сприяють розвитку позитивних якостей у юнаків та дівчат, а які можуть мати негативний вплив на їх особистісний розвиток. Такий підхід може бути корисним для батьків та педагогів у плануванні та реалізації виховних заходів, спрямованих на підтримку та розвиток осіб юнацького віку у їхньому соціальному та особистісному зростанні.

На рис. 3.11 відображено зв'язки між підходами до виховання, що використовувалися батьками, та інструментальними цінностями осіб юнацького віку. З даних вказаного рисунку виплаває, що в підгрупі юнаків:

– показник «авторитарний» утворив сильний зворотній зв'язок з показником «освіченість» ($r = -,549$; $p = ,004$);

– показник «авторитетний» утворив сильні прямі зв'язки з показниками «високі вимоги» ($r = ,506$; $p = ,010$) і «життєстійкість» ($r = ,520$; $p = ,008$), зворотні сильні зв'язки з показниками «відповідальність» ($r = -,619$; $p = ,001$) і «здатність до співпереживання» ($r = -,580$; $p = ,002$), а також слабкий прямий зв'язок з показником «незалежність» ($r = ,428$; $p = ,033$) та зворотні слабкі зв'язки з показниками «раціоналізм» ($r = -,454$; $p = ,022$) і «терпимість» ($r = -,498$; $p = ,011$);

– показник «індиферентний» утворив слабкий прямий зв'язок з показником «відповідальність» ($r = ,421$; $p = ,036$);

Умовні позначення:

- Позитивні кореляційні зв'язки при $p \leq 0,01$
- - - - -** Негативні кореляційні зв'язки при $p \leq 0,01$
- Позитивні кореляційні зв'язки при $p \leq 0,05$
- - - - -** Негативні кореляційні зв'язки при $p \leq 0,05$

- 1 – Охайність
- 2 – Вихованість
- 3 – Високі запити
- 4 – Життєрадісність
- 5 – Виконавська дисципліна
- 6 – Незалежність
- 7 – Непримиримість до недоліків у собі та в інших
- 8 – Освіченість
- 9 – Відповідальність
- 10 – Раціоналізм
- 11 – Самоконтроль

- 12 – Сміливість у захисті власної позиції
- 13 – Розвинена воля
- 14 – Терпимість
- 15 – Широта поглядів
- 16 – Чесність
- 17 – Ефективність у справах
- 18 – Здатність до співпереживання
- 19 – Авторитарний
- 20 – Авторитетний
- 21 – Ліберальний
- 22 – Індиферентний

Рис. 3.11. Зв'язок між підходами до виховання, що використовувалися батьками, та інструментальними цінностями осіб юнацького віку

– показник «ліберальний» утворив сильні прямі зв'язки з показниками «відповідальність» ($r = ,682$; $p = ,000$), «раціоналізм» ($r = ,535$; $p = ,006$), «терпимість» ($r = ,569$; $p = ,003$) і «здатність до співпереживання» ($r = ,606$; $p = ,001$), зворотні сильні зв'язки з показниками «високі вимоги» ($r = -,565$; $p = ,003$) і «життєрадісність» ($r = -,645$; $p = ,000$), а також зворотні слабкі зв'язки з показниками «охайність» ($r = -,439$; $p = ,032$), «незалежність» ($r = -,502$; $p = ,011$) і «розвинена воля» ($r = -,484$; $p = ,014$).

На підставі виявлених зв'язків можна дійти висновку, що різні стилі виховання в сім'ї мають певний вплив на формування інструментальних цінностей у юнаків. Так, авторитарний стиль виховання сприяє високому рівню освіченості юнаків завдяки чітким правилам та вимогам, які батьки ставлять перед дітьми. Проте, цей підхід може не підтримувати розвиток в юнаків інших важливих інструментальних цінностей, оскільки вони можуть відчувати надмірний тиск та брак емоційної підтримки. Індиферентний стиль виховання має негативний вплив на розвиток в юнаків відповідальності, що підкреслює важливість активної участі батьків у житті своїх дітей. Відсутність уваги та підтримки може призводити до недостатнього розвитку важливих соціальних та особистісних якостей. Ліберальний стиль виховання сприяє розвитку життєрадісності, незалежності та сильної волі в юнаків завдяки свободі, наданій їм у прийнятті рішень та самовираженні. Проте, цей підхід може негативно впливати на розвиток відповідальності, раціоналізму, терпимості та емпатії, оскільки надмірна свобода без чітких меж і правил може призводити до недостатнього розвитку цих якостей. Нарешті, авторитетний стиль виховання виявляється найбільш збалансованим, сприяючи розвитку в юнаків відповідальності, емпатії, раціоналізму та терпимості. Такий підхід поєднує чіткість вимог з емоційною підтримкою та заохоченням до самостійності. Однак, він може не завжди підтримувати високі вимоги та

життєстійкість, що може свідчити про недостатньо сприятливі умови для розвитку цих якостей.

В підгрупі дівчат зазначеними показниками також було утворено значну кількість зв'язків. Так, з даних, поданих на рис. 2.8, ми бачимо, що:

– показник «авторитетний» утворив сильний прямий зв'язок з показником «охайність» ($r = ,508$; $p = ,010$) та сильний зворотній зв'язок з показником «раціоналізм» ($r = -,550$; $p = ,004$);

– показник «індиферентний» утворив слабкі зворотні зв'язки з показниками «виконавська дисципліна» ($r = -,455$; $p = ,022$) і «широта поглядів» ($r = -,397$; $p = ,049$).

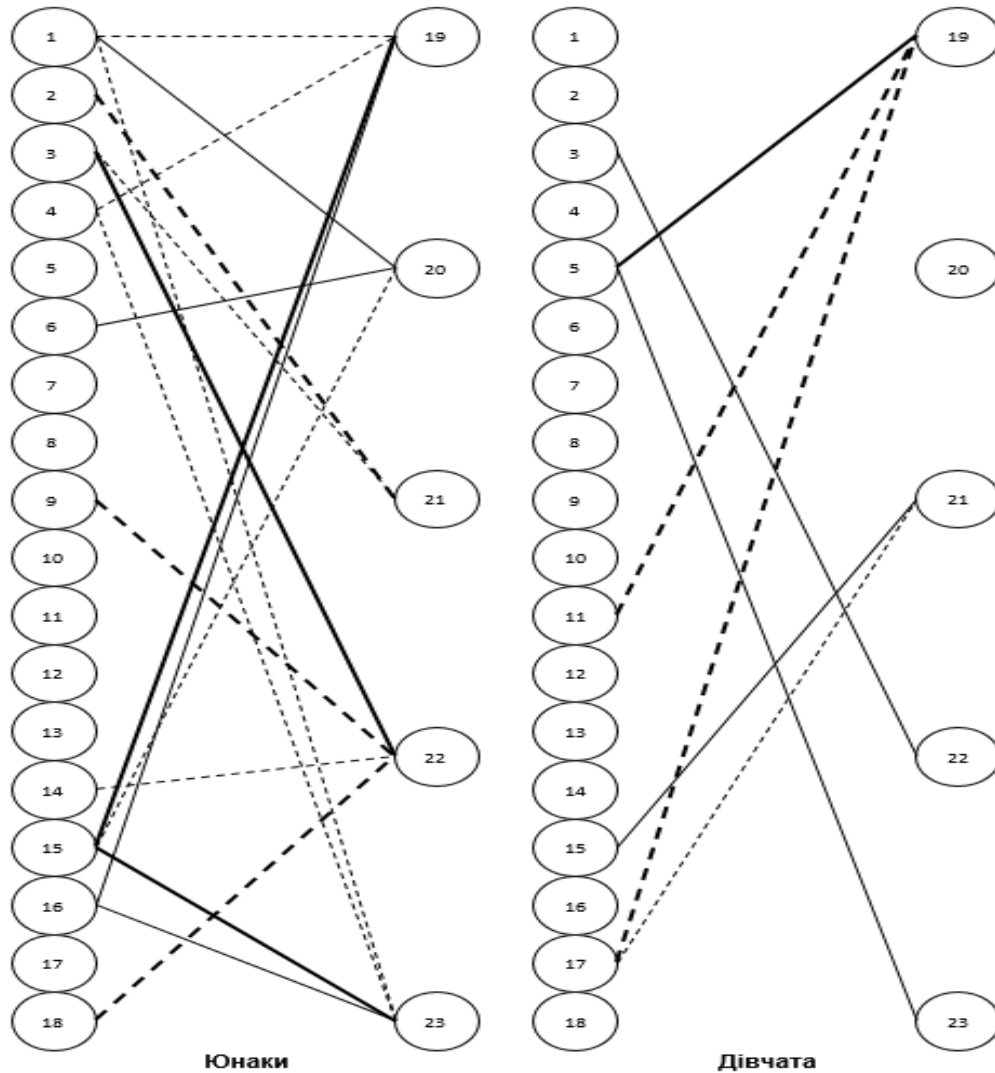
Виявлені зв'язки засвідчують що авторитетний стиль виховання сприяє розвитку у дівчат раціоналізму, що важливо для прийняття обґрунтованих рішень і аналітичного мислення. Проте, він може не підтримувати розвиток охайності, що свідчить про необхідність додаткової уваги до цієї якості у процесі виховання. Індиферентний стиль виховання певним чином сприяє розвитку у дівчат виконавської дисципліни та широти поглядів, оскільки дівчата змушені самостійно розвивати ці якості через відсутність належної батьківської уваги.

Отже, стилі виховання мають свої переваги та недоліки, і їхній вибір має враховувати бажані якості, які батьки хочуть розвинути у своїх дітей. Збалансований підхід, який поєднує чіткість вимог з емоційною підтримкою, є найбільш ефективним для всебічного розвитку особистості підлітка. Водночас, кожен стиль виховання має бути адаптований до індивідуальних потреб та особливостей дитини, щоб сприяти її гармонійному розвитку.

На рис. 3.12 представлено зв'язки між педагогічними установками батьків та інструментальними цінностями осіб юнацького віку. Зокрема, в підгрупі юнаків було виявлено такі зв'язки:

– показник «прийняття» утворив сильний прямий зв'язок з показником «широта поглядів» ($r = ,655$; $p = ,000$), слабкий прямий зв'язок з показником

«чесність» ($r = ,479$; $p = ,016$) та слабкі зворотні зв'язки з показниками «охайність» ($r = -,509$; $p = ,011$) і «життєрадісність» ($r = -,470$; $p = ,018$);

Умовні позначення:

- Позитивні кореляційні зв'язки при $p \leq 0,01$
- - - - -** Негативні кореляційні зв'язки при $p \leq 0,01$
- Позитивні кореляційні зв'язки при $p \leq 0,05$
- - - - -** Негативні кореляційні зв'язки при $p \leq 0,05$

- 1** – Охайність
- 2** – Вихованість
- 3** – Високі запити
- 4** – Життєрадісність
- 5** – Виконавська дисципліна
- 6** – Незалежність
- 7** – Непримиримість до недоліків у собі та в інших
- 8** – Освіченість
- 9** – Відповідальність
- 10** – Раціоналізм
- 11** – Самоконтроль
- 12** – Сміливість у захисті власної позиції

- 13** – Розвинена воля
- 14** – Терпимість
- 15** – Широта поглядів
- 16** – Чесність
- 17** – Ефективність у справах
- 18** – Здатність до співпереживання
- 19** – Прийняття-відхилення
- 20** – Кооперація
- 21** – Симбіоз
- 22** – Авторитарна гіперсоціалізація
- 23** – Маленький невдаха

Рис. 3.12. Зв'язок між педагогічними установками батьків та інструментальними цінностями осіб юнацького віку

- показник «кооперація» утворив слабкий зворотній зв'язок з показником «широта поглядів» ($r = -,464$; $p = ,020$) та слабкі прямі зв'язки з показниками «охайність» ($r = ,427$; $p = ,038$) і «незалежність» ($r = ,417$; $p = ,038$);
- показник «симбіоз» утворив сильний зворотній зв'язок з показником «вихованість» ($r = -,706$; $p = ,000$) та слабкий зворотній зв'язок з показником «високі вимоги» ($r = -,423$; $p = ,035$);
- показник «авторитарна гіперсоціалізація» утворив сильний прямий зв'язок з показником «високі вимоги» ($r = ,534$; $p = ,006$), сильні зворотні зв'язки з показниками «відповідальність» ($r = -,545$; $p = ,005$) і «здатність до співпереживання» ($r = -,522$; $p = ,007$), а також слабкий зворотній зв'язок з показником «терпимість» ($r = -,434$; $p = ,030$);
- показник «маленький невдаха» утворив сильний прямий зв'язок з показником «широта поглядів» ($r = ,660$; $p = ,000$), слабкий прямий зв'язок з показником «чесність» ($r = ,422$; $p = ,036$) та слабкі зворотні зв'язки з показниками «охайність» ($r = -,461$; $p = ,023$) і «життєрадісність» ($r = -,443$; $p = ,027$).

Отже, установка батьків на прийняття дитини сприяє розвитку охайності та життєрадісності у юнаків, але може перешкоджати розвитку широти поглядів та чесності. Установка батьків на кооперацію з дитиною підтримує в юнаків широту поглядів, але може негативно впливати на охайність та незалежність. Установка батьків на симбіоз сильно сприяє вихованості та формуванню високих вимог в юнаків. Установка «авторитарна гіперсоціалізація» знижує вимоги юнаків, але підтримує відповідальність, здатність до співпереживання та терпимість. Установка «маленький невдаха» позитивно впливає на охайність та життєрадісність юнаків, але негативно впливає на широту поглядів та чесність.

В підгрупі дівчат:

– показник «прийняття» утворив сильний прямий зв'язок з показником «виконавча дисципліна» ($r = ,568$; $p = ,003$) та сильні зворотні зв'язки з показниками «самоконтроль» ($r = -,518$; $p = ,008$) і «ефективність у справах» ($r = -,589$; $p = ,002$);

– показник «симбіоз» утворив слабкий прямий зв'язок з показником «широта поглядів» ($r = ,434$; $p = ,030$) і слабкий зворотній зв'язок з показником «ефективність у справах» ($r = -,421$; $p = ,036$);

– показник «авторитарна гіперсоціалізація» утворив слабкий прямий зв'язок з показником «високі вимоги» ($r = ,424$; $p = ,035$);

– показник «маленький невдаха» утворив сильний прямий зв'язок з показником «виконавча дисципліна» ($r = ,487$; $p = ,014$).

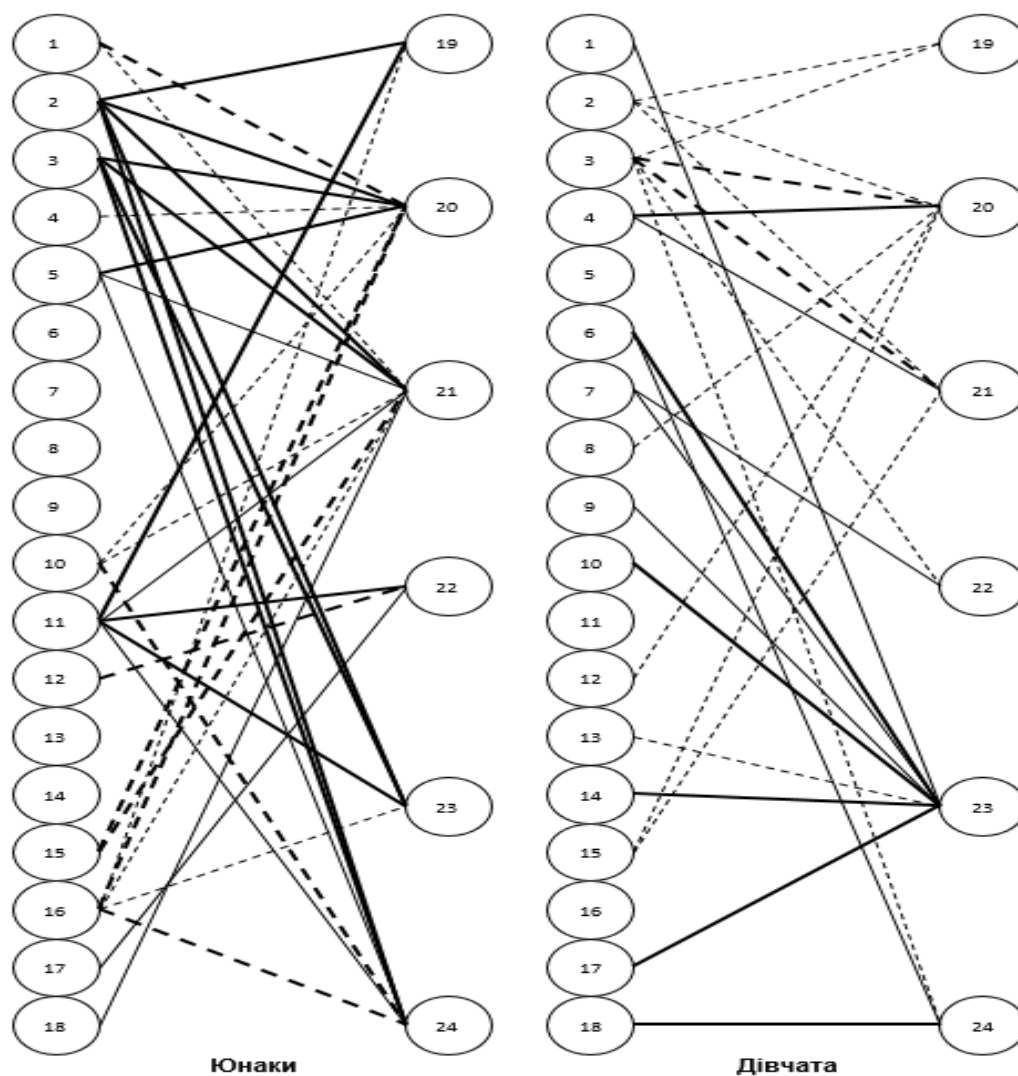
Отримані зв'язки свідчать про те, що прийняття батьками сприяє розвитку у дівчат самоконтролю та ефективності у справах, але може перешкоджати розвитку виконавчої дисципліни. Орієнтація батьків на скорочення психологічної дистанції з дитиною забезпечує ефективність дівчат у справах, але може обмежувати широту поглядів, створюючи надто тісний зв'язок між батьками і дітьми, який може обмежувати самостійність мислення. Орієнтація батьків

на жорсткий контроль життя дитини знижує вимоги дівчат до себе та інших, можливо, через обмеження автономії. Відсутність у батьків віри в дитину, в свою чергу, негативно впливає на виконавчу дисципліну, можливо, через відсутність належної мотивації і підтримки з боку батьків.

Результати юнаків і дівчат, подані вище, підкреслюють важливість розуміння впливу різних педагогічних установок на розвиток інструментальних цінностей

в осіб юнацького віку і необхідність вибору оптимальних підходів до виховання, що сприяють гармонійному розвитку особистості молодих людей.

На рис. 3.13 представлено зв'язок між показниками, що характеризують сімейне виховання та сенсожиттєві орієнтації осіб юнацького віку.

Умовні позначення:

- Позитивні кореляційні зв'язки при $p \leq 0,01$
- Негативні кореляційні зв'язки при $p \leq 0,01$
- Позитивні кореляційні зв'язки при $p \leq 0,05$
- Негативні кореляційні зв'язки при $p \leq 0,05$

- 1 – Позитивний інтерес (батько)
- 2 – Директивність (батько)
- 3 – Ворожість (батько)
- 4 – Автономність (батько)
- 5 – Непослідовність (батько)
- 6 – Директивність (мати)
- 7 – Ворожість (мати)
- 8 – Автономність (мати)
- 9 – Непослідовність (мати)
- 10 – Авторитарний
- 11 – Авторитетний
- 12 – Ліберальний

- 13 – Індиферентний
- 14 – Прийняття-відхилення
- 15 – Кооперація
- 16 – Симбіоз
- 17 – Авторитарна гіперсоціалізація
- 18 – Маленький (-а) невдаха
- 19 – Цілі життя
- 20 – Процес життя
- 21 – Результат життя
- 22 – Локус контролю - Я
- 23 – Локус контролю - життя
- 24 – Осмисленість життя

Рис. 3.13. Зв'язок між сімейним вихованням та осмисленістю життя у осіб юнацького віку

Розглянемо зв'язки, що були утворені показниками, що характеризують сприйняття юнаками батьків, та осмисленість ними життя. Так, дані рис. 3.13 засвідчують, що в підгрупі юнаків:

- показник «позитивний інтерес (батько)» утворив сильний зворотній зв'язок з показником «процес життя» ($r = -,509$; $p = ,009$) та слабкий зворотній зв'язок з показником «результат життя» ($r = -,414$; $p = ,040$);

- показник «директивність (батько)» утворив сильні прямі зв'язки з показниками «цілі життя» ($r = ,559$; $p = ,004$), «процес життя» ($r = ,856$; $p = ,000$), «результат життя» ($r = ,888$; $p = ,000$), «локус контроль – життя» ($r = ,761$; $p = ,000$) і «осмисленість життя» ($r = ,784$; $p = ,000$);

- показник «ворожість (батько)» утворив сильні прямі зв'язки з показниками «процес життя» ($r = ,761$; $p = ,000$), «результат життя» ($r = ,794$; $p = ,000$), «локус контроль – життя» ($r = ,578$; $p = ,002$) і «осмисленість життя» ($r = ,661$; $p = ,000$);

- показник «автономність (батько)» утворив слабкий зворотній зв'язок з показником «процес життя» ($r = -,449$; $p = ,024$);

- показник «непослідовність (батько)» утворив сильний прямий зв'язок з показником «процес життя» ($r = ,622$; $p = ,001$) та слабкі зворотні зв'язки з показниками «результат життя» ($r = ,445$; $p = ,026$) і «осмисленість життя» ($r = ,453$; $p = ,023$);

- показники «позитивний інтерес (мати)», «директивність (мати)», «ворожість (мати)», «автономність (мати)», «непослідовність (мати)» не утворили жодних зв'язків.

Зв'язки між показниками батьківства та осмисленістю життя юнаками виявилися цікавими та важливими для розуміння впливу батьківських виховних

впливів на формування особистості та життєві орієнтації дітей. Позитивний інтерес батька може впливати на сприйняття життя як процесуального або результативного, відштовхуючи увагу від одного аспекту на інший. Директивність батька сприяє встановленню чітких цілей, тоді як ворожість може підштовхувати дітей активніше вивчати та аналізувати своє життя. Автономність батька може впливати на рівень уваги до процесу життя, а непослідовність – на сприйняття його як процесуального. Ці взаємозв'язки відображають складність взаємодії між батьками та дітьми та важливість батька для формування життєвих поглядів та цінностей юнаків. В той же час, виявлено, що мати не впливає на осмисленість юнаками життя. Існує, на наш погляд кілька можливих причин. По-перше, це рольний контекст. Традиційно, батько частіше відіграє роль авторитету, який визначає цілі і надає настанови дітям, тоді як мати, хоча і має значний вплив на розвиток дитини, може бути менше спрямована на установку цілей та формування осмисленості життя. По-друге, це соціальний контекст. У деяких сімейних структурах роль матері може бути зосередженою на інших аспектах виховання, таких як емоційна підтримка, соціальні навички та інші аспекти, які можуть не прямо впливати на осмисленість життя. Отже, батьки виявляють більший вплив на формування осмисленості життя у юнаків через свою роль у встановленні цілей та напрямлень життя, а вплив матері може бути менш помітним або через різні соціальні та рольові контексти.

В підгрупі дівчат, в свою чергу:

- показник «позитивний інтерес (батько)» утворив слабкий прямий зв'язок з показником «локус контроль – життя» ($r = ,397$; $p = ,050$);
- показник «директивність (батько)» слабкі зворотні зв'язки з показниками «цілі життя» ($r = -,450$; $p = ,024$), «процес життя» ($r = -,454$; $p = ,023$) і «результат життя» ($r = -,421$; $p = ,036$);
- показник «ворожість (батько)» утворив сильні зворотні зв'язки з показниками «процес життя» ($r = -,660$; $p = ,000$) і «результат життя» ($r = -$

,569; $p = ,003$), а також слабкі зворотні зв'язки з показниками «цілі життя» ($r = -,468$;

$p = ,018$), «локус контроль – Я» ($r = -,410$; $p = ,042$) і «осмисленість життя» ($r = -,436$; $p = ,029$);

– показник «автономність (батько)» утворив сильний прямий зв'язок з показником «процес життя» ($r = ,551$; $p = ,004$) та слабкий прямий зв'язок з показником «результат життя» ($r = ,505$; $p = ,010$);

– показник «директивність (мати)» утворив сильний прямий зв'язок з показником «локус контроль – життя» ($r = ,657$; $p = ,000$) та слабкий прямий зв'язок з показником «осмисленість життя» ($r = ,411$; $p = ,042$);

– показник «ворожість (мати)» утворив слабкі прямі зв'язки з показниками «локус контроль – Я» ($r = ,401$; $p = ,047$) і «локус контроль – життя» ($r = ,453$; $p = ,023$);

– показник «автономність (мати)» утворив слабкий зворотній зв'язок з показником «процес життя» ($r = -,398$; $p = ,049$);

– показник «непослідовність (мати)» утворив слабкий прямий зв'язок з показником «локус контроль – життя» ($r = ,456$; $p = ,022$).

З поданих зв'язків випливає, що позитивний інтерес батька сприяє більшій самодостатності та відчуттю контролю над власним життям у дівчат. Директивність батька може бути сприйнята як обмеження та несумісна з власними цілями та потребами дівчат. Ворожість батька стимулює активне вивчення та аналіз свого життя, але може також викликати внутрішні опозиційні реакції. Автономність батька сприяє більшій увазі до процесу життя та досягненню результатів. Директивність матері сприяє відчуттю контролю та внутрішньої стійкості у дівчат. Ворожість матері не суттєво впливає на сприйняття контролю над життям. Автономність матері негативно впливає на

сприйняття життєвого процесу дівчатами. Непослідовність у вихованні матері певним чином впливає на сприйняття контролю над життям.

Спираючись на зв'язки, отримані в підгрупах юнаків та дівчат, можна зазначити, що у юнаків осмисленість життя формується переважно під впливом батька, тоді як у дівчат вона формується як під впливом батька, так і під впливом матері, що свідчить про значну роль батька у формуванні осмисленості життя у синів, а також про важливість батьківського тандему для дівчат, де вплив обох батьків має значний вагомий вплив на розвиток осмисленості життя.

Розглянемо зв'язки, що були утворені між стилями виховання та осмисленістю особами юнацького віку свого життя. Так, дані рис. 3.13 засвідчують, що в підгрупі юнаків:

- показник «авторитарний» утворив сильний зворотній зв'язок з показником «осмисленість життя» ($r = -,510$; $p = ,009$) та слабкі зворотні зв'язки з показниками «процес життя» ($r = ,424$; $p = ,035$) і «результат життя» ($r = ,486$; $p = ,014$);

- показник «авторитетний» утворив сильні прямі зв'язки з показниками «цілі життя» ($r = ,657$; $p = ,000$), «локус контроль – Я» ($r = ,702$; $p = ,000$) і «локус контроль – життя» ($r = ,512$; $p = ,009$), а також слабкі прямі зв'язки з показниками «результат життя» ($r = ,424$; $p = ,035$) і «осмисленість життя» ($r = ,401$; $p = ,047$);

- показник «ліберальний» утворив сильний зворотній зв'язок з показником «локус контроль – Я» ($r = -,532$; $p = ,006$);

- показник «індиферентний» не утворив жодних зв'язків.

В той же час, в підгрупі дівчат:

- показник «авторитарний» утворив сильний прямий зв'язок з показником «локус контроль – життя» ($r = ,541$; $p = ,005$);

- показник «авторитетний» не утворив жодних зв'язків;
- показник «ліберальний» утворив слабкий зворотній зв'язок з показником «процес життя» ($r = -,408$; $p = ,043$);
- показник «індиферентний» утворив слабкий зворотній зв'язок з показником «локус контроль – життя» ($r = -,500$; $p = ,011$).

Отже, ми бачимо, що як у дівчат, так і в юнаків існує зв'язок стилів виховання та осмисленості життя. Наприклад, сильний зв'язок між авторитарним стилем виховання у юнаків і низьким рівнем осмисленості ними життя може свідчити про те, що контроль та обмеження з боку батьків можуть обмежувати можливість осмислення власного життя. З іншого боку, прямі зв'язки між авторитарним стилем виховання у юнаків і такими аспектами, як цілі життя та локус контролю, можуть вказувати на те, що підтримка та відчуття власної відповідальності сприяють формуванню внутрішньої мотивації та контролю над власним життям. У дівчат виявлено інші зв'язки, що можуть свідчити про різні впливи стилів виховання на їхню осмисленість життя та локус контролю. Наприклад, сильний прямий зв'язок між авторитарним стилем виховання та локусом контролю у житті може вказувати на те, що контроль та обмеження з боку батьків можуть сприяти формуванню внутрішньої відповідальності та контролю над власним життям у дівчат. З іншого боку, відсутність зв'язку між авторитарним стилем виховання та іншими аспектами може свідчити про те, що у цьому випадку інші фактори, можливо, мають більший вплив на осмисленість життя та локус контролю у дівчат. Зворотній зв'язок між ліберальним стилем виховання та процесом життя у дівчат також може вказувати на те, що відкритий та неконтролюючий підхід батьків може сприяти недостатньому розвитку уявлення дівчат про своє життя в юнацькому віці.

Нарешті, розглянемо зв'язки, що були утворені між батьківськими установками та осмисленістю особами юнацького віку свого життя. Так, дані рис. 3.13 засвідчують, що в підгрупі юнаків:

- показник «прийняття» не утворив жодних зв'язків;
- показник «кооперація» утворив сильні зворотні зв'язки з показниками «процес життя» ($r = -,590$; $p = ,002$) і «результат життя» ($r = -,534$; $p = ,006$);
- показник «симбіоз» утворив сильні зворотні зв'язки з показниками «процес життя» ($r = -,623$; $p = ,001$) і «осмисленість життя» ($r = -,598$; $p = ,002$), а також слабкі зворотні зв'язки з показниками «цілі життя» ($r = -,438$; $p = ,029$), «результат життя» ($r = -,403$; $p = ,046$) і «локус контроль – життя» ($r = -,434$; $p = ,030$);
- показник «авторитарна гіперсоціалізація» утворив слабкий прямий зв'язок з показником «локус контроль – Я» ($r = ,414$; $p = ,039$);
- показник «маленький невдаха» утворив слабкий прямий зв'язок з показником «результат життя» ($r = ,427$; $p = ,033$).

В підгрупі дівчат:

- показник «прийняття» утворив сильний прямий зв'язок з показником «локус контроль – життя» ($r = ,570$; $p = ,003$);
- показник «кооперація» утворив слабкі зворотні зв'язки з показниками «процес життя» ($r = -,496$; $p = ,012$) і «результат життя» ($r = -,456$; $p = ,022$);
- показник «симбіоз» не утворив жодних зв'язків;
- показник «авторитарна гіперсоціалізація» утворив сильний прямий зв'язок з показником «локус контроль – життя» ($r = ,527$; $p = ,007$);
- показник «маленький невдаха» утворив сильний прямий зв'язок з показником «локус контроль – життя» ($r = ,550$; $p = ,004$).

З поданих зв'язків видно, що взаємозв'язок між батьківськими установками та осмисленістю життя відрізняється в залежності від статі. У групі юнаків виявлено, що кооперація має сильний зворотній зв'язок з процесом та результатами життя, тоді як симбіоз пов'язаний з осмисленістю життя. У дівчат

спостерігається сильний зв'язок між прийняттям та внутрішнім контролем, а також між авторитарною гіперсоціалізацією та внутрішнім контролем. Поряд з тим, можна заключити, що батьківські установки безперечно відіграють свою роль у формуванні осмисленості життя як у юнаків, так і у дівчат.

Таким чином, результати кореляційного аналізу засвідчують, що сімейне виховання має важливе значення для розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості в юнацькому віці як запоруки їхнього майбутнього успіху та задоволення в житті. Вивчення та розуміння цих взаємозв'язків може допомогти батькам і вихователям знаходити способи покращення взаємин з дітьми та сприяти їхньому гармонійному розвитку.

Висновки до розділу III

1. В ході вивчення особливостей сімейного виховання юнаків було встановлено, що:

– особи юнацького віку здебільшого оцінюють виховні установки батьків як суперечливі, що, природно, свідчить про складність виховних стилів, з якими стикаються молоді люди у взаємодії зі своїми батьками;

– більшість батьків прагнуть до збалансованого підходу у вихованні, поєднуючи вимогливість із підтримкою самостійності дитини, але при цьому значна частка батьків схиляються до крайнощів у вигляді індиферентного або авторитарного стилів;

– матері юнаків та дівчат вважають підходи до виховання, які прийнято в сім'ї, переважно позитивними і спрямованими на підтримку та розвиток дітей, хоча інколи визнають наявність надмірного контролю і невіри в можливості своїх дітей.

2. Дослідження ціннісно-сміслової сфери дозволило встановити, що:

– серед цінностей осіб юнацького віку, що визначають цільові орієнтири та напрямки їхньої діяльності і є основою для прийняття ними життєвих рішень, особливо важливими та значущими є наявність мети та сенсу життя, самостійність та саморозвиток, а найменш значними в ціннісній ієрархії юнаків та дівчат є цінності зовнішньої привабливості, навчання та соціального статусу;

– в ряді інструментальних цінностей (установок на те, що певний образ дій або властивість особистості є кращим у будь-якій ситуації), молодь найбільше цінує здатність мислити логічно і приймати виважені рішення, уміння діяти самостійно і рішуче та готовність розуміти і поважати різні точки зору, смаки, звичаї і звички; найменше значення для юнаків та дівчат мають такі цінності, як непримиренність до власних і чужих недоліків, дотримання порядку в речах і справах, гарні манери і освіченість.

– більшість юнаків та дівчат у вибірці не мають чіткого осмислення свого життя, не усвідомлюють повністю процеси, що відбуваються в їхньому житті, і не відчують, що можуть повністю контролювати ці процеси.

3. Встановлення зв'язку між сімейним вихованням і ціннісно-сміисловою сферою юнаків показало, що:

– ставлення батьків до своїх дітей значно впливає на цінності та переконання осіб юнацького віку, при цьому позитивне та підтримуюче ставлення батьків сприяє формуванню позитивних цінностей, тоді як негативні методи можуть призвести до виникнення проблемних аспектів у ціннісному сприйнятті;

– різні стилі виховання (авторитарний, авторитетний, ліберальний, індіферентний) мають різний вплив на формування цінностей у дітей, кожен з них має свої позитивні та негативні аспекти, які можуть виявитися у ціннісному сприйнятті молодої людини; самі педагогічні установки батьків, їхні погляди на виховання, також впливають на формування цінностей у дітей.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Метою дослідження виступило теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка впливу сімейного виховання на ціннісно-сміслову сферу особистості в юнацькому віці. Для досягнення зазначеної мети біло розв'язано низку практичних завдань, зокрема, було:

- 1) здійснено огляд інформаційних джерел по проблемі впливу сімейного виховання на ціннісно-сміслову сферу особистості;
- 2) вивчено особливості сімейного виховання юнаків;
- 3) досліджено специфіку ціннісно-сміислової сфери юнаків;
- 4) з'ясовано зв'язок між сімейним вихованням та становленням ціннісно-сміислової сфери юнаків.

Огляд інформаційних джерел показав, що ціннісно-сміслова сфера особистості відображає унікальний комплекс цінностей, переконань, мотивацій та особистісних смислів. Вона визначає спрямованість діяльності, поведінку та світосприйняття особистості. У юнацькому віці ця сфера активно формується під впливом соціального середовища та особистих характеристик. Молоді люди активно шукають своє місце в житті, ставлять цілі та планують майбутнє, що визначає їхню систему цінностей та смислів. Поряд з тим, важливу роль у формуванні ціннісно-сміслової сфери молодих людей відіграє сімейне виховання. Цінності переносяться через інтеріоризацію поведінкових зразків, які демонструють батьки. Адекватне сприйняття моральних принципів, соціальних навичок і світогляду батьків забезпечується активною участю обох батьків у житті дитини та поєднанням емоційної підтримки з чіткими, послідовними та несуперечливими вимогами. Такий підхід сприяє здоровому формуванню ціннісних орієнтацій та особистісному розвитку молоді людини.

Результати вивчення особливостей сімейного виховання осіб юнацького віку підкреслили складність виховних стилів, з якими стикаються молоді люди

у взаємодії з батьками. Вони сприймають виховні установки батьків як суперечливі, що свідчить про різноманітність підходів до виховання в родинному середовищі. Поряд з тим, на думку більшості юнаків та дівчат, що взяли участь в дослідженні, їхні батьки все ж в більшості прагнуть до збалансованого підходу, поєднуючи вимогливість з підтримкою самостійності дітей. В той же час, значна частина батьків схиляється до крайнощів у вигляді індиферентного або авторитарного стилів. Важливо зазначити, в свою чергу, що самі батьки в більшості не бачать проблем виховання і сприймають підходи до виховання, прийняті в сім'ї, як позитивні та спрямовані на підтримку та розвиток дітей. Водночас, деякими батьками визнається наявність надмірного контролю і невіри в можливості своїх дітей, що вказує на необхідність виявлення балансу між підтримкою та довірою до здібностей своїх дітей.

Вивчення змісту ціннісно-сміслової сфери юнаків та дівчат, залучених до участі в дослідженні, показало, що молодь виявляє певні загальні тенденції в цінностях і життєвих орієнтаціях. Вони надають перевагу таким цінностям як наявність мети і сенсу життя, самостійність та саморозвиток. Ці аспекти визначають їхні пріоритети і напрями діяльності, а також відображаються на їхніх рішеннях. Проте, варто відзначити, що більшість молодих людей не мають чіткого усвідомлення свого життя і не відчують повного контролю над ним. Це може свідчити про необхідність підтримки та спрямованої роботи з розвитку самосвідомості і життєвої орієнтації серед молоді.

Вивчення зв'язків між сімейним вихованням і ціннісно-сміисловою сферою юнаків та дівчат підкреслило важливість батьківського впливу на формування в них цінностей та переконань. Встановлено, що різні стилі виховання мають різний вплив на цінності молодої людини. Зокрема, демократичне, позитивне та підтримуюче ставлення батьків до дітей сприяє формуванню позитивних цінностей, тоді як негативні методи можуть призвести до виникнення

проблемних аспектів у ціннісному сприйнятті. Розуміння цього зв'язку важливе для покращення процесу сімейного виховання та підтримки здорового розвитку молодого покоління. Ми впевнені, що врахування стилів виховання та педагогічних установок батьків допоможе створити сприятливе середовище для формування позитивних цінностей у дітей і сприяти їхньому здоровому розвитку.

Оскільки формування ціннісно-сислової сфери особистості є важливим аспектом сімейного виховання, особливо у юнацькому віці. Надамо низку рекомендацій для батьків з цього приводу:

1. Ваші власні цінності і переконання є основою для формування ціннісної сфери у ваших дітей. Практикуйте те, чого вчите дітей, і дійте відповідно до ваших власних цінностей у всіх сферах життя. Так, якщо ви пропагуєте чесність, повагу

до інших і працелюбність, демонструйте це своїми вчинками щодня.

2. Проводьте час разом з дітьми, обговорюючи різні теми, такі як сімейні цінності, мораль, етика, взаєморозуміння та повага до інших. Сімейні обговорення можуть сприяти розвитку емпатії та розумінню. Розглядайте реальні ситуації, спільні переживання та пропонуйте дитині думати над ними з погляду вашої сімейної моралі та етики.

3. Залучайте своїх дітей до спільних справ та проєктів, які сприяють розвитку їхніх цінностей. Це може бути волонтерство, допомога в місцевому громадському житті або просто спільна активність у вихідні дні, під час якої вони можуть сприймати інші цінності. Спільна діяльність може зміцнити зв'язок у сім'ї та навчити дитину цінному досвіду співпраці і взаємодопомоги.

4. Важливо встановити чіткі правила і межі, що стосуються поведінки та прийняття рішень, і пояснити їхній сенс. Ваші діти повинні розуміти, чому певні речі важливі, і як вони відображають ваші цінності. Пояснюйте, чому певні

правила важливі, як вони відображають ваші цінності та сприяють добробуту родини та інших людей.

5. Навчіть своїх дітей думати критично і приймати власні рішення. Дозволяйте їм вибирати свій шлях, допомагаючи їм розуміти наслідки їхніх вчинків. Розвивайте в дітей навички аналізу і обґрунтування своїх поглядів, сприяйте розвитку в них здатності приймати власні рішення та відповідати за них.

6. Будьте відкритими до обговорення будь-яких питань або проблем, які виникають у ваших дітей щодо цінностей і моралі. Дайте їм зрозуміти, що вони можуть звертатися до вас з будь-якими питаннями, що їх хвилюють. Забезпечте дітям можливість ділитися своїми переживаннями та питаннями з вами без будь-якого страху.

7. Навчіть своїх дітей поважати різноманітність точок зору і культурних переконань. Поясніть, що різноманітність є нормою, і вона може багато в чому збагачувати їхнє життя, навчити розуміти та сприймати світ таким, яким він є.

8. Допоможіть своїм дітям виявити свої інтереси, цілі і страхи, і підтримайте їх у реалізації їхніх мрій і бажань, враховуючи при цьому їхні власні цінності.

9. Постійно нагадуйте собі, що формування ціннісно-сислової сфери під час дорослішання є постійним процесом і вимагає терпіння, розуміння і підтримки з боку батьків.

Дотримання цих нескладних рекомендацій може стати основою навчання дітей, що виховуються в сім'ї, життєво важливим цінностям, які будуть корисними їм у дорослому житті.

ВИКОРИСТАНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА

1. Алексєєва Ю. А., Артемчук О. Г., Шишова О. М. Психодіагностика дітей та підлітків: навчально-методичний посібник. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 108 с.
2. Алексєєнко Т. Ф. Умови сучасного сімейного виховання: науково-методичний посібник. Київ: Педагогіка, 2013. 216 с.
3. Антоненко Т. Л. Ціннісно-смилова сфера особистості – фундаментальна основа її духовної безпеки. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2017. № 3 (78). С. 25-33.
4. Бабенко І. М. Соціально-педагогічні проблеми сучасної молоді сім'ї. *Науковий пошук молодих дослідників: збірник наукових праць студентів ЛНУ імені Тараса Шевченка*. Луганськ, 2012. № 6. Ч. 1. С. 69-78.
5. Банах В. А., Банах, Л. С. Трансформація ціннісних орієнтацій молоді в умовах кризового суспільства. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2016. № 64. С. 13-21.
6. Банделюк В. А. Ціннісно-смилова сфера особистості як об'єкт психологічного пізнання. *Актуальні питання сучасних педагогічних та психологічних наук: зб. наук. робіт учасників міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19-20 лютого 2021 р.)*. Одеса: ГО «Південна фундація педагогіки», 2021. С. 12-14.
7. Бліхар М. П. Духовні цінності молоді в сучасному українському суспільстві: дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.04 / спеціальні та галузеві соціології. Львів, 2018. 271 с.
8. Бондарець Б. Б. Соціокультурні фактори формування ціннісних орієнтацій молоді. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. 2013. Т. 211, Вип. 199. С. 92-96.
9. Булах І. С. Психологія особистісного зростання: реалії та перспективи: монографія. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2016. 340 с.

10. Булах І. С., Алексеева Ю. А. Моральне зростання підлітків: сучасні технології консультативної діяльності: навчальний посібник. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. 223 с.
11. Видра О. Г. Вікова та педагогічна психологія: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2010. 88 с.
12. Власенко О. М. Теоретичні основи ціннісного виховання старшокласників в освітньому просторі навчального закладу / Професійна підготовка фахівців: креативний підхід: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Євенок О. О., 2017. С. 356-367.
13. Вольнова Л. М. Сім'я як носій духовних та соціокультурних цінностей. *Відродження духовності в сучасному світі: взаємодія церкви та освіти* : тези Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 24-25 березня 2011 р.). Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 58-61.
14. Гавриш Н. В. Психологічні особливості розвитку моральної свідомості старшокласників: монографія. Київ: Основа, 2016. 257 с.
15. Галушак Г. Використання педагогічно доцільних методів взаємодії у вихованні дитини в перехідні періоди утворення різних типів сімей із порушеною структурою. *Освітній простір України*. 2017. № 10. С. 79-93.
16. Гуріна Д. П. Сімейна депривація як сучасний фактор детермінації злочинності неповнолітніх. *Право і суспільство*. 2015. № 4 (3). С. 184-189.
17. Гурлева Т. С. Дослідження поняття «гармонія» в аспекті життєвих смислів особистості. *Психологічний часопис*. 2018. № 6 (16). С. 67-79.
18. Даниленко Н. В. Формування світогляду у юнацькому віці як розвиток особистості. *Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Суми, 16-17 лютого 2017 р.). Суми : СумДПУ, 2019. С. 21-23.

19. Доскач С. С. Аналіз психологічних передумов становлення внутрішньої позиції дорослішання. *Актуальні проблеми вікової психології*. № 1. 2011. с. 146-151.
20. Дьоміна Г. А. Вплив сімейних цінностей на формування ціннісних орієнтацій дітей та підлітків *Збереження психічного здоров'я в умовах воєнних дій* : зб. наук. праць учасників міжвузівського круглого столу (м. Київ, 31 жовтня 2023 р.). Київ, 2023. С. 188-190.
21. Журавльова Л. П., Шмиглюк О. Г. Етнічна ідентичність та особистісне зростання / Особистісне зростання в умовах трансформації сучасного суспільства: монографія / ред.: Т. В. Коломієць, Т. Ю. Кулаковський, Г. В. Пирог. Житомир: О. О. Євенок, 2020. С. 7-34.
22. Зимянський А. Р. Психологічні умови розвитку моральної самосвідомості підлітків та юнаків: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / педагогічна та вікова психологія. Дрогобич, 2015. 189 с.
23. Золотарьова О. В. Питання цінностей у філософських, психологічних дослідженнях. *Проблеми сучасної педагогічної освіти*. 2015. № 47 (4). С. 57-64.
24. Іваниця А. Особливості сімейного виховання молоді. *Витоки педагогічної майстерності*. 2013. № 12. С. 96-101.
25. Калюга О. Ю. Гендерні особливості спілкування в юнацькому віці. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2019. № 1. С. 136-141.
26. Кислинська Д. М., Мілорадова Н. Е. Цінності та ціннісні орієнтації в психологічних теоріях. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди*. 2016. Вип. 53. С. 64-73.
27. Кікінежді О. Становлення Я-концепції жінки/чоловіка в юнацькому віці. *HUMANITARIUM*. 2019. Т. 42, Вип. 1. С. 77-90.
28. Коберник Л. О. Роль та місце ціннісних орієнтацій у формуванні особистості. *Наука і освіта*. 2008. № 4-5. С. 28-33.

29. Кравченко Т. В. Образ майбутнього як фактор особистісного самовизначення старшокласників. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2011. № 1 (15). С. 36-44.
30. Краєва О. А. Ціннісні орієнтації підлітків на етапі перебігу кризи ідентичності. *Гуманітарні, природничі та точні науки як фундамент суспільного розвитку* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30.09. – 01.10.2016). Харків, 2016. С. 30-34.
31. Кулагіна Л. М. Моральний вибір як показник ступеня розвитку моральної самосвідомості. *Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах*: зб. наук. праць. Київ: Пед. думка, 2000. С.133-139.
32. Лазарук А. Цінності людини у науково-психологічному осмисленні. *Психологія і суспільство*. 2003. № 2. С. 19-37
33. Лаппо В. В. Формування духовних цінностей молоді в навчально-виховному процесі навчального закладу: теоретико-методичні засади: монографія. Івано-Франківськ: НАІР, 2017. 356 с.
34. Лукоянов П. О. Ціннісні орієнтації як показник якості життя особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. № 4. С. 57-61.
35. Лящ О. П. Юнацький вік як фактор розвитку емоційного інтелекту. *Психологія: реальність і перспективи*. 2016. № 7. С. 135-139.
36. Матвієнко Л. І. Ціннісно-сміслові орієнтації осіб з різним рівнем емоційного вигорання. *Вісник Харківського національного університету ім. Каразіна*. 2016. № 61. С.19-24.
37. Маценко Л. М. Педагогіка сімейного виховання: підручник. 3-тє вид., доп., перероб. Київ: Компрінт, 2019. 376 с.
38. Мельник О. І. Психологія моральної свідомості старшокласників : навчальний посібник. Київ: Альтернативи, 2014. 129 с.

39. Методики вивчення повсякденного стресу і способів розв'язання кризових життєвих ситуацій: навчальний посібник / О. Я. Кляпець, Б. П. Лазоренко, Л. А. Лепіхова, В. В. Савінов; за ред. Т. М. Титаренко. Київ: Міленіум, 2009. 120 с.
40. Молчанов С. В. Особливості ціннісних орієнтацій особистості в підлітковому та юнацькому віці. *Психологічна наука та освіта*. 2005. № 3. С. 16-25.
41. Морщакова О. Цінність у психокультурному бутті людини як особистості. *Психологія і суспільство*. 2013. № 1. С. 105-114.
42. Москаленко В. В. Проблема виховання в контексті соціалізації особистості. *Соціальна психологія*. 2005. № 2. С. 3-17.
43. Мотков С. Ціннісно-сміслова сфера особистості: роль, структура та функції. *Psychological journal*. 2018. № 4 (10). С. 105-128.
44. Мушкевич М. І., Федоренко Р. П., Дучимінська Т. І. Психологія молоді сім'ї: монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 235 с.
45. Наконечна М. Психологічні особливості інтерсуб'єктної взаємодії в юнацькому віці. *Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова*. 2022. № 12. С. 60-71.
46. Невідома Я. Г. Особливості соціалізації у юнацькому віці. *Проблеми сучасної психології*. 2012. Вип. 17. С. 337-346.
47. Павелків Р. В. Вікова психологія : підручник. 2-е вид., стер. Київ: Кондор, 2015. 469 с.
48. Павліченко А. Ціннісні орієнтації у системі становлення особистості. *Психологія і суспільство*. 2005. № 4 (22). С. 98-120.
49. Підлісний М. М. Молодіжна субкультура як об'єкт соціально-філософського аналізу. *Філософія. Культура. Життя*: міжвуз. зб. наук. пр.—Дніпропетровськ: ДДФА, 2010. С. 116-127.

50. Підлітки про батьків. URL: http://psih.pp.ua/21817_тест_підлітки_про_батьків_тест_взято_з_книги_є_і_розов_настільна_книга_практичного.html

(дата звернення: 09.04.2024).

51. Пірен М., Цілюрик О. Ціннісні орієнтації молоді в українському суспільстві на сучасному етапі. *Освіта регіону*. 2011. № 4. С. 213-219.

52. Помиткіна Л. В., Злагодух В. В., Хімченко Н. С., Психологія сім'ї: навчальний посібник. Київ: НАУ-друк, 2010. 270 с.

53. Прашко О. В. Формування особистісних цінностей у процесі розвитку соціальної компетентності. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2015.

№ 4. С. 9-14.

54. Пустовалов І. В. Роль сім'ї повторного шлюбу у розвитку ціннісно-сміслової сфери підлітків. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2015. № 1. С. 331-340.

55. Романюк Л. В. Цінності в структурі особистості. *Проблеми сучасної психології*: зб. наук. праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. 2009. Вип. 4. С. 340-353.

56. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія : навчальний посібник. 3-тє вид, перероб., допов. Київ: Академія, 2017. 366 с.

57. Савчин М. Вікова психологія: тексти лекцій. Дрогобич: РВВ ДДПУ, 2006. 252 с.

58. Сіверський В. А. Особливості формування «Я-концепції» в юнацькому віці. *Проблеми сучасної психології* : збірник наукових праць. 2013. Вип. 22. С. 520-529.

59. Скрипченко О. В., Долинська Л. В. Вікова та педагогічна психологія: навчальний посібник. 2-ге вид. Київ: Каравела, 2009. 400 с.

60. Сметанський М. І. Ціннісні орієнтації сучасних концепцій виховання. *Педагогічні науки*. 2009. № 53. С. 40-46.
61. Сокол Л. М. Специфіка готовності особистості до здійснення морального вибору. *Проблеми загальної та педагогічної психології*: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України. 2006. Т.8. Вип. 7. С. 312-316.
62. Спиця-Оріщенко Н. Психологічні особливості розвитку особистості в ранньому юнацькому віці. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. 2016. № 1. С. 198-201.
63. Статінова Н., Кущенко О. Пріоритети та цінності сучасної студентської молоді. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2011. № 3. С. 107-117.
64. Тест смисложиттєвих орієнтацій Джеймса Крамбо і Леонарда Махолика. URL: <https://vseosvita.ua/library/test-smislozittevih-orientacij-dzejmsa-krambo-i-leonarda-maholika-22765.html> (дата звернення: 09.04.2024).
65. Технології психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій: навчально-методичний посібник / В. В. Байдик, Ю. С. Бондарук, Ю. П. Гопкало та ін.; за ред. В. Г. Панка, І. І. Ткачук. Київ: Ніка-Центр, 2021. 118 с.
66. Титов І. Психологічні передумови становлення світогляду особистості в юнацькому віці. *Психологія і особистість*. 2019. № 1. С. 36-49.
67. Токарева Н. М., Шамне А. В., Макаренко Н. М. Сучасний підліток у системі психолого-педагогічного супроводу: монографія. Кривий Ріг, 2014. 312 с.
68. Токман А. А., Немченко Н. В. Психологія способу життя: навчальний посібник. Ч. 1. Київ: Персонал, 2014. 344 с.

69. Третяк О., Федоренко С. Сім'я і школа: взаємодія у питаннях формування гуманістичних цінностей школярів *Laplage em revista*, 2021. № 7 (3). С. 55-63.
70. Трубавіна І. М., Бугаєць Н. А. Методи вивчення сім'ї: навчальний посібник. Київ: УДЦССМ, 2001. 76 с.
71. Удич О. Ціннісні орієнтації: багатогранність наукових трактувань. *Рідна школа*. 2014. № 11. С. 26-31.
72. Феленюк А. Вплив батьківської сім'ї на формування ціннісних орієнтацій підлітків. *Соціальна робота: виклики сьогодення*: зб. наук. праць за матеріалами Х Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль. 13-14 травня 2021 р.). Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка, 2021. С. 166-169.
73. Харченко С. В. Вплив чинника батьківської родини на рівень соціального інтелекту особистості. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 5 (1). С. 75-80.
74. Ціннісні орієнтації: суть та аналіз методики М. Рокіча. URL: https://freestyle.in.ua/cinnisni-orientacii-sut-ta-analiz-metodiki-m-rokicha/?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwjLGyBhCYARIsAPqTz18CrdAJXZvB-IzjdjCR8Dpi81Tu_MSW_zjoCM6kONeOTPrE04ZimLRlEaAuijEALw_wcB (дата звернення: 09.04.2024).
75. Шапошникова І. Формування ціннісних орієнтацій сучасної української молоді. *Соціальні виміри суспільства*. 2013. № 5. С. 716-725.
76. Штифурак В.С. Психологія сім'ї: навчальний посібник. Вінниця: Планер, 2016. 447 с.
77. Brenner S. The concept of the superego: A reformulation. *The Psychoanalytic Quarterly*. 1992. Vol. 51 (4). P. 501-525.
78. Frankl V. E. *Man's search for meaning*. USA: Simon and Schuster., 1985. 327 p.

79. Frankl V. E. Search for meaning. Milwaukee, USA: Mount Mary College, 1984. 246.
80. Wilson K. G., Sandoz E. K., Kitchens J., Roberts M. The Valued Living Questionnaire: defining and measuring valued action within a behavioural framework. *The Psychological Record*. 2010. Vol. 60. P. 249-272.
81. Žižek S. The Vagaries of the Superego. Elementa. *Intersections between Philosophy, Epistemology and Empirical Perspectives*. 2022. Vol. 1 (1-2). P. 13-31.

ДОДАТОК А

«Підлітки про батьків» (Е. Шефер)

Інструкція: «Просимо Вас оцінити, виходячи з власного досвіду, які із зазначених положень найбільш характерні для Ваших батьків. Для цього уважно прочитайте кожне твердження, не пропускаючи жодного з них. Якщо ви вважаєте, що твердження повністю відповідає виховним принципам вашого батька

(або матері), обведіть кружком цифру «2». Якщо Ви вважаєте, що цей вислів частково підходить для Вашого батька (або матері), обведіть цифру «1». Якщо ж, на Вашу думку, твердження не стосується Вашого батька (або матері), обведіть цифру «0».

Мій батько (моя мати)		Так	Частково	Ні
1	Дуже часто посміхається мені	2	1	0
2	Категорично вимагає, щоб я засвоїв, що я можу робити, що немає	2	1	0
3	Володіє недостатньою терплячістю щодо мене	2	1	0
4	Коли я йду, сам вирішує, коли я повинен повернутися	2	1	0
5	Завжди швидко забуває те, що сам говорить	2	1	0
6	Коли в мене поганий настрій, радить мені заспокоїтися або розвеселитись	2	1	0
7	Вважає, що у мене повинно існувати багато правил, які я зобов'язаний виконувати	2	1	0
8	Постійно скаржиться комусь на мене	2	1	0
9	Надає мені стільки свободи, скільки мені треба	2	1	0
10	За одне і те ж один раз карає, а інший - прощає	2	1	0
11	Дуже любить робити що-небудь разом	2	1	0
12	Якщо призначає якусь роботу, то вважає, що я повинен робити тільки її, поки не закінчу	2	1	0

Мій батько (моя мати)		Так	Частково	Ні
13	Починає сердитися і обурюватися з приводу будь-якої дрібниці, який я зробив	2	1	0
14	Не вимагає, щоб я запитував у нього дозволу, щоб йти туди, куди захочу	2	1	0
15	Відмовляється від багатьох своїх справ залежно від мого настрою	2	1	0
16	Намагається розвеселити і надихнути мене, коли мені сумно	2	1	0
17	Завжди наполягає на тому, що за всі мої проступки я повинен бути покараний	2	1	0
18	Мало цікавиться тим, що мене хвилює і чого я хочу	2	1	0
19	Допускає, щоб я міг би йти куди хочу щовечора	2	1	0
20	Має певні правила, але іноді дотримується їх, іноді ні	2	1	0
21	Завжди з розумінням вислуховує мої погляди і думки	2	1	0
22	Стежить за тим, щоб я завжди робив те, що мені сказано	2	1	0
23	Іноді викликає у мене відчуття, що я йому противний	2	1	0
24	Практично дозволяє мені робити все, що мені подобається	2	1	0
25	Мій батько (моя мати) змінює свої рішення так, як йому (їй) зручно	2	1	0
26	Часто хвалить мене за що-небудь	2	1	0
27	Завжди точно хоче знати, що я роблю і де перебуваю	2	1	0
28	Хотів би, щоб я став іншим, змінився	2	1	0
29	Дозволяє мені самому вибирати собі справу до душі	2	1	0
30	Іноді дуже легко мене прощає, а іноді - ні	2	1	0
31	Намагається відкрито показати, що любить мене	2	1	0

Мій батько (моя мати)		Так	Частково	Ні
32	Завжди стежить за тим, що я роблю на вулиці або в школі	2	1	0
33	Якщо я зроблю що-небудь не так, постійно і всюди говорить про це	2	1	0
34	Надає мені багато свободи. Рідко говорить «повинен» або «не можна»	2	1	0
35	Непередбачений у своїх вчинках, якщо я зроблю що-небудь погане або хороше	2	1	0
36	Вважає, що я повинен мати власну думку з кожного питання	2	1	0
37	Завжди ретельно стежить за тим, яких друзів я маю	2	1	0
38	Чи не буде зі мною говорити, поки я сам не почну, якщо до цього я його чимось зачеплю або ображу	2	1	0
39	Завжди легко мене прощає	2	1	0
40	Хвалить і карає дуже непослідовно: іноді занадто багато, а іноді занадто мало	2	1	0
41	Завжди знаходить час для мене, коли це мені необхідно	2	1	0
42	Постійно вказує мені, як себе вести	2	1	0
43	Цілком можливо, що, по суті, мене ненавидить	2	1	0
44	Проведення канікул я планую за власним бажанням	2	1	0
45	Іноді може образити, а іноді буває добрим і вдячним	2	1	0
46	Завжди відверто відповість на будь-яке питання, про що б я не запитав	2	1	0
47	Часто перевіряє, чи всі я прибрав, як він велів	2	1	0
48	Нехтує мною, як мені здається	2	1	0
49	Не втручається в те, прибираю я чи ні мою кімнату (або куточок) - це моя фортеця	2	1	0

	Мій батько (моя мати)	Так	Частково	Ні
50	Дуже непослідовний у своїх бажаннях і вказівках	2	1	0

ДОДАТОК Б

«Стратегії сімейного виховання» (С. Степанов)

Інструкція: «За допомогою цього тесту спробуйте оцінити стратегію сімейного виховання ваших батьків. З чотирьох варіантів відповіді виберіть той, який підходить найбільше для їхнього опису».

1. Чим, на думку Ваших батьків, в більшій мірі визначається характер людини – спадковістю або вихованням?

А. Поєднанням вроджених задатків і умов середовища.

Б. Переважно вихованням.

В. Головним чином вродженими задатками.

Г. Ні тим, ні іншим, а життєвим досвідом.

2. Як Ваші батьки ставляться до думки про те, що діти виховують своїх батьків?

А. Це гра слів, софізм, що має мало відношення до дійсності.

Б. Готові з цим погодитися за умови, що не можна забувати і про традиційну роль батьків як вихователів своїх дітей.

В. Абсолютно з цим згодні (діти не виховують своїх батьків).

Г. Важко відповісти, не замислювався про це.

3. Яке з суджень про виховання Ваші батьки знаходять найбільш вдалим?

А. Навчи сина слухняності, тоді зможеш навчити і всього іншого (Т. Фуллер)

Б. Дітям потрібні не повчання, а приклади (Ж. Жубер)

В. Мета виховання – навчити дітей обходитися без нас (Ернст Легуве)

Г. Якщо вам більше нічого сказати дитині, скажіть йому, щоб він пішов умитися (Е. Хоу)

4. Чи вважають Ваші батьки, що батьки повинні просвіщати дітей в питаннях статі?

А. Звичайно, в першу чергу це повинні зробити батьки.

Б. Коли діти досить подорослішають, необхідно буде завести розмову і про це. А в шкільному віці головне – подбати про те, щоб захистити їх від проявів аморальності.

В. Вважають, що батькам слід в доступній формі задовольняти інтерес дітей до цих питань.

Г. Їм ніхто цього не вчив, тому і вони не вважають за потрібне це робити.

5. Чи слід, на думку Ваших батьків, давати дитині гроші на кишенькові витрати?

А. Найкраще регулярно видавати певну суму на конкретні цілі і контролювати витрати.

Б. Доцільно видавати деяку суму на певний термін (на тиждень, на місяць), щоб дитина сам навчався планувати свої витрати.

В. Якщо попросить, можна і дати.

Г. Коли є можливість, можна інший раз дати йому якусь суму.

6. Як Ваші батьки вчиняють, якщо дізнаються, що Вас образив однокласник?

А. Відправляються з'ясувати стосунки з батьками кривдника.

Б. Розповідають, як краще себе вести в таких ситуаціях.

В. Засмучуються, намагаються втішити мене.

Г. Вважають, що діти самі краще розберуться в своїх відносинах, тим більше що їх образи недовгі.

7. Як Ваші батьки ставляться до лихослів'я дитини?

А. Лихослів'я треба припиняти в зародку! Покарання тут необхідно, а від спілкування з невихованими однолітками дитини надалі треба захистити.

Б. Намагаються довести, що в нашій родині, та й взагалі серед порядних людей, це не прийнято.

В. Вважають, що дитина має право висловлювати свої почуття, навіть у той спосіб, який нам не до душі.

Г. Подумаєш! Всі ми знаємо ці слова. Не треба надавати цьому значення, поки це не виходить за розумні межі.

8. Ви хочете провести вихідні на дачі у подруги, де збереться компанія однолітків під час відсутності батьків. Чи відпустять Вас батьки?

А. Ні в якому разі. Вони впевнені, що такі збіговиська до добра не доводять. Якщо діти хочуть відпочити і повеселитися, нехай роблять це під наглядом старших.

Б. Можливо, якщо знають моїх товаришів як порядних і надійних хлопців.

В. Вони впевнені, що я цілком розумна людина, щоб самій прийняти рішення. Хоча, звичайно, в мою відсутність будуть трохи турбуватися.

Г. Не бачать причини забороняти.

9. Як батьки відреагують, якщо дізнаються, що Ви їм збрехали?

А. Постараються вивести мене на чисту воду і присоромити.

Б. Спробують розібратися, що мене спонукало збрехати.

В. Це їх засмутить

Г. Якщо привід не надто серйозний, не стануть надавати значення.

10. Чи вважають Ваші батьки, що подають Вам гідний приклад?

А. Безумовно.

Б. Намагаюся.

В. Сподіваюся.

Г. Складно сказати.

ДОДАТОК В

«Опитувальник батьківського ставлення» (А. Варга, В. Столін)

Інструкція: «Уважно прочитайте запропоновані твердження, що висвітлюють різні аспекти ставлення до дитини. Оцініть, наскільки вони відповідають тому, як Ви з чоловіком зазвичай ставитеся до дитини. У разі згоди зробіть відповідну позначку в бланку відповідей».

	Так	Ні
Я завжди співчуваю своїй дитині.		
Я вважаю своїм обов'язком знати все, що думає моя дитина.		
Я поважаю свою дитину.		
Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.		
Потрібно якомога довше тримати дитину осторонь від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.		
Я відчуваю до дитини прихильність.		
Добрі батьки оберігають дитину від життєвих труднощів.		
Моя дитина часто неприємна мені.		
Я завжди намагаюсь допомогти своїй дитині.		
Бувають випадки, коли глумливе ставлення до дитини приносить їй велику користь.		
Я відчуваю досаду щодо своєї дитини.		
Моя дитина нічого не досягне у житті.		
Мені здається, що діти знущаються над моєю дитиною.		
Моя дитина часто здійснює такі вчинки, які окрім презирства нічого не варті.		
Для свого віку моя дитина не зовсім зріла.		
Моя дитина поводиться спеціально, щоб досадити мені.		
Моя дитина вбирає у себе все погане, як губка.		
Мою дитину важко навчити гарних манер, при найбільшому старанні.		
Дитину потрібно тримати у суворих рамках, тоді з неї виросте порядна людина.		
Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять до нас додому.		
Я схвалюю свою дитину.		
До моєї дитини липне все погане.		
Моя дитина не досягне успіхів у житті.		

	Так	Ні
Коли в компанії знайомих говорять про дітей мені трохи соромно, що моя дитина не така розумна і здібна, як хотілось би..		
Я жалію свою дитину.		
Коли я порівнюю свою дитину з її ровесниками, вони здаються мені дорослішими і у поведінці і у судженнях.		
Я із задоволенням проводжу з дитиною свій вільний час.		
Мені шкода, що моя дитина росте і дорослішає.		
Я часто ловлю себе на ворожому ставленні до дитини.		
Я мрію про те, щоб моя дитина досягла всього того, що мені не вдалося у житті.		
Батьки повинні пристосовуватись до дитини.		
Я намагаюся виконати всі прохання моєї дитини.		
Приймаючи сімейні рішення слід враховувати і думку дитини		
Головна причина капризів моєї дитини – егоїзм, впертість і лінь.		
У конфлікті з дитиною я часто можу визнати, що вона по-своєму права.		
Діти рано дізнаються, що батьки можуть помилятися.		
Я завжди зважаю на свою дитину.		
Я відчуваю приязнь до дитини.		
Я дуже цікавлюсь життям своєї дитини.		
Неможливо нормально відпочити, якщо проводиш час з дитиною.		
Найголовніше, щоб у дитини було спокійне і безхмарне дитинство.		
Іноді мені здається, що моя дитина – нездатна ні до чого доброго.		
Я поділяю захоплення своєї дитини.		
Моя дитина може вивести із себе будь-кого.		
Я поділяю гіркоту, смуток своєї дитини.		
Моя дитина часто дратує мене.		
Виховання дитини – суцільне тріпання нервів.		
Суворе дисципліна у дитинстві – розвиває сильний характер.		
Я не довіряю своїй дитині.		
За суворе виховання діти дякують потім.		
Іноколи мені здається, що я ненавиджу свою дитину.		
У моєї дитини більше недоліків, ніж позитивних якостей.		
Я поділяю інтереси своєї дитини.		

	Так	Ні
Моя дитина не спроможна що-небудь зробити самостійно, а якщо і зробить, то обов'язково не так.		
Моя дитина виросте непристосованою до життя.		
Моя дитина подобається мені такою, якою вона є.		
Я ретельно стежу за станом здоров'я своєї дитини.		
Не рідко я захоплююсь своєю дитиною.		
Дитина не повинна мати секретів від батьків.		
Я не високої думки про здібності своєї дитини і не приховую цього від неї.		
Дуже бажаю, щоб дитина товаришувала з тими дітьми, які подобаються її батькам.		

ДОДАТОК Г

«Методика домінуючих ціннісних орієнтацій юнаків» (Х. Ніємі)

Інструкція: «Люди визнають у житті важливими різні речі. В бланку перераховано те, що люди вважають у житті важливим. Будь ласка, вкажіть, наскільки Ви погоджуєтеся з цими судженнями. Для цього поставте знак «+» у відповідній графі проти кожного рядка».

Головне в житті – це, щоб...	Зовсім не згоден	Не згоден	Важко сказати	Згоден	Повністю згоден
1. ти добре вчився					
2. ти здобув добру професію					
3. ти був важною персоною					
4. ти мав сім'ю					
5. у тебе була кохана людина					
6. у тебе були добрі взаємини з батьками					
7. ти був привабливим для оточуючих					
8. ти був незалежним у житті					
9. ти створив у житті щось нове					
10. у тебе була мета і смисл життя					
11. всі люди були щасливі					
12. всі країни жили в мирі					
13. ти виконував свої обов'язки					
14. тебе любили					
15. ти розвивав свої здібності					
16. ти був забезпеченою людиною					
17. ти весело проводив свій час					
18. ти вчився на відмінно					
19. ти мав цікаву роботу					
20. ти керував іншими людьми					
21. ти мав дітей					
22. у тебе були друзі					
23. у тебе були добрі взаємини з вчителями					
24. ти був модно одягнений					
25. ти був самостійною людиною					
26. ти був творчою людиною					

Головне в житті – це, щоб...	Зовсім не згоден	Не згоден	Важко сказати	Згоден	Повністю згоден
27. твоє життя було осмисленим					
28. ти допомагав іншим людям					
29. наша країна була могутньою					
30. ти робив добро					
31. тебе поважали люди					
32. ти багато знав і вмів					
33. ти мав усе, що тобі заманеться					
34. ти відпочивав на свою втіху					
35. ти був досить відповідальною людиною					
36. у тебе на першому місці стояло почуття совісті					

ДОДАТОК Д

«Ціннісні орієнтації» (М. Рокіч)

Інструкція: «Вам подано список, де перераховані цінності – базові принципи, якими Ви керуєтеся в житті. Ваше завдання – здійснити їхнє оцінювання за порядком значущості особисто для Вас. Для цього уважно вивчіть поданий список і виберіть цінність, яка для Вас найбільш важлива (вона отримає оцінку 1). Потім виберіть другу цінність за значимістю і помістіть її на друге місце. Так оцініть всі запропоновані цінності. Працюйте не поспішаючи, вдумливо».

акуратність (охайність), вміння тримати в порядку речі, порядок у справах;	
вихованість (гарні манери);	
високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання);	
життєрадісність (почуття гумору);	
старанність (дисциплінованість);	
незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче);	
непримиренність до недоліків у собі та інших;	
освіченість (широта знань, висока загальна культура);	
відповідальність (почуття боргу, вміння тримати своє слово);	
раціоналізм (вміння тверезо і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення);	
самоконтроль (стриманість, самодисципліна);	
сміливість у відстоюванні своєї думки, поглядів;	
тверда воля (вміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами)	
терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки та омани)	
широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички)	
чесність (правдивість, щирість)	
ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі)	
чуйність (дбайливість)	

ДОДАТОК Ж

«Тест сенсожиттєвих орієнтацій» (Дж. Крамбо и Л. Махолік)

Інструкція: «Оберіть одне з двох протилежних тверджень, яке, на Вашу думку, найбільше відповідає дійсності, та оберіть одну з цифр (1, 2, 3) залежно від того, наскільки Ви впевнені у своєму виборі (або 0, якщо обидва твердження однаково вірні).

1. Зазвичай мені дуже нудно	3	2	1	0	1	2	3	Зазвичай я сповнений енергії
2. Життя здається мені завжди хвилюючим і захоплюючим	3	2	1	0	1	2	3	Життя здається мені абсолютно спокійним і рутинним
3. У житті я не маю певних цілей та намірів	3	2	1	0	1	2	3	У житті я маю дуже ясні цілі та наміри
4. Моє життя видається мені вкрай безглуздим і безцільним	3	2	1	0	1	2	3	Моє життя представляється мені цілком осмисленим і цілеспрямованим
5. Кожен день здається мені завжди новим та несхожим на інші	3	2	1	0	1	2	3	Щодня здається мені абсолютно схожим на інші
6. Коли я піду на пенсію, я займуся цікавими речами, якими завжди мріяв зайнятися	3	2	1	0	1	2	3	Коли я піду на пенсію, я намагатимусь не обтяжувати себе жодними турботами
7. Моє життя склалося саме так, як я мріяв	3	2	1	0	1	2	3	Моє життя склалося зовсім не так, як я мріяв
8. Я не досяг успіхів у здійсненні своїх життєвих планів	3	2	1	0	1	2	3	Я здійснив багато з того, що мною було заплановано в житті.
9. Моє життя порожнє і нецікаве	3	2	1	0	1	2	3	Моє життя наповнене цікавими справами
10. Якби мені довелося підбивати сьогодні підсумок мого життя, то я б сказав, що воно було цілком осмисленим	3	2	1	0	1	2	3	Якби мені довелося сьогодні підбивати підсумок мого життя, то я б сказав, що воно не мало сенсу

11. Якби я міг вибрати, то я побудував би своє життя зовсім інакше	3	2	1	0	1	2	3	Якби я міг вибрати, то я прожив би життя ще раз так само, як живу зараз
12. Коли я дивлюся на навколишній світ, він часто приводить мене в розгубленість і занепокоєння	3	2	1	0	1	2	3	Коли я дивлюся на навколишній світ, він зовсім не викликає у мене занепокоєння і розгубленості
13. Я людина дуже обов'язкова.	3	2	1	0	1	2	3	Я людина зовсім не обов'язкова.
14. Я вважаю, що людина має можливість здійснити свій життєвий вибір за своїм бажанням	3	2	1	0	1	2	3	Я вважаю, що людина позбавлена можливості вибрати через вплив природних здібностей та обставин
15. Я безперечно можу назвати себе цілеспрямованою людиною	3	2	1	0	1	2	3	Я не можу назвати себе цілеспрямованою людиною
16. У житті ще не знайшов свого покликання і ясних цілей	3	2	1	0	1	2	3	У житті я знайшов своє покликання та цілі
17. Мої життєві погляди ще не визначились	3	2	1	0	1	2	3	Мої життєві погляди цілком визначились
18. Я вважаю, що мені вдалося знайти покликання та цікаві цілі в житті	3	2	1	0	1	2	3	Я навряд чи здатний знайти покликання та цікаві цілі в житті
19. Моє життя в моїх руках, і я сам керую нею	3	2	1	0	1	2	3	Моє життя не підвладне мені і воно керується зовнішніми подіями
20. Мої повсякденні справи приносять мені задоволення	3	2	1	0	1	2	3	Мої повсякденні справи приносять мені суцільні неприємності та переживання.